UNIVERZITET UMETNOSTI U BEOGRADU

Centar za interdisciplinarne studije

UNESCO Chair in Cultural Policy and Management

MASTER TEZA:

Korišćenje turističkog potencijala obnovljene tvrđave Kastel i njen značaj za grad, regiju i državu

Autor: Sanja Radić

Mentor 1: Prof. Vesna Đukić, PhD

Mentor 2: Prof. Irina Subotić, PhD

Beograd, Septembar 2011.

SADRŽAJ

Rezime

Abstract

1. Uvod

1.1. Uvodna razmatranja

1.2. Predmet i ciljevi istraživanja

1.3 Pojmovno-hipotetički okvir

1.4. Metodologija rada

2. Teorijski deo

2.1. Kulturni turizam

2.2.1. Korišćenje kulturnog nasleđa.

2.2.2. Upotreba kulturnih iskustava i proizvoda

2.2. Veza između turizma, kulturnog turizma i menadžmenta kulturnog nasleđa

3. Turizam i kultura u Bosni i Hercegovini i Republici Srpskoj

3.1. Nivoi vlasti u Bosni i Hercegovini

3.2. Nadležnosti institucija turizma i kulture u državi Bosni i Hercegovini i entitetu Republici Srpskoj

3.3. Pregled strategija Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Banja Luke

3.4. Kulturna politika Bosne i Hercegovine

3.5. Zakonodavstvo u kulturi i turizmu

3.5.1. Valorizacija i konzervacija kulturnog nasleđa

3.5.2. Uloga lokalne samouprave

3.6. Pregled zakona države Bosne i Hercegovine i entiteta Republike Srpske

3.7. Uloga medija u kulturnom životu

3.8. Obrazovne institucije i njihov odnos prema kulturnom turizmu

3.9. NVO sektor i njihov uticaj na kulturni turizam

4. Analiza trenutnog stanja u kulturi i turizmu u Banja Luci

4.1. Turistička ponuda grada

4.2. Trenutna pozicija tvrđave Kastel u turističkoj ponudi grada

4.3. SWOT analiza Banja Luke

5. Turistički potencijali utvrđenih gradova

5.1. Utvrđeni gradovi kroz istoriju

5.1.1. Utvrđeni gradovi BIH kroz istoriju

5.1.2. Istorijat tvrđave Kastel

5.1.3. Opis kulturnog dobra - tvrđava Kastel
5.1.3.1. Dosadašnja zakonska zaštita
5.1.3.2. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

5.2. Problematika obnove utvrđenih gradova

5.3. Primer obnovljenih gradskih zidina - Solun, Bela Kula

5.4. Aktivnosti na tvrđavi Kastel u pravcu zaštite i uključivanja u turističku ponudu grada

6. Zaključna razmatranja

6.1. Procena potencijala

6.1.1. Trenutno stanje i korišćenje tvrđave Kastel

6.1.2. Upravljanje tvrđavom Kastel

6.2. Planiranje i organizacija (ljudskih i finansijskih resursa)

6.2.1. Akcioni plan za uključenje tvrđave Kastel u turističku ponudu regiona

6.2.2. Akcioni plan obnove arhitektonskog nasleđa tvrđave Kastel

6.2.3. Akcioni plan obnove nematerijalnog nasleđa i njeno uključenje u kulturno turističku ponudu Banja Luke i regiona

6.3. Priprema, zaštita i upravljanje

6.4. Razvoj marketinga - Brendiranje i medijsko pozicioniranje tvrđave Kastel

7. Zaključak

8. Literatura

9. Prilozi

Rezime

Istraživanje kulturnog turizma u Bosni i Hercegovini fokusiranog na pojam kulturnog naseđa, koristeći primer tvrđave Kastel u Banja Luci, sprovedeno je 2010/2011 godine u okviru završnog (master) rada na UNESCO-voj Katedri za kulturnu politiku i menadžment u kulturi na Univerzitetu umetnosti u Beogradu. Prema tome, ovaj rad predstavlja originalni istraživački doprinos proučavanju kulturnog turizma i kulturne politike u Bosni i Hercegovini.

Svrha pisanja ovog rada je da ukaže na neophodnost obnove tvrđave Kastel koja bi mogla da postane nosilac razvoja grada Banja Luke i njene okoline, a s vremenom tvrđava Kastel bi mogla da utiče na pokretanje razvoja oba entiteta Bosne i Hercegovine zahvaljujući pružanju dobrog primera obnove i korišćenja kulturno-istorijskog nasleđa za tazvoj turizma. Zahvaljujući prethodnom, s vremenom bi nastala mogućnost za stvaranje uslova za uticaj na kulturnu politiku BiH koja je trenutno zapostavljena, usled niza drugih problema koji, ipak, nisu glavna tema ovog rada, ali neće biti isključeni nego delimično analizirani kako bi se stekla prava slika trenutnog i mogućeg budućeg stanja u sektoru turizma. Turizam bi trebao da predstavlja bitan element funkcionisanja i razvoja svake države, te bi mnogo pažnje trebalo da se posveti razvoju turizma, a da bi došlo do razvoja turizma neophodna je i veza sa kulturom, u vidu kulturnog turizma, čiji je zadatak čuvanje i negovanje nasleđa (kulturno-istorijskog, prirodnog...). Fokusiranjem na kulturni turizam doprinosi se razvoju države jer pomenuti pojam ima trostruku ulogu: socijalnu, ekonomsku i kulturnu. Dakle, kulturni turizam direktno utiče na razmenu kulturnih vrednosti i doprinosi boljem funkcionisanju i razvoju ekonomije države.

Pravni okvir postavlja temelj za razvoj turizma i kulture u svakoj državi. Kada je reč o Bosni i Hercegovini postoje zakoni koji su zaduženi za navedeno, ali su,naime, zbog posebnosti BIH neki od njih na nivou države BIH, neki su na nivou dva entiteta i distrikta (koji su uspostavljeni prema Dejtonskom sporazumu 2005. godine), a neki na nivou manjih lokalnih jedinica. Tokom ovog istraživanja donesen je novi zakon i strategija za razvoj turizma Republike Srpske u kome svoje mesto nije našao pojam kulturni turizam, a trebalo bi da se prepoznavanje turističkog potencijala pomenute Tvrđave iskoristi za postavljanje temelja strategije za razvoj turizma, iznad svega, jer bi razvoj turizma doprineo i razvoju ostalih resora države. Što se tiče Federacije Bosne i Hercegovine na snazi je zakon i strategija od 2008. godine, gde, takođe, nije posvećena adekvatna pažnja pojmu kulturni turizam.

Kultruni turizam svojim velikim delom bi trebao da bude fokusiran na kulturno nasleđe koje je direktna veza između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, i koji bi, samim tim, mogao dati doprinos za bolje obavljanje trostruke uloge kultrunog turizma.

Tvrđava Kastel nalazi se u samom centru Banja Luke na reci Vrbas i predstavlja najstariji istorijski spomenik u tom gradu. Najstariji tragovi naselja na području Banja Luke su ostaci neolitskog gradinskog naselja čiji su ostaci pronađeni na prostoru gradske tvrđave Kastel. Tvrđava se nalazi u središnjem delu grada, koji dominira levom obalom Vrbasa. U uvodnom delu rada bice više reči o Tvrđavi Kastel kako bi se stekao pravi uvid u trenutnu pažnju države prema kulturnom nasleđu, kulturi i turizmu, ali je sada neophodno spomenuti da je trenutno stanje tvrđave Kastel daleko od dobrog. Zidovi Tvrđave su u lošem stanju iako je Tvrđava izuzetno atraktivna za organizovanje niza kulturnih manifestacija poput raznih vrsta festivala, seminara, revija i sličnih dešavanja, a sve to zahvaljujući njenoj lokaciji i kulturno-istorijskom bogastvu.

Organizovanje pomenutih manifestacija donosi niz kratkoročnih beneficija gradu Banja Luka i njenoj okolini, ali, sa druge strane, samoj tvrđavi Kastel donosi nova dugoročna oštećenja - obrušavanje ugroženih zidina Tvrđave pospešuje se masovnim posetama dok se njena obnova i zaštita stavlja u drugi plan. Neophodno je što pre ozbijlno i posvećeno izgraditi strategiju za, ne samo obnovu, nego i zaštitu tvrđave Kastel, i započeti njenu obnovu sa svešću da je samo na taj način moguće da se ostvare dugoročne beneficije o kojima će postupno biti reči tokom ovog rada.

Sprovedeno istraživanje predstavljeno u ovom radu dokazuje sve tri hipoteze, sa isticanjem glavne razlike između Bosne i Hercegovine i drugih zemalja bivše Jugoslavije i Albanije koje, takođe, prolaze kroz proces tranzicije – nepostojanje interkulturalnog dijaloga unutar nje. Bosna i Hercegovina je zemlja u nastanku koja još uvek traži svoj identitet, a za pronalazak identiteta potrebno je vreme kao što se vidi na primerima nastanka drugih evropskih zemalja.

Interkulturalni dijalog bi trebao da bude potpora izgradnji jednog novog društvenog i kulturnog modela koji će se primeniti u Evropi koja se ubrzano menja s ciljem da omogući da svi koji žive u kulturno raznolikim društvima, poput ove zemlje, ostvaruju svoja ljudska prava i osnovne slobode. Ovo je model na čijem stvaranju se još uvek radi i podrazumeva veliku odgovornost javne vlasti na svim nivoima, udruženja civilnog društva i svih ostalih zainteresovanih strana. Kao što je rečeno od strane Saveta Evrope u „Beloj Knjizi“ o

interkulturnom dijalogu: „Zadatak da živimo zajedno usred sve veće kulturne raznolikosti uz uvažavanje ljudskih prava i osnovnih sloboda jeste jedan od najvećih zahteva našeg doba, ali će sigurno biti važan i tokom mnogo narednih godina.“

Abstract

The research of cultural tourism in Bosnia and Herzegovina focused on the idea of cultural heritage, using the example of Kastel fortress in Banja Luka was conducted in 2010 and 2011 as a part of a Master's thesis at the UNESCO Department of Cultural Policy and Management at the University of the Arts in Belgrade. Therefore, this research is an original research contribution to the examination of cultural tourism and culture politics in Bosnia and Herzegovina.

The purpose of this study is to show the necessity of the renovation of Kastel fortress which could become the standard-bearer of the development of the City of Banja Luka and its surrounding area, and in the future Kastel fortress could influence the development of both entities of Bosnia and Herzegovina due to setting a good example of renovation and using cultural and historical heritage for tourism development. Thanks to the above mentioned, there would be a possibility of creating conditions for influencing the cultural politics in Bosnia and Herzegovina which is currently being neglected due to a series of other problems which, however, are not the main topic of this study. These problems will not be excluded but partly analysed to depict the current and future state of the tourism industry. Tourism should be an important element of functioning and development of every country, therefore a lot of attention needs to be given to tourism development, and to make that happen there has to be a relationship with culture and cultural tourism whose purpose is maintaining and nurturing heritage (cultural and historical, natural...) The development of the state is contributed by focusing on cultural tourism because the mentioned term has a three-fold role: social, economic and cultural. Therefore, cultural tourism directly influences the exchange of cultural values and contributes to the better functioning and development of the country's economy.

A legal framework lays the foundation for the development of tourism and culture in every country. When it comes to Bosnia and Herzegovina there are laws in charge of the above mentioned, but because of the particularity of the country some of them are on state level, some on level of the two entities and districts (accordint to the Dayton agreement from 2005), and the others are on local level. During this study a new law and strategy for tourism development in Republika Srpska have been introduced and they do not include cultural tourism. The recognition of tourist potential of the Fortress should be used to lay the foundation of tourism development strategy, above all, because tourism development would

contribute to the development of other government departments. Speaking about the Federation of Bosnia and Herzegovina, cultural tourism was not given adequate attention in the law and strategy from 2008 which are in effect. Cultural tourism should mainly be focused on cultural heritage which directly connects the past, present and future and could be used as a contribution to better performance of the three-fold role of cultural tourism.

Kastel fortress is in the very centre of Banja Luka, on the river Vrbas and it is the oldest historical monument in that city. The oldest traces of settlement in the area of Banja Luka are the remains of a neolithic settlement which have just been found at the city fortress. The fortress is in the middle part of the city, which dominates the left bank of the Vrbas. In the introductory part of the study there will be more about Kastel Fortress to get a clear picture of the current attention of the state to cultural heritage, culture and tourism, but now it is necessary to mention that the current state of Kastel fortress is far from good. The walls of the Fortress are in a bad condition although the Fortress is extremely attractive for organising a number of cultural manifestations such as different kinds of festivals, seminars, shows and similar events, thanks to its location and cultural and historical resources.

Organisation of the above-mentioned manifestations brings a number of short-term benefits to the City of Banja Luka and its surrounding area, but, on the other hand, Kastel fortress itself gets damaged in the long-term – dilapidation of the endangered walls of the Fortress is deepened by massive visits while its renovation and protection are in the background. It is mandatory to create a strategy for not only renovation, but also the protection of Kastel fortress in a serious and dedicated way as soon as possible, and start its renovation with an awareness of the fact that only in that way it is possible to reap the long -term benefits which will be described gradually in this study.

The conducted research presented in this study proves all the three hypotheses , pointing out the main difference of Bosnia and Herzegovina in comparison with other republics of ex Yugoslavia and Albania which are going through the process of transition, too – the absence of intercultural dialogue within the country. Bosnia and Herzegovina is a country still looking for its identity, which takes time as it can be seen from the examples of other European countries.

Intercultural dialogue should be support for building a new social and cultural model which will be applied in Europe which is changing rapidly to enable everyone living in culturally diverse societies, like this country, to exercise their human rights and basic freedom. This

model is still being worked on and it implies great responsibility of the public authority on all levels, civil society associations and all other interested parties. As it was said by the Council of Europe in 'The White Paper' on intercultural dialogue: The challenge of living together in a diverse society respecting human rights and basic freedom is one of the greatest challenges of our time, but it will certainly be important in the years to come as well.

Predgovor

Ivan Kukuljkević[1] *1857. godine hvali napredak sadašnjeg veka i žali što je u Bosni sve zaostalo, a osobito drumovi bez kojih nema blagostanja u nijednoj zemlji, pa beleži sledeće: "Tu nije istinabogu uzderžana pervobitna demokratična forma naših prastarih sbobovah.. ali duh srednjeg vijeka vlada tu još uvijek."*

„Banja Luka u putopisima i zapisima" Džajo, Mato

[1] Značajna i krupna ličnost u hrvatskom naučnom, književnom, kulturnom i političkom životu 19. veka.

Uvod

"Konzervacija i očuvanje baštine su uvek poduprti njihovom društveno korisnom namenom. Baština ne sme da ostane spomenik posmatran sa strane. Ona je pozornica na kojoj treba da se razvija novi interkulturalni/interdisciplinarni stvaralački život etničkih zajednica. Takođe ne sme da bude tržišno dobro koje kupuje onaj koji ima novac.
Grad je temelj izgrađene čovekove okoline, a istorijski grad stvara kod ljudi vizuelnu sponu sa nasleđem koji im garantuje identitet. U Ugovoru o Evropskoj uniji u Članu 6. Piše – "Unija poštuje nacionalni identitet članica." Uloga baštine je, stoga, da POVEZUJE i PROŠIRUJE. Prošlost predstavlja prvi korak ka univerzalnom svetu SAZNANJA i RAZUMEVANJA. Odnos prema baštini govori o odnosu prema demokratskoj državi koja se stvara. Na taj način baština postaje ODRŽIVI RESURS NAPRETKA!"

Obnova kulturne / graditeljske baštine – aspekti, primeri, pouke, Baština u zamci ideologije i tajkuna, Karavidić, Bojana

1.1. Uvodna razmatranja

Tvrđava Kastel predstavlja dio kulturno istorijskog nasleđa Bosne i Hercegovine, i poput zemlje kojoj pripada ne predstavlja dio veće celine nečega bitnog oko nje. Tvrđava Kastel je proglašena nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika na osnovu člana V stav 4. Aneksa 8. Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, tek 2004. godine, što jasno daje na znanje koliko se pažnje posvećuje kulturnom nasleđu u ovoj podeljenoj državi. Prostornim planom Republike Bosne i Hercegovine u periodu od 1999. do 2002. godine svrstavana je u spomenike II kategorije i bila je upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, ali je za Republiku Srpsku imala status nepokretnog kulturnog dobra od izuzetne važnosti. Nakon odluke Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine da se Kastel proglasi nacionalnim spomenikom dužnost za staranje o spomeniku dobila je Vlada Republike Srpske. Stoga, Vlada je od tada dužna da obezbedi pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mere za zaštitu, konzervaciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Tvrđava Kastel je zaštićena od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika države Bosne i Herzegovine, ali pošto se nalazi u glavnom gradu Republike Srpske (Banja Luka) briga o njenom staranju i zaštiti dodeljena je vladi ovog entiteta, kao što je već pomenuto. Zaštita Tvrđave je nedovoljna da bi se, istinski, koristio njen turisticki potencijal. Brigu o tvrđavi Kastel trenutno vodi Kulturni centar Banski dvor, novčana sredstva za njeno održavanje i zaštitu obezbeđuje Zavod za zaštitu kulturno istorijskog i prirodnog nasljeđa Republike Srpske i Grad Banja Luka.

Tvrđava Kastel se ne ubraja u listu zaštićenog kulturnog nasleđa od strane UNESCO-a poput nekih utvrđenja u susednim zemljama, jer, da budemo realni nema posebnu važnost, ali sa druge strane ima veliku važnost za svoj grad i regiju, a mogla bi da ima i za celokupnu državu BIH kada bi se promenila svest ljudi u BIH. Upravo zbog ovakvih težnji trebala bi se dati veća sloboda nevladinim organizacijama, sa projektima fokusiranim na oživljavanje svesti o važnosti i potencijalu korišćenja kulturnog turizma i kulturnog nasleđa.

Tvrđava Kastel iz dana u dan sve više propada, ali to ne predstavlja prepreku za organizovanje raznoraznih dešavanja na njenom tlu. Ipak je reč o jednom od simbola drugog grada Bosne i Hercegovine, a sa druge strane prvog grada Republike Srpske, i poput svakog

simbola grada koristi se što je više moguće za prezentovanje lepota grada, mada, u ovom slučaju lepota grada se eksploatiše a da joj se ne uzvraća sa dovoljno pažnje i brige. Prethodnom sledi zaključak da je istinski turistički potencijal pomenute tvrđave uspavan.

Ukupna površina tvrđave Kastel iznosi 48.000 kvadratnih metara, od toga je unutar bedema 26.610 kvadratnih metara, a izvan bedema oko 21.390 kvadratnih metara. Bedeme čine devet bastiona i dve kapi kule u sklopu bedema. Unutar bedema nalazi se više objekata, među kojima centralni logor sa dve kule i malim arsenalom, centralni arsenal, tzv. kamena zgrada, te više različitih zidova koji su delili i formirali pojedine interne prostore.

Spominju se raznorazni projekti za obnovu ovog kulturno istorijskog spomenika, čak se i pišu, a potom biraju najbolji od njih na konkursima za nove ideje korišćenja tvrđave Kastel. Dakle, postoji, naizgled, veliko interesovanje za obnovu ovog utvrđenja, ali sve ostaje na papiru koji završi u nekom tamnom uglu administrativne prostorije. Trenutno se najviše pažnje u priči o tvrđavi Kastel posvećuje obnovi ariljerijske kasarne koja je deo nje, i prema planu za obnovu Tvrđave planira se izgradnja hotela. S obzirom da se tvrđava Kastel nalazi u samom centru grada na obali reke Vrbas, a artiljerijska kasarna je smeštena pored Mosta Patre (tkz. Gradskog mosta), smatra se da bi najviše kratkoročne dobiti ostvarila izgradnja hotela. Nadležni navode da bi izgradnja hotela trebala da započne ubrzo, najduže do kraja godine.

Turistički potencijal celukupnog grada Banja Luke je veliki s obzirom da odiše prirodnim lepotama, kao i bogatstvom burnih i raznolikih istorijskih dešavanja na njenom tlu. Smeštena je u kotlini na prelazu između Dinarskih planina na jugu i Panonskog basena na severu. Za ovaj grad se najčešće vezuje epitet „grad zelenila“ s obzirom da oduvek održava velike prostore zelenih površina, što se lako može proveriti čitanjem nekih od putopisa kroz Bosnu tokom 18. i 19. veka u kojoj je opisivana upravo tako. Nastanak, a potom, i razvoj ovog grada potsticao je njegov odličan saobraćajni položaj. Već je pomenut njen severni deo koji je ograničen južnim delom Panonske nizije. Jedna od priča o nastanku samog imena[2] Banja Luka jeste da je nekada imala jako mirnu luku za pomorski saobraćaj pa su je odmila nazivali „bajna luka“, dok neka druga prica kaže da ime „banja“ dolazi od lekovitih voda u okolini.

[2] ”U povelji iz 1525. godine precizno se navodi da je Banja Luka zapravo ime tvrđave koja se zvala CASTELL NOSTRO BAGNA LUCA. Iz sadržaja navedene povelje, moglo bi se čak zaključiti da je tvrđava Banja Luka bila izgrađena na mestu nekog starijeg i manjeg utvrđenja posle 1463. godine, kao dio granice na Vrbasu u sistemu odbrane ugarskog kraljevstva protiv Turske gde je Jajce bilo najjužnija tačka.“
http://www.ekapija.ba/website/bih/page/183156

Što se tiče njenog brdovitog južnog dela i nekada neprohodne, ali još uvek inpozantne, klisure Vrbasa, primeti se da je nekada davno cesta jedino mogla da prolazi visoravnima iznad kanjona, o čemu svedoče utvrđenja između Banja Luke i Jajca.

Najstariji tragovi naselja na području Banja Luke su pronađeni na tlu tvrđave Kastel. Na mestu današnje tvrđave Kastel za vreme Rimskog carstva postojala je utvrda Kastra, i tokom vekova su tu svoja utvrđenja postavljali redom Otomansko carstvo i Habzburška monarhija, tako da današnja tvrđava nosi obeležja svih naroda koji su vladali i živeli na ovoj teritoriji. Nalazi se na malom uzvišenju uz levu obalu Vrbasa, dok desno od nje teče rečica Crkvina koja se pored Tvrđave uleva u Vrbas. Tvrđava je smeštena u samom središtu grada, a njena intezivna gradnja desila se tokom XVI veka za vreme vladavine Ferhad paše Sokolovića koji je zaslužan za izgradnju i drugih objekata orijentalnog duha na tlu Banja Luke. Izgradnja pomenutih objekata nije bila slučajnost jer je u to vreme Banja Luka bila glavni grad pašaluka (u periodu od 1553-1639) te je u njoj bio primetan ekonomski prosperitet sve do prenošenja stolice bosanskog vezira u Sarajavo. Nakon toga značaj i razvoj Banja Luke opada, sve do kraja XVIII veka i dolaska austro-ugarske vlasti koja je koristila tvrđavu Kastel isključivo u vojne svrhe, ali je oživela privredu u Banja Luci. Po dolasku austro-ugara u Bosni i Banja Luci nastupa veliki napredak, ali do dolaska pomenutih, Banja Luka i Bosna trpe mnoštvo stradanja i u ljudstvu i materijalno. Od tog vremena datira netrpeljivost između različitih religija na ovom tlu i svaki povod za sukob nailazi na prijem kod ljudi. I tako sada, u XXI veku postoji država sa dva entiteta podeljena po religijskoj osnovi i borba za dokazivanje različitosti i nadmetanje, dok ostatak Evrope (osim većeg dela balkanskog poluostrva) uživa u blagodetima ovog veka.

Glavne atrakcije grada tokom vremena su se menjale kako to obično biva, ali jedine koje oduvek, pa, i danas plene znatiželjom, i koje su neizostavni deo ponude turističkih atrakcija grada, su tvrđava Kastel, džamija Ferhadija, Sahat kula i Safikadin grob prema starim izvorima, dok je sadašnji naziv grob nepoznate banjalučanke (ali u svakom slučaju zajednički im je naziv hram ljubavi). Za pomenute atrakcije grada vezuju se neke od legendi poput legende o gradnji džamije Ferhadija u kojoj je stradao sin jedne majke pa je majka neutješno oplakivala sina u narodnoj pjesmi Ferhad paši. Prema Džaji[3], postoji narodna legenda koja kaže da su tom stradalom mladiću iz rebara izrasla krila i da se uspeo spasti pre nego što su se obrušile zidine tokom izgradnje džamije Ferhadije, ali je bio iscrpljen i udario

[3] Džaja, M. (1988: 12, 15-17)

je u brdo koje je dobilo naziv Rebrovac po njemu, pa je danas čitava okolina naselje Rebrovac sa rebrovačkim mostom. Tokom rata u Bosni i Hercegovini džamija Ferhadija je srušena, ali u toku je izgradnja autentične džamije na istom mestu gde je i bila. Sa druge strane, banjalučki Romeo i Julija su posebno interesantni. Naime, unuka Ferhad paše Sokolovića bila je zaljubljena u austro-ugarskog vojnika koji je boravio neko vreme na vojnom utvrđenju Kastel, ali je po službi morao da napusti grad, a ona mu se zaklela na večnu vernost i ljubav. Mladić je nastradao, a Safikada se bacila pred topove koji su oglašavali podne sa tvrđave Kastel i povikom da će mu biti verna do kraja života stradala, pa je danas na mestu gdje je palo njeno mrtvo telo spomenik gde ljudi rado pale sveće za ljubav koja večno traje. Takođe, bitne atrakcije grada su i Samostan marija Zvezda, kao i Saborna pravoslavna crkva „Hrista Spasitelja“ i Banski dvori koji pripadaju dobu austro-ugarskog perioda.

Opština Banja Luka je po površini bila i jedna od najvećih opština u bivšoj Jugoslaviji koja se sve češće spominje u svim bivšim republikama, da li zbog nostalgije za nekim boljim vremenom ili zbog nečeg drugog. Jedno je sigurno, duh ljudi u našem sadašnjem vremenu živi u nekom drugom vremenu daleko od ovog sadašnjeg. Grad Banja Luka trenutno ima oko 250.000 stanovnika i najveći je grad Republike Srpske, a drugi je grad po veličini Bosne i Hercegovine. Trenutno je politički, administrativni, finansijski, univerzitetski i kulturni centar Republike Srpske. Grad je takođe poznat i kao grad sporta i mladih.

Ovaj rad bavi se istraživanjem turističkog potencijala tvrđave Kastel prezentovanjem njenog značaja za grad Banja Luku, regiju i državu Bosnu i Hercegovinu. Tvrđava Kastel bi mogla da utiče na iniciranje promena u Bosni i Hercegovini koje bi mogle da se dese, postepeno, pokretanjem priče o zajedničkom kulturno-istorijskom nasleđu usled svih ostalih različitosti. I ono najbitnije, priča o sličnostima i razlikama uz isti interes – oživljavanje turističkog potencijala drzave Bosne i Hercegovine koji bi uticao na oživljavanje umrtvljene privrede.

Da bi se desile sve nabrojane stvari trebali bi se najpre promeniti kulturna i turistička politika koja je već dugo vremena pogrešno vođena od strane nadležnih tela.

Svakako, ne bismo trebali da zanemarimo i činjenicu da su ljudi u Bosni i Hercegovini podeljeni, kao i to da posleratne posledice izuzetno naglašavaju, naizgled, velike razlike među njima. Bilo kako bilo, sledeći pasus vrlo dobro opisuje bosansko-hercegovačku svakodnevnicu: "Covjek da bi napravio iskorak, mora primarne stvari dovesti u red. Naš

veliki problem je taj sto živimo u zemlji u kojoj sve leluja, u kojoj kad nešto ostaviš, nemaš garanciju da ces to i naći. Život surov i lomi, nagle promjene čovjeku teško prihvatljive: bez vrijednosti se postaje uzor, stvara se zemlja pogrešnih ideala, bolesnih ljudi, nacionalista, alkoholičara, kriminalaca, spajaju se ljudi koje ni sam đavo ne bi vidio zajedno. To su sve posljedice nekvalitenog života potisnutih trauma, bolesti, gladi, raznoraznih fikcija, neuklopljenih ljudi koji nose svoju tugu, a ujedno i želju za povratkom. Nekompatibilnosti cjeline u kojoj je nemoguce napraviti sistem vrijednosti. I kako bi čovjek, pored svega toga da ostane hladan, neosjetljiv na sveopštu tragediju, kako da ga ona ne zahvati. Jedno je sigurno, čovjek nizasta nije kriv!"[4]

1.2. Predmet i ciljevi istraživanja

Predmet rada je javna praktična politika grada Banja Luke na unapređenju tvrđave Kastel kako bi mogla da postane nosilac razvoja grada, kao i potencijalni nosilac razvoja regije i države Bosne i Hercegovine. Predmet će biti proučavan sa stanovišta teorije o menadžmentu kulturnog nasleđa (Hilary du Cross i druge), kao i preporuke saveta Evrope o promovisanju turizma u cilju unapređivanja kulturnog nasleđa.

Kako se trenutno ne posvećuje dovoljno pažnje kulturnom nasleđu u Bosni i Hercegovini, usled mnoštva drugih problema, ovaj rad će pokušati da ukaže na mogućnosti koje se nude pravilnim korišćenjem njenog najvećeg bogastva – kombinacija prirodnog i kulturno-istorijskog bogastva uokvirena sa tri religije.

Glavni cilj ovog MA istraživanja je da ukaže na značaj obnove tvrđave Kastel koja bi mogla da postane inicijator razvoja turizma i ostalih resora države, po ugledu na sličan kulturno-istorijski spomenik - Bela Kula u Solunu i niz starih zidina iznad Soluna koji su primer uspešno obnovljenih kulturno-istorijskih spomenika a koje su zaštićene od strane Unesco-a. Pomenuti primer nije izabran nasumično. Naime, razlog za izbor ovog primera je sličnost u vremenu nastanka i nameni utvrđenja, kao i sukob različitosti među ljudima za vreme njihovog nastanka i u sadašnjem vremenu.

U skladu sa prethodno rečenim, ovaj rad pokušava da ukaže na to da različitost koja postoji u Bosni i Hercegovini zapravo nije istinska različitost, jer stanovnici koji naseljavaju ovu državu dele kulturno-istorijsko nasleđe i mnogobrojna stradanja, koji bi se trebali koristiti u svrhu zbližavanja putem interkulturalnog dijaloga a ne kao instrument razdvajanja.

[4] Marić, T. (2004: 166)

Rad polazi od činjenice da je potrebna inicijativa za priču o sličnostima kultura u Bosni i Hercegovini, i na primeru tvrđave Kastel ukazuje na mogućnosti za razvoj kulturnog turizma koje je podržano činjenicom da na tlu Bosne i Hercegovine postoji mnoštvo ostataka srednjevekovnih gradova kroz koje se oslikava veza između zemalja balkanskog poluostrva. Takođe, rad ukazuje na nemarnost vlasti entiteta Bosne i Hercegovine na polju kulturnog turizma, ističući kako ne postoje strategije za planiranje razvoja turizma na polju kulturnog turizma, niti kulturnog nasleđa. Strategija kulturne politike BIH je u nastanku, što bi značilo da još uvek nije u upotrebi, ali u njoj se podržava važnost kulturnog nasleđa za državu.

Prvi deo rada fokusira se na teoriju o kulturnom turizmu i menadžmentu kulturnog nasleđa koristeći literaturu Du Cros i Mckrecher, kao i preporuke saveta Evrope o promovisanju turizma u cilju unapređivanja kulturnog nasleđa i literatire ICOMOS-a. Potom se pristupa pregledu analize trenutnog stanja u kulturi i turizmu u Bosni i Hercegovini, Republike Srpske i Banja Luke uključujući i strategiju razvoja turizma i strategiju razvoja kulture. U ovom delu rada daje se na uvid da je neophodno građenje strategije za razvoj turizma koja uključuje, trenutno, glavni adut BIH, kulturni turizam pored svih ostalih oblika turizma, sa fokusom na kulturno nasleđe u vidu srednjevekovnih utvrđenja.

Drugu deo rada predstavlja pregled istraživanja sprovedenog na tlu Banja Luke na polju turizma i kulture s ciljem utvrđivanja koja uloga i kolika pažnja je trenutno dodeljena tvrđavi Kastel i kulturnom turizmu, uopšte. Analizira se turistička ponuda grada sa svim interesantnim delovima grada. Svakako se posebna pažnja posvećuje ulozi tvrđave Kastel u turističkim ponudama u kombinaciji sa prirodnim bogatstvima Banja Luke, ali se naglašava u kakvom je stanju tvrđava Kastel i da se turistima ne daje ništa osim kratke šetnje dostupnim delovima tvrđave uz obalu Vrbasa, na kojoj posebno dolazi do izražaja zapuštenost ovog utvrđenja.

Potom, se prelazi na utvrđene gradove kroz istoriju, problematiku obnove utvrđenih gradova i primer obnove utvrđenog grada Soluna. Tokom analize ovog primera ističe se veza sa tvrđavom Kastel kako bi se u što boljoj meri koristila Tvrđava, ali se ističe i ideja o građenju simbola praštanja u vidu tvrđave Kastel po ugledu na Belu Kulu. Zatim se fokusira na bogatstvo srednjevekovnih utvrđenja na tlu Bosne i Hercegovine, počev od tvrđave u naslovu rada, ka nekih značajnijim srednjevekovnim gradovima, do toga da pomenuto bogatstvo može da doprinese pokretanju privrede.

Treći deo rada predstavlja zaključna razmatranja prezentovana prema četiri koraka menadžmenta kulturnog nasleđa a sve to sa ciljem da se predstavi da obnova tvrđave Kastel ne ide prema smernicama pomenutih koraka, te da prema tome ne postoji jasna vizija o stvaranju turističkog proizvoda kulturnog turizma.

1.3 Pojmovno-hipotetički okvir

Rad se zasniva na **nekoliko hipoteza** polazeći od **opšte hipoteze** koja tvrdi da korišćenje tvrđave Kastel donosi oštećenja ovom kulturno-istorijskom spomeniku, pa je za dalje korišćenje neophodno da se tvrđava zaštiti i unapredi novim funkcijama i sadržajima kako bi korišćenje potencijala obnovljene tvrđave moglo doprineti razvoju kulturnog turizma.

Takođe, dokazuje i naredne hipoteze značajne za postavljanje okvira stanja kulturnog nasleđa i kulture u Bosni i Hercegovini, čiji je deo i tvrđava Kastel:

- Ako tvrđava Kastel ima kulturno-istorijsko bogatstvo okruženo sa prirodnim bogastvom regiona Banja Luke, onda tvrđava ima potencijal za kratkoročne i dugoročne beneficije na ekonomskom aspektu kulturnog turizma za stanovništvo Banja Luke i njene okoline.

- Za dalje korišćenje tvrđave Kastel potrebno je praktično primenjivati metode menadžmenta kulturne baštine koje garantuju održivi razvoj kulturnog turizma grada Banja Luke.

„Kulturni turizam je pojava koja je sve više predmet teorijskih izučavanja, ali je među njima najviše navođena definicija Grega Ričardsa, prema kojoj kulturni turizam označava kretanje ljudi koje je uzrokovano kulturnim atrakcijama izvan njihovog uobičajenog mesta stanovanja, sa namerom sakupljanja novih informacija i iskustava, kako bi zadovoljili svoje kulturne potrebe. " (Đukić, 2010: 79) Pomenutoj pojavi je još uvek teško pronaći adekvatnu definiciju (Du Cros, 2002: 6), jer uključuje četiri bitna pojma i to: **turizam**[5] (jer je oblik turizma fokusiran na kulturne vrednosti), **kulturno nasleđe** (jer, prema

[5] Potrebno je spomenuti pojam **održivi turizam** – proistekao iz pojma **održivog razvoja** (korišćenje raznih resursa za potrebe u sadašnjem vremenu, uz svest očuvanja istih za buduće generacije) pa se fokusira na očuvanje okoline i kulturnog nasleđa od štete prouzrokovane od strane masovnih poseta, uz istovremeno

definiciji The International Council of Monuments and Sites-ICOMOS, obuhvata materijalno i nematerijalno nasleđe), **upotreba kulturnih iskustava i proizvoda** (vrednost koja se transformisala i postala upotrebljiva za određenu turističku upotrebu), i **turistu** (gde Smith navodi postojanje tri grupe turista i to one koji su za dolazak na neku destinaciju *motivisani kulturom*, drugi su *inspririsani kulturom* a treći su *privučeni kulturom*). Na osnovu prethodno rečenog moglo bi se zaključiti da današnje vreme nastoji da istakne da je mnogo važna ekonomska uloga kulture i spoznaja različitosti i sličnosti među kulturama. To dalje implicira da prvobitna socijalna uloga kulture, koja se razvija i oplemenjuje mnoštvom novih težnji za kulturnu razmenu, spojena sa ekonomskom ulogom kulture vrši dvostruki cilj – razmenu kultura i ekonomski doprinosi razvoju države. Tako su pojmovi koji ističu tržišnu orijentaciju kulture a koji su najviše povezani sa strategijom komercijalizacije *kulturna industrija*[6], *kulturna privreda* i *kulturni turizam*, koji imaju različite uloge[7]. Prva od njih je namenjena masovnoj publici, druga, nasuprot, čuvanju specifičnosti i razlika a treća je odmah na početku definisana.

Za ovaj rad bitan je i pojam **kulturna privreda** koji prestavlja deo tržišta kulturnih dobara, pomalo prisutan u svim sferama privrede a koji je zadužen za čuvanje originalnosti. Upravo zbog čuvanja originalnosti ovaj pojam se najvećim delom fokusira na **kulturno nasleđe**, koje potvrđuje „Esenska deklaracija“[8] koja opisuje ovaj pojam do detalja, ističući neophodnost za čuvanjem istorije i tradicije evropskog kontinenta koji prednjači svojim potencijalom na kompetitivnom globalnom tržištu. „U kulturna dobra spadaju predmeti koji su izraz ili svedočanstvo ljudskog stvaralaštva i prirode evolucije i koji, po mišljenu nadležnih organa svake države, predstavljaju ili mogu da predstavljaju istorijsku, umetničku, naučnu ili tehničku vrednost ili interes.“ (Dragićević Šešić, Stojković, 2007:170) Kulturno nasleđe se deli prema kriuterijumu pojavnog oblika na: materijalno i nematerijalno kulturno nasleđe. Pa tako prema UNESCO World heritage Centre (2000) **materijalno kulturno nasleđe** podrazumeva sve kulturne vrednosti koje imaju fizičku dimenziju poput istorijskih mesta, gradova, zgrada, arheoloških nalazišta, kulturnih pejzaža, kao i nekih pokretnih kulturnih objekata.[9] Kao i sve fizičke pojave podložno je habanju i destrukciji tokom

obezbeđivanje radnih mesta za okolinu. Ovakav pristup turizmu zahteva sveobuhvtani i sistematski prilaz turizmu obuhvatajući stroge naučne metode koji pomažu da se pravilno analizira i organizuje turistički sektor.

[6] Pojava koja nastaje u potrošačkom društvu onda kada publika želi da postane vlasnik određenih kulturnih i umetničkih proizvoda kako bi zadovoljila svoje trenutne potrebe za kulturom, bez odlaska na mesta koja su zadužena za širenje kulture (pozorišta, bioskopi, koncerti...).

[7] Đukić, V. (2010: 77)

[8] Usvojena na internacionalnom-ekspertskom kongresu „Kulturna privreda u Evropi – uporedni regionalni razvojni koncept“ , održana 2000. godine.

[9] World Heritage Convention http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf pristupljeno 28.5.2011.

vremena, i ukoliko nije pravilno korišteno uz brigu i zaštitu, od strane „zuba vremena“ , biće uništeno. Turizam se smatra uzročnikom oštećenja materijalnog kulturnog nasleđa ukoliko se tokom planiranja i sprovođenja planova za razvoj turizma ne uvrštava i briga o nasleđu, jer masovne posete direktno utiču i doprinose oštećenju fiičkom obliku kulturnog nasleđa. Za razliku od materijalnog kulturnog nasleđa, **nematerijalno kulturno nasleđe** je fizički neopipljivo i prema UNESCO-u prestavlja*"...ukupnu tradiciju baziranu na kreativnosti određene kulturne zajednice, izražene preko njenih ljudi i koja odražava kako njihova očekivanja tako i njihov kulturni i socijalni identitet..."*[10] Ono je podrška materijalnom vidu turizma i omogućava detaljnije doživljavanje turističke destinacije, sadržeći u sebi priče vezane za neko mesto, svakodnevni život, događaje, festivale i slično tome. UNESCO-va Konvencija o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa[11] detaljnije preporučije i usmerava očuvanje nematerijalnog nasleđa, na nacionalnom i internacionalnom nivou (međunarodna kooperacija i saradnja, formiranje međunarodnog fonda nematerijalne kulture, internacionalne fund-raising kampanje...).

Kada je reč o kulturnom nasleđu, od bitnog značaja je spomen pojma **brendiranje** koji predstavlja novi trend povezan sa kulturnim turizmom i kulturnim nasleđem, a fokusiran je na stvaranje novog imidža određene sredine. Zaduženo je, pre svega, za promenu stava javnosti o nekom području bez obzira da li je fokusirano na gradove, regije ili države i kao takvo, može se reći da, je povezano sa građenjem identiteta istih. Mnogi delovi sveta, uključujući zemlje zapadnog dela Balkana (posebno BIH), suočavaju se sa lošim ugledom i reputacijom koji predstavljaju veliku prepreku za razvoj turizma. Brenidranje koristi umetnost, kulturu i turizam sa planirano osmišljenim akcijama u cilju izgradnje novog imidža – brenda. Da bi se uspešno stvorio novi brend neophodno je u sam proces brendiranja uključiti „**integralno planiranje**[12] koje podrazumeva uspostavljanje strategija povezivanja koje omogućavaju da se na lokalnom nivou integrišu proces valorizacije kulturnih resursa sa drugim pogodnostima i društveno-ekonomskom strukturom teritorije, poboljšavajući kvalitet okruženja, proizvoda i usluga teritorije.“ (Đukić, 2010:81)

[10] UNESCO, Draft decisions recommended by the program and external relation commission, 1998
[11] 32 sednica održana u oktobru 2003.god. u Parizu, http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00006#part3 pristupljeno 14.6.2011.
[12] Potiče od pojma **integralna zaštita** „..koja podrazumeva: uključivanje zaštite nasleđa u programe prostornog planiranja, promovisanje programa restauracije i održavanja kao i korišćenja nasleđa od strane lokalne zajednice, promovisanje primene primene i razvoja tradicionalnih veština i materijala koji su od suštinskog značaja za budućnost nasleđa.“ (Đukić, V. 2010:81)

Dakle, s obzirom da kulturno nasleđe doprinosi u velikoj meri razvoju kulturnog turizma[13], a brendiranje fokusirano na navedene pojmove, takođe, direktno utiče na razvoj turizma, neophodno ih je povezano koristiti za izgradnju strategije razvoja turizma.

Menadžment kulturnog nasleđa obuhvata sistem mera za brigu i održavanje vrednosti kulturnog nasleđa, bilo da je reč o materijalnom ili nematerijalnom nasleđu, kao i njihovo korišćenje za sadašnje i buduće potrebe. Njegov zadatak je da ukaže na mogućnost korišćenja kulturnog nasleđa, kao kulturnog potencijala, za osmišljavanje njegove nove upotrebne vrednosti za sadašnje i buduće potrebe društva, i da na taj način ukaže da se ostaci prošlosti mogu koristiti za zadovoljavanje sadašnjih i budućih potreba. Shodno tome, Dragićević Šešić i Stojković navode sledeće: „Menadžment kulturnog nasleđa uključuje menadžment u kulturi koji primenom određenih mera (socio-kulturne animacije, kulturnih modela, ekonomike kulture i sl.) osmlisli odgovarajuću društvenu upotrebu spomenika kulture, kao osnove kulturnog identiteta grada, regiona, države/nacije.“ Takođe, neshvaćen odnos između turizma i menadžmenta kulturnog nasleđa, obično vođen bez strategije koja uključuje *održivi razvoj*[14], doprinosi uništavanju kulturnog nasleđa kao glavnog resursa kulturnog turizma.

Održivi turizam (zasnovan na pojmu *održivog razvoja*) takođe je bitan pojam kada je reč o kulturnom turizmu, jer se putem svojih aktivnosti prvenstveno fokusira na očuvanje kulturnog nasleđa i okoline od štetnih uticaja turizma, istovremeno obezbeđujući što više radnih mesta za lokalno stanovništvo. Ali, pristup navedenim pojmovima zahteva ozbiljan pristup, jer često dolazi do zloupotrebe istih u cilju stvaranja ekonomske održivosti koja ima potpuno suprotne ciljeve od održivog razvoja i održivog turizma. (McKercher, du Cross, 2002:177) Takođe, potrebno je spomenuti da se u Preporuci Saveta Evrope o promovisanju turizma za unapređenje kulturnog nasleđa, kao faktora održivog razvoja, ističe da javni organi vlasti treba da definišu strategije teritorijalnog razvoja koje garantuje održivost. Stvaranje ovih strategija obavezuje, kako uključivanje stručnjaka za zaštitu i lica koja upravljaju spomenicima i kulturnim znamenitostima, turističkih radnika i ostalih učesnika iz oblasti privrede, tako i stanovništva lokalne zajednice koji su najznačajniji baštinici kulturnog nasleđa. (Đukić, 2005:102)

[13] Đukić, V. 2010: 80

[14] Definiše se kao kao razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjosti, ne dovodeći u pitanje potrebe budućih generacija da, takođe, zadovolje svoje potrebe. Zasnovan je na tri osnovna principa kojeg čine: ekonomski razvoj, socijalna ravnoteža i zaštita životne sredine.

Kulturna politika postaje deo opšte razvojne politike, pa se sve više shvata u funkciji ekonomskog razvoja, gradskog marketinga i gradske obnove, u mnogim gradovima Evrope. (Šešić, 2007: 182). Shodno tome, Stevenson smatra da je najznačajnija inovacija kulturne politike, s kraja XX veka, razvoj grada na bazi kulturnog planiranja (2003:104). Takođe, *Agenda 21 za kulturu*[15], fokusira se na ovo stanovište po pitanju urbanog razvoja, zasnovano na konceptu održivosti, podrazumeva se (UCLG, 2004). Dalje, bitno je spomenuti i *Preporuke za lokalnu implementaciju Agende 21 za kulturu* (UCLG, 2006) po pitanju planiranja gradske kulturne politike gde se ističe da planiranje kulturnog razvoja treba da bude koordinisano sa strateškim planovima grada (ili bilo kojim drugim planovima integrisanog lokalnog razvoja), povrh svega, te da lokalne kulturne politike moraju uspostaviti odnos sa regionalnom, nacionalnom i međunarodnom kulturnom administracijom, kako bi što je bolje moguće kontekstualizovale svoje prioritete i osigurale nove ekonomske resurse.

Socijalna kohezija podrazumeva sposobnost društva da omogući dobrobit za sve svoje članove, pritom razlike i polarizaciju među svim članovima društva treba da svodi na najmanju moguću meru, i da se bori protiv socijalne isključenosti siromaštva! [16] Pojam socijalne kohezije sledi pojam **interkulturalni dijalog** koji je prema Beloj knjizi Saveta Evrope „nužnost vremena u kom živimo. U svetu uvećanih raznolikosti i nesigurnosti, mi moramo da razgovaramo kroz etničke, verske, lingvističke i nacionalne linije koje nas dele da bi osigurali socijalnu koheziju i sprečili konflikte.“

Potom, Branimir Stojković (2006: 147) navodi "**Multikulturalizam** je ideja ili ideal o skladnom suživotu različitih etničkih i kulturnih grupa u okviru pluralističkog društva". Navedeni pojam sledi prethodno pomenute socijalnu koheziju kroz interkulturalni dijalog, a njegov rezultat je pojam koji za ovaj rad ima izuetnu važnost – **interkulturalizam**, jer se kroz čitav rad provlači ideja o korišćenju zajedničkog kulturno-istorijskog nasleđa Bosne i Hercegovine, a tvrđava Kastel je jedan od mnogobrojnih kulturno-istorijskih spomenika u BIH. Naime, kako interkulturalizam, prema Dragojeviću, zahteva ista prava, uz obavezan dijalog, za sve kulturne grupe u kontaktu bilo da su to manjinske i većinske grupe, a u slučaju

[15] Donesena na svetskom samitu u Barseloni 2004. godine a prihvaćena je od strane, smatra se, oko 350 gradova sveta.

[16] ***Social cohesion*** *is the capacity of a society to ensure the well-being of all its members, minimising disparities and avoiding marginalisation."* (Report of the High Level Task Force on Social Cohesion in the 21st century) http://www.coe.int/t/dg3/default_en.asp pristupljeno 14.6.2011.

BIH između dva entiteta, lako se da zaključiti zašto je bitno odmah na početku spomenuti taj pojam.

1.4. Metodologija

Rad na temu Korišćenje turističkog potencijala tvrđave Kastel i njen značaj za grad, regiju i državu je u osnovi dizajniran kao **studija slučaja** koja nastoji da istraži praktičku javnu politiku grada Banja Luke u domenu kulture na primeru tvrđave Kastel. **Pristup** navedenoj temi je interdisciplinaran, i služi se literaturom iz sociologije, kulturne politike, menadžmenta u kulturi, turizmologiji drugih relevantnih oblasti.

Najpre su utvrđeni osnovni činioci i akteri u kulturnom sistemu grada Banja Luke, a potom je utvđen i njihov međusoban odnos, strukturalističkim metodom, dok je uloga specifičnih institucija, organa vlasti i primenjivanih instrumenata i strategija u kreiranju kulturne i lokalne politike izvršena funkcionalnom analizom. Zatim, izvršeno je detaljno desk istraživanje postojećih zakonskih i normativnih akata (zakoni, strategije i sl.) koji su od velikog značaja za dokazivanje značaja kulturnog turizma za razvoj države. Takođe, upotrebljena je i uporedna analiza prilikom dokazivanja značaja tvrđave Kastel za grad Banja Luku, regiju i državu BIH, jer, do sada, nije aktivirana kao bitna turistička atrakcija pa se upoređuje sa Belom kulom u Solunu i beneficijama za razvoj grada Soluna i turizma koje se dobijaju od nje.

U toku analize prikupljenih podataka tokom istraživanja, korišćene su kvalitativna i kvantitativna analiza da bi se stekao pravi uvid u postojeće stanje u kulturi Banja Luke.

Prema tome, **kvalitativnom analizom** omogućen je uvid u normativne akte (tj. zakonodavni okvir), dokumente o razvojnim planovima grada, entiteta i države BIH, dokumente o usvojenim projektima i preduzetim strategijama. Prikupljenim podacima nastojimo da prezentujemo uslove u kojima kulturno nasleđe u Bosni i Hercegovini, na studiji slučaja tvrđave Kastel, postoji i čeka restauraciju i korišćenje u svrhe održivog kulturnog turizma.

Početak rada zasnovan je na teorijskom znanju iz širokog spektra literature koja obrađuje pojmove kulturni turizam, kulturna privreda, kulturno-istorijsko nasleđe, menadžment kulturnog nasleđa, strateške analize u kulturi (SWOT), strategije međunarodne kulturne saradnje i kulturne diplomatije (multirkulturalizam) i kulturna politika. Zatim se nastavlja analizom trenutnog stanja u sektoru turizma i kulture u Bosni i Hecegovini, Republici Srpskoj

i gradu Banja Luci. Prezentuje se primer obnove kulturno-istorijskog utvrđenja Solunskih zidina sa posebnim naglaskom na Solunsku Belu Kulu zbog velike sličnosti sa Kastelom i plemenite ideje koja se proteže ovim radom. Naime, pored sličnosti sa vremenom nastanka pomenutih utvrđenja, posebno će se istaknuti simbolika praštanja predstavljena u obliku Bele Kule u Solunu, koja bi mogla potencijalno da utiče na svest o pravilnom korišćenju zidina koje su u prošlosti služile nečemu negativnom, a sada bi se mogle koristiti kao simbol praštanja i pokretanje pozitivnog razmišljanja od kojeg bi uža i šira zajednica imala mnogo koristi.

Važniji podaci za kvalitativnu analizu prikupljeni su kombinacijom intervjua sa licima[17] zaposlenim u institucijama koje su nadležne za upravljanje, brigu i zaštitu tvrđave Kastel.

Zatim, **kvantitativnom analizom** nastojali smo da predstavimo broj manifestacija koje se održavaju na tvrđavi Kastel i broj napisanih projekata za njenu obnovu i revitalizaciju. Analiza pomenutih podatka poslužila je za dokazivanje prve hipoteze.

[17] Tijana Đukić (Administratnivna služba Grada Banja Luka-Odsjek za sport, kulturu, omladinu i NVO); Marina Petrić (Kulturni Centar Banski Dvor); Mladen Šukalo (Turistička organizacija grada Banja Luke - TOBL); Milijana Okilj (Republički zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasleđa Republike Srpske); Dragana Dardić (NVO Helsinški parlament građana Banja Luka - Helsinki Citizens' Assembly Banja Luka)

Teorijski deo

„...ako sve lokalne potencijale aktiviramo i učinimo ih atraktivnim za turiste, kao i za lokalno stanovništvo – dobili smo kulturni turizam. Ako lokalne kulturne potencijale očuvamo za nove generacije turista i lokalnog stanovništva, dobili smo održivi kulturni turizam.“

Kulturni Turizam, Menadzment i razvojne strategije, Đukić, Vesna

2. Teorijski deo

U ovom delu postavlja se osnova teorijske literature ovog rada sa obrađenim pojmovima koji definišu kulturni turizam, i koji ukazuju na njegov značaj i potencijal za razvoj određene sredine. Polazi od definisanja kulturnog turizma, objašnjava najbitnije učesnike u kulturnom turizmu, te dolazi do pojma menadžmenta kulturnog nasleđa prema literaturi Du Cros i Mckercher i preporuka Saveta Evrope.

2.1. Kulturni turizam

Pošto smo već u pojmovno-hipotetičkom delu rada definisali pojam kulturni turizam, ovaj deo rada fokusira se na neke od njegovih glavnih karakteristika. Prema tome, Živanović navodi da kada se govori o kulturnom turizmu mnogi zaboravljaju da je reč kulturni samo pridev koji ide uz imenicu turizam, tj. da je on prvo i pre svega turizam. Bez obzira što kulturni turizam koristi kulturno nasleđe kao destinaciju njegove karakteristike sastavljene su od istih principa kao i bilo koja druga forma turizma. Ključ razvoja kulturnog turizma stoga je razumevanje kako turizam funkcioniše i šta pokreće turističke destinacije.[18] Nije teško zaključiti da uspešnost razvoja kulturnog turizma u velikoj meri zavisi od primene inovativnih menadžerskih strategija i metoda, odabranih i/ili modifikovanih na osnovu jedinstvenog konteksta u kojem se kulturni turizam razvija.

Prema ICOMOS-u (the International Council on Monuments and Sites) turizam bi trebao da donese beneficije lokalnom stanovništvu i da promoviše važna sredstva i motivaciju za njih da brinu i održavaju nasleđe i kulturne prakse. Uključenje i saradnja lokalnih i/ili interesnih predstavnika zajednice, konzervatora, turističkih vodiča, vlasnika imovine, političara, onih koji kreiraju planove nacionalnog razvoja i menadžere je neophodno da bi se stvrorila održiva turistička industrija i postigla zaštita resursa nasleđa za buduće generacije.

Prema McKercher i du Cross (2002:144) glavni učesnici kulturnog turizma su: turizam, korišćenje kulturnog nasleđa, korišćenje iskustava i produkata, i kao poslednji učesnici su turisti.
S obzirom da su nam za ovaj rad najbitniji korišćenje kulturnog nasleđa i korišćenje iskustava i produkata u nastavku sledi kratak opis i jednog i drugog pojma.

[18] Živanović, K. (2007:14)

2.2.1. Korišćenje kulturnog nasleđa.

Prilikom definisanja pojmovno-hipotetičkog okvira ovog rada navedena je osnovna podela kulturnog nasleđa na materijalno i nematerijalno nasleđe. Kako bi se adekvatno zaštitilo, aktiviralo i koristilo nasleđe neophodno je postojanje zakona, strategija i ustanova delatnosti koje podržavaju ne samo zaštitu (što je karakteristika zemalja bivše Jugoslavije koje se uglavnom fokusiraju na zaštitu nasleđa i ne prepoznaju nasleđe kao turistički proizvod), nego i korišćenje kulturnog nasleđa kao proizvoda kulturnog turizma. Da bi se kulturno nasleđe koristilo kao proizvod kulturnog turizma potrebno je posvetiti veliku pažnju menadžmentu kulturnog nasleđa, o kojem će kasnije biti više reči, a koji je zadužen, upravo, za stvaranje turističkog proizvoda.

2.2.2. Upotreba kulturnih iskustava i proizvoda

Nakon stvaranja kulturno turističkog proizvoda kao vrednosti koja je transformacijom postala upotrebljiva za specifičnu turističku upotrebu neophodno je usaglasiti potrebe turista sa dobijenim kulturno turističkim proizvodom i prilagoditi upotrebu kulturno turističkog prozvoda turisti jer samo na taj način dobija se obostrana korist – turista doživljava kulturno iskustvo a turizam, putem kulturnog turizma ostvaruje dobit i putem njega potencijalni ekonomnski razvoj. Kulturna turistička vrednost predstavlja samo sirovu vrednost koja u sebi ima potencijal za kulturno turističku ponudu ali je samo putem menadžmenta kulturnog nasleđa moguća njegova transformacija u upotrebljiv turistički proizvod koji stvara turističko iskustvo.

2.2. Veza između turizma, kulturnog turizma i menadžmenta kulturnog nasleđa

Bitno je odmah na početku pomenuti da je **menadžment kulturnog nasleđa** jedan od novih termina koji je u sve većoj upotrebi širom sveta. Međutim, za razliku od ostalih zemalja Sjedinjene američke države (USA) koristi drugi termin i to **menadžment kulturnih potencijala** kojim se naglašava njegova upotrebna vrednost, a samim tim i njegova ekonomska vrednost, izbegavajući odbojnost na koju se nailazi prilikom traženja sredstava za očuvanje i korišćenje kulturnog nasleđa. To bi značilo da termin nasleđe daje na znanje da je reč o ne-ekonomskoj vrednosti koja nosi sa sobom odgovornost i obavezu čuvanja nasleđa za sadašnje i buduće generacije, ne ističući njegovu korist u vidu upotrebne vrednosti bilo da je reč o ekonomskoj vrednosti ili društvenoj vrednosti (emocionalna povezanost društva sa nasleđem, značaj nasleđa za društvo...).

U svakom slučaju, Menadžment kulturnog nasleđa predstavlja organizovan sistem mera koje se preduzimaju s ciljem čuvanja kulturnih vrednosti određenog kulturnog nasleđa i stvaranja uslova u kojima bi to nasleđe postalo upotrebljivo za sadašnje i naredne generacije. Međutim, za menadžment kulturnog nasleđa vezuje se jedan od paradoksa - iako su odluke da se krene u sektor kulturnog turizma bazirane na turističkim razlozima, samo nasleđe se upravlja po principima menadžmenta kulturnog nasleđa.

Prema navedenoj literaturi Du Cros i Mckercher (2002:15-21) između turizma i potencijala kulturnog nasleđa (kulturnog turizma) postoji nekoliko različitih odnosa i to:

kooperacija/partnerstvo konflikt

1.puna kooperacija	2.radni odnos	3.mirna kohabitacija	4.paralelno postojanje	5.blago neprijateljstvo	6.pritajeni konflikt	7.otvoreni konflikt

1. *Puna kooperacija* - podrazumeva zajedničku korist oba sektora.
2. *Radni odnos* - realizacija zajedničkih potreba i interesa.
3. *Mirna kohabitacija* - upotpunjavanje zajedičkih interesa.
4. *Paralelno postojanje* - nezavisne i razdvojene aktivnosti.
5. *Blago neprijateljstvo* - ciljno uplitanje jedne strane.
6. *Pritajeni konflikt* - više odražava probleme umesto rešenja dva sektora.
7. *Otvoreni konflikt* - predstavlja otvoreni konflikt obe strane.

Opšte poznato je da, da bi se ostvario kvalitetan partnerski odnos (turizam i menadžment kulturnog nasleđa) u kome obe strane imaju određenu korist neophodno je da se razumeju obostrane potrebe i, svakako, da se prihvati upotrebna vrednost kulturnog nasleđa i njen značaj za turističku ponudu. Uključenje kulturnog turizma, u vidu kulturnog nasleđa, u turističku ponudu moguće je obezbediti jedino stremljenjem kulturnog menadžmenta koji je zadužen da balansira između ekonomske strane koju zahteva turizam i očuvanja kulturnog nasleđa koju zahteva kultura. Du Cros i Mckrecher (2002:25) navode da često nastaje problem između pomenutih strana zbog različitih interesa, jer interesi turizma ne uključuju i nemaju razvijenu svest o menadžmentu kulturnog nasleđa iako turizam koristi imovinu kulturnog nasleđa.

Upravo iz prethodno rečenog može se videti da je pojam kulturni turizam koji je fokusiran na kulturno nasleđe složen, jer zahteva istovremen odgovor na ekonomski i društveni interes, kao i to da je nemoguće ostvariti obostranu korist bez menadžera kulturnog turizma koji će se pobrinuti ne samo za čuvanje nego i za korištenje kulturnog nasleđa. Savet Evrope (Councle of Europe) preporučuje da najbolji izgled za budućnost nasleđa leži upravo u njegovom korišćenju jer može da doprinese privrednom razvoju grada ili regije. Sama restauracija i protekcija kulturnog nasleđa zahteva velike izdatke države, ali je neophodno uvideti da istovremeno, dugoročno, predstavlja izvor velikih prihoda i stvaranja novih radnih mesta. To bi značilo da bi zemlje koje imaju probleme vezane za nezaposlenost stanovništva, a poseduju bogastvo u vidu kulturnog nasleđa, trebale postaviti planove za razvoj kulturnog turizma u kojima bi najveću ulogu imali menadžeri kulturnog nasleđa koji bi bili glasnici prenošenja informacija o važnosti kulturnog nasleđa za društvo. [19] Takođe, Savet Evrope na istoj strani pomenutog dokumenta navodi važnost uključenja nasleđa i u urbanističke planove i planove izgradnje kako bi se adekvatno sačuvalo od uništenja. Samim tim, morala bi da postoji saradnja na svim nivoima počev od urbanista i arhitekata, pa preko konzervatora i stručnjaka za zaštitu nasleđa, do preduzimača i uključenja lokalne javnosti u pomenuti proces ili redovnog obaveštavanja istih.

Takođe, bitno je pomenuti da Savet Evrope u Evropskoj konvenciji o zaštiti arheološkog nasleđa preporučuje da se omogući uključenje arheologa i drugih stručnjaka iz oblasti zaštite u sve etape procesa planiranja, kao i da se pobrinu da savetovanja na kojima će učestvovati relevantni faktori zaštite – arheolozi, urbanisti, konzervatori i stručnjaci za prostorno planiranje – postanu redovna praksa.[20]

Menadžment kulturnog nasleđa ima svoj radni okvir koji se menja u zavisnosti od vrednosti nasleđa, političkog interesa i nivoa profesionalizma prilikom njenog vrednovanja. Postoji nekoliko faza menadžmenta kulturnog nasleđa koje obuhvataju sledeće aktivnosti:

1. *Evidentiranje* - uočava se povišen društveni interes za kulturno nasleđe u kojem dolazi do progresa koji vodi od amatreskog interesovanja ka profesionalnom odnosu prema problemu. Najčešće Zavodi za zaštitu spomenika kulture vrše prvo sastavljane dokumentacije.

[19] *Kulturno nasleđe, izbor najznačajnijih dokumenata Saveta evrope u oblasti kulturnog nasleđa*; Mnemosyne, Beograd, (2004: 37).
[20] *Kulturno nasleđe, izbor najznačajnijih dokumenata Saveta evrope u oblasti kulturnog nasleđa*; (2004:63).

2. *Početna zakonodavna uloga* – formulišu se osnovni zakoni koji bi pomogli identifikaciji i zaštiti kulturnog, prevashodno materijalnog, nasleđa, kao i formiranje vladinih agencija za nasleđe. Ovu fazu karakteriše i pokušaj integrisanja sa drugim vladinim zakonodavnim agencijama.
3. *Povećani profesionalizam* - povišeni profesionalizam i formiranje međunarodnih agencija i NVO-a koje se bave nasleđem. Formulišu se zvanični kodeksi i konzervatorski principi i zakoni, kao i odgovarajuće profesije potrebne za nastavak procesa zaštite.
4. *Konsolidacija učesnika* - kroz intersektorsko povezivanje dolazi se do lakše identifikacije problema, a kroz to se naglašavaju šire potrebe lokalne zajednice.
5. *Završna obrada* - u poslednjoj fazi dolazi do nove preraspodele odgovornosti i donose se novi ili revidovani zakonski akti. Tokom ove faze, praksa preuzima dominaciju nad dogovorima. Postaje sve veće interesovanje za nematerijalno kulturno nasleđe a povećava se i broj sekundarnih učesnika u korišćenju. Na kraju ove faze, projekat dobija svoju punu zrelost i spreman je za kompletnu realizaciju.

Pored Saveta Evrope, različite međunarodne organizacije su razvile programe koji pomažu da se prepoznaju vrednosti kulturnog nasleđa i kako da se sa njima upravlja. Neki od najpoznatijih organizacija su: UNESCO (podigla je međunarodni nivo svesti o kulturnom nasleđu sa svojim Sporazumom o zaštiti kulturnog nasleđa u slučaju ratnog konflikta - Haška Konvencija iz 1954); ICOM (takođe NGO koji savetuje UNESCO); IUCN (Svetski konzervatorski Savez); IATF (Inter Agency Task Force - UN agencija); ICCROM (međunarodni centar za studije očuvanja i zaštite kulturnog nasleđa).

Takođe, postoje četiri koraka (segmenta) za uspešan održiv kulturni turizam, razvijena od strane od strane *National Trust for Historic Preservation,* u cilju boljeg iskorištavanja kulturnih potencijala i obezbeđivanja pozitivnog uticaja kulturnog turizma na lokalnu zajednicu. To su: procena potencijala, planiranje i organizacija, priprema za posetioce, zaštita i upravljanje, marketing koji su prikazani na sledećoj slici.

Slika 1. Četiri koraka za uspešan održiv kulturni turizam [21]

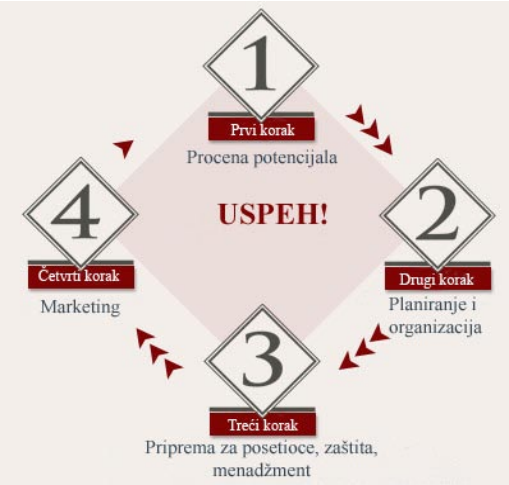

1 - Procena potencijala trebalo bi da započene sa popisom resursa, nebitno da li je reč o kulturnim, prirodnim ili duhovnim dobrima. Neophodno je istaknuti da se ne sme zaustaviti na listi kulturnih dobra, nego je potrebno napraviti bazu koja uključuje i ocenu kvaliteta i nivoa usluga namenjenih posetiocima, poput smeštajnih kapaciteta, restorana, prodavnica, puteva, turističke signalizacije i sl. Procena treba da obuhvati i kapacitete institucija koje se bave razvojem kulturnog turizma i u vezi sa tim da li ove organizacije imaju jasno definisanu misiju i precizno određene ciljeve, da li poseduju odgovarajuće upravljačke kapacitete itd. Prva faza trebalo bi da uključi i bazičnu procenu nivoa zaštite i marketinga, odnosno da obuhvati opštu analizu postojećeg stanja.

2 - Drugi segment podrazumeva planiranje i organizaciju koji se odvijaju u dva smera, planiranje i organizacija ljudskih i finansijskih resursa, tako da predstavlja ključ održivosti kulturnog turizma. **Praksa je pokazala da samo ujedinjena lokalna zajednica može da postigne mnogo, i da nasuprot njoj podeljena zajednica nije spremna za razvoj kulturnog turizma.** Upravo zbog toga početak planiranja i organizacije predstavlja razvoj lokalnog konsenzusa koji podupire razvoj kulturnog turizma. Razvoj kulturnog turizma omogućuje se jedino obezbeđivanjem podrške ne samo predstavnika lokalne vlasti zaduženog za turizam i predstavnika institucije kulture zadužene za zaštitu kulturnih dobara, već i lokalne poslovne ljude (bankari, predstavnici lokalnih turističkih agencija, vlasnici restorana, hotela i prodavnica, predstavnici medija, zanatlije i dr.). Sve u svemu ovakva povezanost omogućila bi ne samo stvaranje inicijativa, razvoja i upravljanja kulturnim turizmom nego i obezbeđenja sredstava koji su neophodni za realizaciju prethodno definisanih aktivnosti. Odnosno, potrebno je obezbediti podšku i, ako je moguće, pomoć svih onih koji poseduju iskustvo i entuzijazam.

[21] Projekat koji je razvio *National Trust for Historic Preservation,* http://www.culturalheritagetourism.org/foursteps.htm pristupljeno 15.9.2011.

3 - Treći segment odnosi se na pripremu, zaštitu i upravljanje. Priprema podrazumeva interpretaciju kulturnog nasleđa kroz znakove pored puta, brošure, mape, vodiče, izložbe, vizuelizacije, rekonstukcije i dr. Potom priprema za posetioce obuhvata i treniranje gostoprimstva, odnosno razvoj svesti kod domaćeg stanovništva o važnosti svakog pojedinačnog angažmana za procvat kulturnog turizma. U okviru trećeg segmenta važno je kontinuirano realizovati dugoročni plan zaštite, voditi računa da se zaštita ne svede na jednokratnu pravnu formalnost, već da predstavlja proces koji podrazumeva trajnu brigu i čuvanje. Zbog toga je važno obezbediti vodiče koji će olakšati sprovođenje mera zaštite u praksi. **Upravljanje razvojem kulturnog turizma izuzetno je kompleksna i krajnje rizična aktivnost koja treba da obezbedi balans između interesa lokalnog stanovništva i potreba turista, između želja turizmologa i zahteva zaštitara, između mogućnosti ubrzanog razvoja i neophodnosti zaštite životne sredine.**

4 - Četvrti segment fokusiran je na razvoj marketinga, odnosno razvoj odnosa sa javnošću, odgovarajuće oglašavanje, izradu grafičkog materijala i kreiranje atraktivnih promocija kojim bi trebalo da se obezbedi uspeh turističkog proizvoda na tržištu. PR oruđa, press kit, saopštrenja za javnost, promo tura, dodele nagrada i organizacije različitih događaja, raznovrsni vidovi oglašavanja, jedinstven grafički materijal, koji može da obuhvati; logo, internet prezentaciju, brošure, mape i oznake, kao i promocije u vidu najednostavnije PP prezentacije, ili kompleksnog zabavnog programa sa većim brojem učesnika nezaobilazni su elementi ako želimo da kulturno-turistički proizvod zaživi.

Pored navedenih koraka, bitno je spomenuti i Principe za sprovođenje Povelje o principima i smernicama za upravljanje turizmom mesta od kulturno-istorijskog značaja, koja je ustanovljena od ICOMOS-a 2002. godine, a to su:

1. Podizanje svesti javnosti za značaj kulturnog nasleđa (Oblici fizičkog, intelektualnog i emotivnog pristupa nasleđu od strane turiste? Da li je pristup nasleđu pravičan i pristupačan za turiste i lokalno stanovništvo? Koje tehnike i oblici se koriste za interpretaciju značaja nasleđa za lokalnu sredinu? Da li je turista informisan o posebnostima nasleđa, i slično...)

2. Upravljanje dinamičkim odnosom turizam – kulturno nasleđe (Kako stvrotiti turističke projekte i aktivnosti fokusirane na prirodno i kulturno nasleđe i njihov značaj za lokalnu sredinu? Da li su tekući programi promovisanja nasleđa fokusirani na raumevanje značaja nasleđa? Da li su programi za korišćenje nasleđa usko povezani sa estetskim, društvenim i

kulturnim faktorima, prirodnim i kulturnim pejzažima, karakteristikama biološke raznovrsnosti mesta kao i šireg vizuelnog koncepta mesta nasleđa? itd.)

3. Obezbeđivanje vrednog iskustva za posetioce (Da li prezentovane informacije o lokalitetu nasleđa nailaze na razumevanje kod turista i da li utiču na poštovanje nasleđa od strane turista? Da li je turisti omogućeno da poštuje vrednosti i životni stil lokalne zajednice? Da li je turistima omogućeno da dožive nasleđe svojim tempom nezavisno od vodiča? itd.)

4. Uključenje domaćih i starosedilačkih zajednica (da li su navedeni uključeni u proces konzervacije i turističkih aktivnosti na tlu kulturnog nasleđa? Da li navedeni poštuju propise o zaštiti nasleđa? Da li su uključeni relevantni ljudi prilikom stvaranja ciljeva, strategija i planova za identifikaciju, menadžment i programe konzervacije? itd.)

5. Obezbeđivanje koristi za lokalnu zajednicu (da li dobit ostvarena od kulturnog turizma u lokalnoj sredini cirkuliše na pravičan način unutar nje? Da li postoje programi za obučavanje i zapošljavanje vodiča i sajt tumača iz lokalne zajednice? Da li je lokalno stanovništvo ohrabreno da uzme direktnu korist u brizi i zaštiti nasleđa? itd.)

6. Odgovorna promocija programa štiti i povećava karakteristike prirodnog i kulturnog nasleđa (Da li promocija turističkih programa daje realna očekivanja i da li se odgovorno informišu potencijalni posetioci? Da li bi programi promocije i upravljanja trebali da minimiziraju fluktacije u broju posetilaca? Da li promocija turističkih programa ohrabruje posetioce da iskuse šire karakteristike kulturnog i prirodnog nasleđa na lokalnom i regionalnom nivou? Da li promocija, distribucija i prodaja lokalnih obezbeđuje da njihov kulturni integritet ne postane degradiran? Itd.)

Turizam i kultura u Bosni i Hercegovini i Republici Srpskoj

3. Turizam i kultura u Bosni i Hercegovini i Republici Srpskoj

Da bismo utvrdili trenutno stanje na polju turizma i kulture u Banja Luci, glavnom gradu, entiteta BIH, Republike Srpske trebali bismo najpre da predstavimo trenutno stanje u Bosni i Hercegovini koja daje okvir svemu sto je unutar nje. Opisano stanje ukazuje na nedostatke sadašnje politike i zakona koji se tiču turizma i kulture u Bosni i Hercegovini, ističući zapostavljanje kulturnog turizma kao pokretača trenutno loše ekonomije, koja bi svojim unapređenjem mogla da utiče na pokretanje razvoja države. S obzirom da je navedena analiza obimna njeni detalji su priloženi u dodatak ovog rada, a u narednom delu će biti prikazani samo najznačajniji delovi analize.

3.1. Nivoi vlasti u Bosni i Hercegovini

Uređenje Bosne i Hercegovine uspostavljeno je Aneksom IV Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine. Oblik uređenja BIH njenim Ustavom nije eksplicitno definisan, odnosno ne zna se da li Bosna i Hercegovina predstavlja federaciju, konfederaciju ili uniju, ali prema njenom ustavnom uređenju moglo bi se reći da predstavlja decentralizovanu državu sa dva entiteta.

Iako se prema obimu i ustavom definisanih nadležnosti entiteta BIH približava federaciji, prema svojoj ustavnoj definiciji nije federacija, pa se može smatrati prostom decentralizovanom državom, koja po mnogim apektima svoje unutrašnje strukture, odnosno ustavnog uređenja, odstupa od moderne i racionalno uređene države. To bi značilo da sa svojih pet nivoa vlasti bez jasno definisanih mehanizama horizontalne i vertikalne koordinacije među njima onemogućava efikasno vršenje javnih poslova. Potom, nadležnosti institucija su suviše ograničene u korist entiteta, a ne države Bosne i Hercegovine.

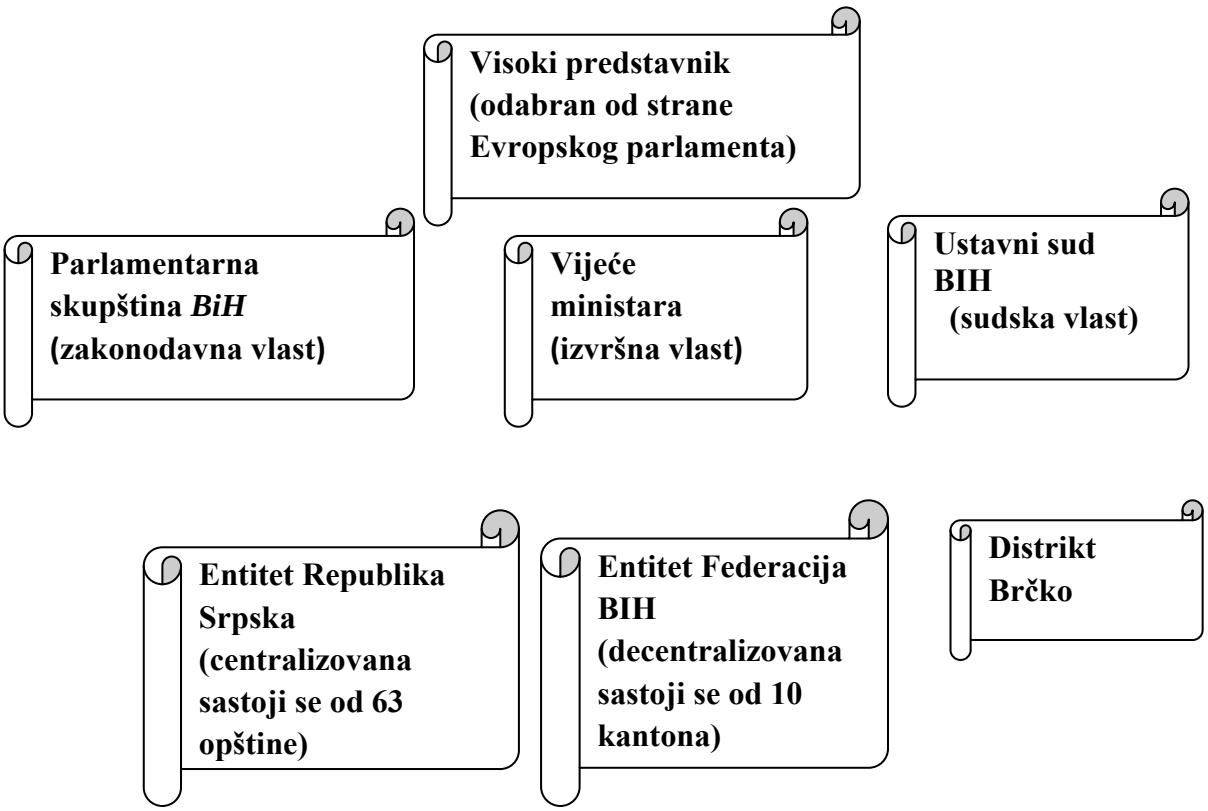

Prilikom stvaranja države Bosne i Hercegovine, sa svim njenim posebnostima, bio je zanemaren kriterijum istorijskih, ekonomskih, saobraćajnih, prirodno-geografskih i drugih elemanta, a jedini bitan kriterijum bio je etnička pripadnost. Ekonomski razvoj ove države je takođe potpuno zapostavljen usled u potpunosti zapostavljenog principa racionalne političke i ekonomske organizacije državne vlasti, pa nasuprot tome postoji kompleksna struktura državne vlasti „koja prema nekim procjenama broji između 75.000 i 80.000 zaposlenih i koja troši oko 60% javih prihoda Bosne i Hercegovine.“[22] Shodno tome, veliki problem za ovu državu predstavlja podela nadležnosti između države i entiteta, između entiteta i kantona, a potom i kantona i lokalnih jedinica. Republika Srpska je visoko centralizovana država, dok je sa druge strane Federacija Bosne i Hercegovine decentralizovana država, pa prema tome, pojmovi centralizacije i decentralizacije se unutar političkih i intelektualnih krugova BIH shvataju kao krajnosti - stvaranje unitarne države ako je reč o centralizaciji, ili kao čin totalne razgradnje države kada je reč o decentralizaciji. Za razliku od kriterijuma za

[22] REGIONALIZAM - NOVI DRUŠTVENI OKVIR, Sadiković, 2007: 61

centralizaciju odnosno decentralizaciju poslova savremenih zemalja (politička i ekonomska procena), Bosna i Hercegovina zahteva pažljiv izbalansiran pristup, a trenutno se javlja veliki otpor u svakom pokušaju institucionalne reforme ili prenosa nadležnosti sa jednog nivoa vlasti na drugi nivo.[23]

Na osnovu svega prethodno rečenog može se zaključiti da su turizam i kultura Bosne i Hercegovine takođe decentralizovano uređeni. Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine nadležno za utvrđivanje osnovnih principa koordinacije, usklađivanje planova entitetskih tela vlasti i definisanje strategije na međunarodnom planu u oblasti kulture. Na nivou entiteta postoje ministarstva nadležna za pitanja kulture i to u Republici Srpskoj Ministarstvo prosvjete i kulture, a u Federaciji BiH Ministarstvo kulture i sporta. U Federaciji BiH nadležnosti u oblasti kulture dalje su na nivou kantonalnih ministarstava. Brčko Distrikt BiH ima odjel nadležan za pitanja u oblasti kulture. Sektor kulture u Bosni i Hercegovini, u odnosu na druge sektore, u proteklom periodu bio je znatno marginalizovan.

U državi je primetno odsustvo interkulturalnog dijaloga izričito na polju politike koja podstiče religijska razdvajanja, što se lako primećuje po broju novoizgrađenih religijskih objekata unutar čitave BIH. Priča o kulturnom nasleđu BIH je zapostavljena, a ukoliko postoji priča, o navedenom, podstiče se razdvajanje kulturnog nasleđa na entitete bez isticanja iste prošlosti i istih kulturnih vrednosti. Svaki entitet ima svoja ministarstva za kulturu i turizam i prepušten je sebi za izgradnju svoje strategije razvoja turizma i strategije razvoja kulture uz isticanje različitosti.

[23] Otpor je prisutan između entiteta i države, kao i sa entitetskog i kantonalnog i lokalnog nivoa vlasti.

3.2. Nadležnosti institucija turizma i kulture u državi Bosni i Hercegovini i entitetu Republici Srpskoj

	Bosna i Hercegovina	Republika Srpska
T U R I Z A M	**Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa**	**Ministarstvo trgovine i turizma, Sektor turizma i ugostiteljstva**
	- uređivanje vanjsko-trgovinske politike, bilateralnih i multilateralnih sporazuma i sličnih akata za obnovu BIH - obavljanje poslova i zadataka iz nadležnosti BiH koji se odnose na definisanje politike, osnovnih principa, koordinisanje delatnosti i usklađivanje planova entitetskih tela vlasti i institucija na međunarodnom planu u područjima: poljoprivrede, energetike, zaštite okoline, razvoja i korištenja prirodnih resursa i turizma.	- predlaganje politika, strategija, zakona i drugih propisa koji regulišu oblast turizma i ugostiteljstva; - praćenje i predlaganje sistemskih mera i mera tekuće ekonomske politike za ostvarivanje zadatka utvrđenih planskim i drugim aktima; - organizovanje istraživačkog rada za potrebe vođenja turističke politike itd.
K U L T U R A	**Ministarstvo civilnih poslova , Sektor za nauku i kulturu**	**Ministarstvo prosvjete kulture**
	- poslovi pripremanja i izvršenja propisa, - poslovi i zadaci koji su u nadležnosti Bosne i Hercegovine i koji se odnose na utvrđivanje osnovnih principa koordinacije aktivnosti, usklađivanja planova entitetskih tela vlasti i definisanje strategije na međunarodnom planu u područjima nauke i kulture.	- zaštita i korišćenje kulturno-istorijskog nasleđa i prirodnog nasleđa; - muzejska, arhivska, bibliotekarskua delatnost i druge; - pripremanje programa i sporazuma o kulturnoj saradnji u skladu sa Ustavom Republike Srpske i Ustavom Bosne i Hercegovine; - pružanje informacija putem medija i drugih vidova informisanja o svom radu i vrši druge poslove u skladu sa zakonom i drugim propisima Republike Srpske i Bosne i Hercegovine.

Na polju turizma i kulture u Bosni i Hercegovini postoje zakoni i strategije za razvoj turizma i kulture na nivou entiteta, kantona i lokalnih zajednica. Svaki od njih ističe značaj turizma i kulture za razvoj države, a pod tim se podrazumeva razvoj entiteta prvenstveno, ali se i dalje ne pridaje veliki značaj i podrška razvoju turizma i kulture. Bitno je naglasiti da se zanemaruje razvoj kulturnog turizma BIH u svim strategijama razvoja turizma i kulture entiteta (RS i FBIH), pa se lako može zaključiti da se ne prepoznaje kulturno bogastvo ove zemlje. Dakle, država BIH nema strategiju razvoja turizma niti strategiju kulture.

Što se tiče stanja institucija kulture, nauke i umetnosti u Bosni i Hercegovini, kao i u okolnim zemljama u tranziciji, nalaze se u teškom materijalnom, kadrovskom i organizacionom stanju, i, shodno tome, zahtevaju značajnu podršku institucija vlasti. Takođe, po pitanju učešća nevladinog sektora (koje je svakako značajno) u kreiranju kulturne politike ne odudaraju od ostalih okolnih zemalja u tranziciji – NVO je nedovoljno podržan sistemskim merama i kulturnom politikom.

U časopisu za promociju turizma Bosne i Hercegovine "Turist"[24] navodi se da su u godinama globalne ekonomske krize, u sektoru turizma u Bosni i Hercegovini zabeležena pozitivna kretanja: porast broja dolazaka kao i broja noćenja koja su ostvarili turisti. Bosna i Hercegovina polako postaje sve popularnija destinacija što se objašnjava jačanjem svesti o značaju turizma u razvoju ekonomije BiH. Konstantno raste svest o ulozi turizma kao privredne grane u koju vredi ulagati i razvijati je, koja donosi izvanredne prihode. Tako se čak i u nepovoljnim finansijskim
uslovima pokazalo da je turizam šansa Bosne i Hercegovine – skoro sve privredne aktivnosti zabeležile su negativan trend, osim turizma.
U pomenutom časopisu se navodi i da se, prema statističkim podacima, u prvih devet meseci 2010 godine, broj turista koji su posetili BiH povećao za 14,4 % u odnosu na isti period 2009. godine, dok se broj noćenja povećao za 11,5 %. Posete stranih turista takođe su povećane za 17,5 % a domaćih za 10,5 %.
Navedeni su i podaci da se u proteklom periodu pokazalo da je kulturno-istorijsko nasleđe BIH izuzetno zanimljivo za turiste. Ono što je turistima posebno privlačno je čista životna sredina, tj. eko-ponuda. Veoma su popularni rafting, paraglajding i splavarenje. Na tom polju bi BiH trebala da iskoristi svoja bogatstva, jer je više od 51% zemlje je pod šumama. Pored

[24] TOURIST MAGAZINE, 2010:4

navedene prednosti, brojne su i otežavajuće okolnosti, a bitno za istaknuti u ovom delu rada je manjak sredstava za promociju turizma BIH. BiH je izuzetak po tome jer jedino u ovoj zemlji, u kojoj svest o značaju turizma raste, sredstva kojima raspolažu turističke organizacije / zajednice su sve manja. Nasuprot tome, druge zemlje ulažu sve više novca u prezentaciju svoje turističke ponude u svetu. BiH nema nijedno predstavništvo u inostranstvu dok, na primer, Srbija ima 14 predstavništva, Crna Gora ima tri, Hrvatska 18, Slovenija 7.
Prema izveštajima Centralne banke BiH, turizam je na drugom mestu po ostvarenju deviznog priliva. Nasuprot velikog broja ograničavajućih faktora kao što su „loš imidž, loša putna infrastruktura, skup avio prevoz, nedovoljan broj smeštajnih objekata visoke kategorije, nizak stepen primene savremenih tehnologija, nedovoljna edukacija ugostiteljsko-turističkog osoblja, nepostojanje predstavništava, ograničeni izvori finansiranja, rezultati dosadašnje promocije pokazuju u periodu najveće finansijske krize poitivna kretanja... Međutim, najveći uspjeh je to što se turizam nametnuo kao važan segment dugoročnog razvoja BiH, kao ozbiljna privredna grana koja može doprinijeti napretku.“ (TOURIST, 2010:4)

Bitan izvor informacija o turizmu u Bosni i Hercegovini pruža veb sajt http://www.bhtourism.ba kreiran na osnovu informacija baze podataka Turističke zajednice Federacije BIH uz pomoć Evropske Unije, gde se zemlja predstavlja kao jedinstvena država podeljena na 5 regionalnih celina (Sarajevska, Hercegovačka, Srednje-bosanska, Sjevero-zapadna i Sjevero-istočna regija). Naziv Bosne i Hercegovine je >>zemlja u obliku srca>> i ističe se izuzetna sličnost naroda koji žive unutar nje, po pitanju jezika i kulture i običaja. Napominje se da se govore tri „oficijelna“ jezika bosanski, hrvatski i srpski, ali da je to sve jedan te isti jezik iako lokalno stanovništvo voli da ističe koji od pomenuta tri jezika govore, upoređujući razlike među njima na primeru razlika između Američkog i Britanskog engleskog jezika.

Ukoliko sagledamo realno ekonomsko i socijalno stanje u kome se nalazi Bosna i Hercegovina, uočavamo veliku sličnost sa ostalim okolnim zemljama u tranziciji kojima je neophodno pružanje institucionalne podrške od strane svih nivoa vlasti da bi došlo do razvoja kulture i turizma i kroz njih i države. Ali, za razliku od ostalih okolnih zemalja u tranziciji, rat je u Bosni i Hercegovini ostavio brojne još uvek prisutne probleme, pre svega, brojna razaranja u kojim je stradalo mnogo stanovništva, kao i odlazak mnoštva stanovništva iz zemlje koji traje i danas.

3.3. Pregled strategija Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Banja Luke

SWOT	Bosna i Hercegovina Strategije kulturne politike	Republika Srpska		Banja Luka Strategija razvoja grada
		Strategija razvoja kulture	Strategija razvoja turizma	
S T R E N G H T S	- Srednjoročna razvojna strategija BiH 2004-2007. - stvorena mogućnost da se kulturna politika razmatra u kontekstu jačanja socijalne kohezije u Bosni i Hercegovini (2008:4) - veliki kulturni potencijal BIH; - multikulturalnost i veliko bogatstvo kulturno-istorijskog nasleđa - afirmisanje istinskih kulturnih vrednosti BIH - jačanje kulturnog života u BIH, njenog ukupnog prosperiteta, afirmisanja slike BIH i jačanja njenog ugleda u svetu.	- opšti cilj je podizanje zajedničkog razumevanja i poštovanja među pojedincima, zajednicama i ljudima, promovisanje kulturnih različitosti, i usklađivanje politike i zakonodavsta Republike Srpske sa relevantnim zakonima Evropske Unije; - cilj ove strategije da zaštiti, osnaži i izvrši promociju kulturne raznolikosti, što pored književnosti i umetnosti podrazumeva i stilove života, načine suživota, sisteme vrednosti, tradicjiu i verovanja - podizanje kvaliteta upravljanja kulturom, sprovođenje lokalne kulturne vitalnosti i kulturnih aktivnosti na jasan i održiv način, kao i pokretanje	- kulturni turizam je značajna stavka za razvoj - vrednost kulturnog nasleđa predstavlja turistički resurs prema značaju raznolikosti i isprepletenosti različitih kulturnih uticaja.	- vizija strategije: „Moderan evropski Grad i prepoznatljiv centar u regionalnom okruženju, utemeljen na ljudskim pravima, u kojem građani i posetioci imaju jednake mogućnosti da aktivno učestvuju u njegovom životu, i u kojem mladi imaju istaknuto mesto. Bezbedna, humana i urbana sredina zdravog života, sa bogatim kulturnim i sportskim sadržajima, u kojoj se prepoznaju i valorizuju preduzetništvo, znanje, sposobnosti i rezultati.“ (2008:16) - turistički potencijal Banja Luke sa okruženjem predstavlja značajan razvojni resurs (geografski položaj, saobraćajna infrastruktura, rijeke, termomineralni izvori, arhitektura, biodiverzitet...)

		ekonomskih potencijala kulture; - revitalizacija kulture u Republici Srpskoj je od presudne važnosti za njenu budućnost i predstavlja imperativ u kontekstu društvenog, političkog i ekonomskog razvoja;		- kultura i sport predstavljaju razvojne resurse grada sa više aspekata (rast interesovanja građana za kulturnim i sportskim manifestacijama; postoji duga tradicija i značajni rezultati u ovim oblastima, turistička ponuda traži obogaćivanje Grada u sportskim i kulturnim sadržajima, postoji realna mogućnost da kultura i sport umesto potrošača budžetskih sredstava postanu visoko komercijalni izvor zarade.
W **E** **A** **K** **N** **E** **S** **S** **E** **S**	- jedinstvena kulturna politika Bosne i Hercegovine još uvek ne postoji; - zahteva značajnu podršku institucija vlasti koje nisu zainteresovane za saradnju usled nerešenih fundamentalnih pitanja vezanih za kulturne identitete u Bosni i Hercegovini; - problemi fragmentisanja i lošeg balansa među sektorima.	- zakonodavni, institucionalni i ljudski nedostaci su prepreka jačanju kulturnog sektora i njegovih institucija. - ne navodi rad na uspostavljanju kulturne razmene i zajedničkih kulturnih projekata između RS i FBIH, u cilju promovisanja entiteta i čitave BIH .	- loš potencijal za razvoj turističkog sektora (turistička infrastruktura, kadrovi, kvalitet usluga, bezbednost, prezentacija turističke ponude..) - neizgrađenost infrastrukture – u prvom redu saobraćajnica; nepostojanje pratećih turističkih sadržaja – hotelski ili drugi vidovi smeštaja, informacioni punktovi, trgovački sadržaji.. loša očuvanost i stanje nekih spomenika u konzervatorsko-restauratorskom smislu;	-skromne mogućnosti i uslovi za razvoj kulture u pravcu stvaranja kreativne industrije; - kultura je još uvek potrošač a manje nosilac razvoja regije. - nedostatak finansijskih sredstava za poboljšanje kvaliteta rada kulturnih institucija i manifestacija - slaba koordinacija i saradnja entitetskih i gradskih vlasti, posebno kada je reč o očuvanju spomenika kulture, gde se prvenstveno navodi tvrđava Kastel, kao i sanaciji i održavanju objekata, ustanova

			nedovoljno razvijena svest o značaju očuvanja kulturno-istorijskog nasleđa kod lokalnog stanovništva, ali i u strukturama lokalne i entitetske vlasti u okviru BIH; nerazvijenost ideje o mogućnosti plasiranja bogatog kulturno-istorijskog nasleđa Republike Srpske u smislu razvojnog resursa u oblasti turizma; neuvezanost takozvanog aktivnog ambijenta, manifestacija, i nematerijalne komponente kulturnog i istorijskog nasleđa.	i institucija; - Tvrđava Kastel se navodi među problemima u kulturi, kao „zapušten istorijski spomenik“[25], zanemarujući njeno eksploatisanje uprkos zapuštenosti spomenika. - među ciljevima razvoja grada ne navodi se među prioritetima obnova tvrđave Kastel, tako da njen potencijal za razvoj grada trenutno nije prepoznat. - razvoj turizma se zasniva na selektivnom pristupu u kojima kulturni sadržaji nisu prioritet
O **P** **P** **O** **R** **T**	- da se kulturna politika shvati kao prioritet - jačanje socijalne kohezije u BIH kao jedna od strateških politika razvoja društva; - da se kulturna politika realizuje u politički pozitivnom i dinamičnom ambijentu; - da je strategija ukupnog razvoja BiH utemeljena na rešenjima održivosti, međuzavisnosti; - uspostavljanje regionalne i međunarodne saradnje; - brže uključivanje u evropske integracije kojima	- zaštita i promocija kulturne raznolikosti; - usmerena na tri: modernizaciju upravljanja kulturnom, mobilnost umetnosti i umetnika i jačanje potencijala RS za razvoj kulturnih industrija. - ističe da su transverzalne teme neophodne da bi se uticalo na celokupni kulturno-	- promovisanje verske i etničke raznolikosti teritorije je prednost i osnov za dijalog u razvoju, sa posebnim naglašavenjem značaja kulturno-istorijskog nasleđa koje bi dalo doprinos u socijalnom razvoju stanovništva - dodatnuaedukacija, prekvalifikaciju i obuka stanovništva - omogućeno	- u okviru strateškog cilja br. 2, Diverzifikovana ekonomska struktura koja obezbeđuje punu zaposlenost, a u okviru nje operativni cilj O5 - obogaćeni kulturni, sportski i turistički sadržaji. - turizam, kao privredna delatnost, ima veliki značaj za Banja Luku, posebno kroz uključivanje istorijskih znamenitosti, kao i kulturnih i sportskih manifestacija u

[25] Strategija razvoja Banja Luke 2007-2015. godine (2008:11).

U **N** **I** **T** **I** **E** **S**	teže sve zemlje u tranziciji na Balkanskom poluostrvu.	politički model kako u RS tako i u BIH; - spajanje tradicije i nasleđa sa modernim čini bit kulturnih industrija; - stvaranje i promocija novih ideja koje (novi pristup suštini kulturnog identiteta-nasleđa) stvaraju nova radna mesta – ekonomski razvoj.	povećano zapošljavanje. - razvoj svesti za zaštitu nasleđa kao vrednog izvora mogućnosti za kvalitetniji život - korišćenje kulturno-istorijskog nasleđa(turističkog resursa) omogućuje interakciju sa drugim oblastima privređivanja (poljoprivredom, razvojem uslužnih delatnosti, saobraćaja, očuvanje i jačanje tradicionalnog zanatstva.	kompleksnu turističku ponudu, sa posebnim naglaskom na integrisanje turističkih potencijala Banja Luke u širi okvir regionalne turističke ponude.
T **H** **R** **E** **A** **T** **S**	- da se kulturna politika BIH ne izgradi, usled čega se onemogućava razvoj društva države BIH.	- neostvaranje zajedničkog razumevanja i poštovanja među pojedincima, zajednicama i ljudima u BIH - nemogućnost promovisanja kulturnih različitosti, i usklađivanja politike i zakonodavsta RS, najpre sa FBIH i BIH, pa sa EU.		-slaba koordinacija i saradnja entitetskih i gradskih vlasti, posebno kada je reč o očuvanju spomenika kulture, gde se prvenstveno navodi tvrđava Kastel, kao i sanaciji i održavanju objekata, ustanova i institucija. - graditeljsko kulturno nasleđe još uvek, kao turistički resurs za razvoj sredine, je nedovljno korišten u okruženju.

Svrha osnovnog dokumenta Strategije razvoja kulture Republike Srpske nudi preliminarnu procenu potreba koje su prepoznate na početku izrade ovog dokumenta. ***Prioritet 3*** u okviru ***Cilja 1*** Strategije za razvoj kulture Republike Srpske najbitniji je deo ovog dokumenta za ovaj rad, jer je fokusiran na razvoj kulturnog turizma putem promocije i ponude integrisanja kulturnog i prirodnog, materijalnog i nematerijalnog nasleđa, kao i kulturnih manifestacija u turističke svrhe, u menadžment turističkih destinacija. Daje nam na znanje da se fokusira isključivo na promociju kulturnog turizma Republike Srpske. Sastoji se od nekoliko ***inicijativa*** i to: izrada nacrta kulturne mape Republike Srpske; razvijanje partnerskih odnosa sa opštinama od interesa za ovakvu vrstu projekata; podrška izgradnji i rehabilitaciji kulturnog nepokretnog nasleđa s ciljem povećanja kulturnog turizma u lokalnim zajednicama koje imaju takav kapacitet; razvijanje partnerskih odnosa sa Ministarstvom za trgovinu i turizam kao i sa lokalnim turističkim organizacijama; promocija turizma Republike Srpske.
Možemo da zaključimo da se nigde ne navodi rad na uspostavljanju kulturne razmene niti zajedničkih kulturnih projekata između Republike Srpske i Federacije BIH, u cilju promovisanja entiteta i čitave Bosne i Hercegovine. Svakako, ista situacija je pristutna i u sličnim dokumentima Federacije BIH, ali za razliku od Republike Srpske Federacija BIH donosi Program rada na jednogodišnjem nivou, pa se u ovogodišnjem Programu rada Ministarstva kulture i sporta FBIH (2011. godina) posvećuje velika pažnja kulturnom nasleđu, ali se, takođe, ne inicira međuentitetski razvoj kulturnih projekata unutar BIH.

Bitno je istaknuti i to da se u okviru Cilja 5 Strategije za razvoj kulture Republike Srpske ističe da kulturno nasleđe, kao jedno od najdragocenijih nacionalnih dobara, kao rezultat isprepletene istorije može da definiše više naroda i kultura, ne treba biti prepreka nego most za povezivanje. Stoga, lokaliteti kulturnog nasleđa nude ispunjenje potencijala koji je sadržan u prethodno pomenutom, u cilju postizanja pomirenja i povezanosti društva. „Nasleđe može da proslavlja kulturnu i religioznu raznovrsnost i da deluje kao pozitivan dinamični faktor koji oblikuje heterogene zajednice i ispoljava regionalni kulturni identitet. Stoga je neophodno uključiti obrazovanje o kulturnom nasleđu u edukativne planove i programe kulturnih organizacija radi podizanja svesti i informisanja o značaju kulturnog nasleđa.“ (Strategija razvoja kulture Republike Srpske 2010-2015, 2009: 34)
Nacrt strategije razvoja turizma Republike Srpske, za period od 2010. do 2020. godine, usvojen je ne tako davno, u decembru 2010. godine od strane Narodne skupštine Republike Srpske.

Nakon svega prezentovanog možemo da zaključimo da se primećuje nedovoljna povezanost sa Federacijom BIH a samim tim i sa BIH, usled čega je fokusiranost na istinski značaj kulturno-istorijskog nasleđa postavljen u drugi plan. Strategije za razvoj turizma unutar etniteta BIH ne doprinose razvoju nego trenutnom korišćenju kulturno-istorijskih resursa za trenutne potrebe, ali u nedovoljnoj meri zbog svih navedenih ograničenja za njihovo korišćenje. Tako da, tvrđava Kastel zajedno sa mnogobrojnim kulturno-istorijskim spomenicima služi izričito korišćenju za trenutne potrebe okoline koje nije u skladu sa principima održivog turizma.

3.4. Kulturna politika Bosne i Hercegovine[26]

Jedinstvena kulturna politika Bosne i Hercegovine (niti zasebno njenih entiteta) još uvek ne postoji, ali se radi na njenom stvaranju. Tokom 2008. godine donesena je Strategija kulturne politike BIH od strane Vijeća ministara BIH u kojoj se iznose karakteristike Bosne i Hercegovine kao države u nastanku, i u kome se navode izazovi koji čekaju ovu državu i njene potencijalne prednosti u odnosu na okolne zemlje u tranziciji. Najpre se navodi multikulturalnost i veliko bogatstvo kulturno-istorijskog nasleđa koji bi mogao da postane velika prednost ove male zemlje (koja broji trenutno oko 3,8 miliona stanovnika)[27], a koja za razliku od drugih okolnih zemalja i dalje se suočava sa stvaranjem identiteta u čemu bi joj mnogo moglo da pomogne kulturno-istorijsko nasleđe koje bi pokazalo sličnosti među stanovništvom BIH.

Ciljevi strategije kulturne politike u Bosni i Hercegovini se usredsređuju na sljedeće teme: istorija, pojam i određenje kulture; kulturna legislativa; instrumenti kulturne politike; animacija kulture i kulturna politika; kulturni pluralizam i međunarodna kulturna saradnja; kulturna politika, evropske integracije i evropski kulturni identitet; kulturna politika u multikulturalnim društvima; kulturna politika i ekonomika kulture; kulturna politika i sponzorisanje kulture; kulturna politika i marketing u kulturi; kulturna politika i kulturni razvoj. Ovakvi ciljevi podrazumijevaju rešenja i nijanse karakteristične za aktuelne kulturne trendove, posebno u domenu obrazovanja; domenu zaštite i promocije kulturnog kapitala; i domenu kulturne industrije.

[26] Ovaj deo rada napisan je prema informacijama iz dokumenta Vijeća ministara „Strategija kulturne politike BIH“, 2008

[27] http://www.bhtourism.ba/loc/people.wbsp pristupljeno 28.8.2011.

Osnovna dugoročna opredeljenja kulturne strategije u Bosni i Hercegovini podrazumevaju:

1. istraživanje, zaštitu, međusektorsko promovisanje objekata i konstantni razvoj svih vrednosti koje čine kulturni kapital BiH, kulturni kapital u celini i kulturni kapital u okviru nacionalnih kultura;
2. održavanje kontrole/suvereniteta nad vrednostima/objektima koji su presudni za dugoročnu samoodrživost kulturnog kapitala u BiH.

Na kraju je neophodno napomenuti i to da se ističe da je fenomenologija inter/regionalnosti istorijsko iskustvo Bosne i Hercegovine koje se iskazalo kao iskustvo mnogostrukog, decentralizovanog, poliperspektivnog, te da se nije zasnivala na etnonacionalnom principu, niti se ispoljavala u formi etnonacionalnog multikulturalizma, koji se može svesti na samo jednu naciju i manjine. Istorijsko i autentično iskustvo inter/regionalnosti, dinamičnog odnosa centra i periferije, odnosno decentralizacije koja ne znači dezintegraciju nego jedan viši oblik integracije, utemeljeno je na geografskim, istorijskim, privrednim i kulturnim kriterijumima. Međunarodna i regionalna saradnja pokazuju potrebu postojanja programskog i planskog povezivanja, što treba da utiče i na celinu razvoja Bosne i Hercegovine, kao i njenih strateških interesa za slobodan protok ideja, ljudi i projekata u zemlji i svetu.

3.5. Zakonodavstvo u kulturi i turizmu

Najpre je neophodno spomenuti **Aneks 8. Opšteg mirovnog sporazuma u Dejtonu** potpisanog 1995. godine kojim su se entiteti Republika Srpska i Federacija BIH usaglasile sa formiranjem Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika BIH. Zakoni za kulturu i turizam donose se na nivou entiteta, ali na nivou BIH najbitniji je **Zakon o zaštiti dobara** (2002. godina) koja su odlukama Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika proglašena kulturnim dobrima. Zakonom su utvđene obaveze, nadležnosti i aktivnosti svih formalnih delova BIH i to: entiteti Republika Srpska i Federacija BIH, distrikt Brčko.

3.5.1. Valorizacija i konzervacija kulturnog nasleđa

Kada je reč o kulturnom nasleđu bitno je istaknuti da je prema Aneksu 8, Opšteg mirovnog sporazuma, potpisan i sporazum o osnivanju Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, sa sedištem u glavnom gradu BIH, Sarajevu, a koji može da ima svoja sedišta i u drugim mestima širom BIH. Komisija se sastoji od pet članova i to dva dolaze iz Federacije BIH, jedan iz Republike Srpske, sa mandatom od tri godine, dok glavni direktor Organizacije Ujedinjenih naroda za prosvetu, nauku i kulturu (UNESCO) imenuje preostale

članove, svakog s mandatom od pet godina, a jednog od njih odrediće za predsedavajućeg. Zaštita i očuvanje kulturno-istorijskog nasleđa na teritoriji Republike Srpske dodeljena Republičkom zavodu za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasleđa RS koji je pod nadležnošću Ministarstva za obrazovanje i kulturu.

3.5.2. Uloga lokalne samouprave

Usvajanjem Zakona o lokalnoj samoupravi[28] 2004. godine utvrđeno je da opština uređuje i obezbeđuje uslove za zaštitu kulturnih dobara (član 15.). Shodno tome, administrativne funkcije i zadaci su predati lokalnoj samoupravi ili su prebačeni na više nivoe vlasti kada trenutno nemaju adekvatne kapacitete za njihovo rešavanje. Naglašavamo da je zaštita i održavanje kulturnih dobara, osim onih koji su utvrđenim zakonom od značaja za Republiku, nadležnost opštine.

Prema prethodno navedenom Zakonu opština je dužna da zaštiti i održava kulturno dobro; obezbedi zaštitu i održavanje spomenika i spomen-obeležja od značaja za kulturno-istorijsku tradiciju (ako njihova zaštita i održavanje nisu uređeni drugim propisima); organizuje manifestacije i obeležavanje jubileja u oblasti kulture od značaja za opštinu i razvoj kulturno-umetničkog amaterizma u opštini, obezbedi uslove za prikupljanje, obradu, čuvanje i davanje na korištenje knjiga i drugih publikacija i uslove za rad biblioteka čiji je ona osnivač; izgradnju, rekonstrukciju i održavanje objekata kulture u kojima se ostvaruju potrebe kulture u opštini.

Potrebno je istaknuti i to da je koordinacija između tela lokalne samouprave i državnih institucija, unutar nje, slaba ili čak ne postoji, iako je opštepoznato da je nemoguće rešiti pitanje zaštite, održavanja, a potom i korištenja kulturnog dobra bez jake veze između njih.

[28] Baziran je na Mastriht (Maastricht) Deklaraciji koja je usvojena u zemljama Evropske Unije 1992. godine.

3.6. Pregled zakona države Bosne i Hercegovine i entiteta Republike Srpske

ZAKONI I STRATEGIJE	Bosna i Hercegovina	Republika Srpska
	- Aneks 8. Opšteg mirovnog sporazuma u Dejtonu (sporazum o osnivanju Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika). - Zakon o zaštiti dobara (2002. godina). - Nacrt zakona o kulturnim dobrima Bosne i Hercegovine (formiran 2008. godine, još nije usvojen). - Strategija kulturne politike (2008)	- Aneks 8. Opšteg mirovnog sporazuma u Dejtonu (sporazum o osnivanju Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika). - Zakon o sprovođenju odluka komisije za zaštitu nacionalnih spomenika ustanovljene u skladu sa Aneksom 8. opšteg mirovnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (2002) - Zakon o kulturnim dobrima (1995) - Zakon o izmenama i dopunama zakona o kulturnim dobrima (2008) - Zakon o bibliotekačkoj delatnosti (2001) - Zakon o izmenama i dopunama zakona o bibliotekačkoj delatnosti (2008) - Zakon o muzejskoj delatnosti (2008) - Zakon o arhivskoj delatnosti (2008) - Zakon o turizmu (2007, 2011) - Nacrt zakona o spomenicima i spomen-obilježjima oslobodilačkih ratova (2011) - Zakon o članarini i zakona o turističkoj taksi - Zakon o lokalnoj samoupravi (2004) -Strategija razvoja kulture Republike Srpske (2009) - Nacrt strategije razvoja turizma Republike Srpske, za period od 2010. do 2020. (2011.)

3.7. Uloga medija u kulturnom životu

Kada je reč o ulozi medija u kulturnom životu BIH, ova zemlja se ni po čemu ne razlikuje od okolnih zemalja, jer je sadržaj kulture na medijima prilično skroman, dok je priča o kulturnom nasleđu izostavljena u skladu sa svim prethodno rečenim. Prema Agenciji za statistiku BIH prezentovanom u biltenu Kultura i umjetnost 2001-2006[29] predstavljeni su najuticajniji mediji Radio i TV stanice sa sadržajem programa. Primećena je izuzetna dominacija igranih i muzičkih programa, a sadržaj informativnih programa zanemaruje kulturno nasleđe kao i sama država. Kada je reč o radio stanicama, njima dominira muzički sadržaj i informativni program, dok je kod TV stanica primetna dominacija informativnog,

[29] Agencija za statistiku Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 2008

muzičkog i igranog sadržaja. Trebamo napomenuti i to da popularni turbo-folk dominira muzičkim sadržajem na TV i radio stanicama, nudeći neke od vidljivih karakteristika[30] poput zavodljivog kiča, bega od stvarnosti, istaknute erotičnosti... jer novokomponovana muzika jeste najbliži i najpogodniji izvor zadovoljstva i emocija za šire mase. Iako je, nakon 2000. godine odbačena teza da turbo-folk zaglupljuje sopstveni narod i iritira susedne narode, jer se proširio širom balkanskih zemalja u tranziciji[31], sigurno je, na osnovu prethodno navedenih karakteristika, da ne doprinosi prosvetljenju narodnih masa.

U Strategiji za razvoj kulture Republike Srpske navode se rezultati, sprovedene analize u vezi sa mogućim tržištem kulturnih ponuda, koji pokazuju da bez obzira na nizak BDP po glavi stanovnika u republici Srpskoj i u BIH, postoji mnogobrojna publika koja plaća vrlo visoku cenu za određenu vrstu kulturnih manifestacija koje prvenstveno imaju zabavno-komercijalni karakter, a to se odnosi na folk parade i folk zvezde.

Glavne televizijske stanice u BIH su **BHT1** na nivou Bosne i Hercegovine, potom na nivou entiteta **FTV** Federalna televizija i **RTRS** radio-televizija Republike Srpske. Programski sadržaj je raznolik na svim glavnim TV stanicama ali izostavlja pojam kulturno nasleđe, iako je skromno ispunjen i raznim kulturnim sadržajima. Takođe, postoji mnoštvo TV stanica širom BIH na lokalnom i regionalnom nivou, ali, kako ne nude bitan kulturni sadržaj nisu od velikog značaja za ovu temu.

3.8. Obrazovne institucije i njihov odnos prema kulturnom turizmu

Kada je reč o obrazovnim institucijama unutar Bosne i Hercegovine ni na ovom polju nema jedinstvenog plana, pa se uočava sukobljavanje oko jezika, umetnosti i istorije BIH. Shodno tome učenje o kulturnom nasleđu BIH je izostavljeno ili je iskorišteno u korist etničke pripadnosti, pa se pojedinac mora samoinicijativno poslužiti mnoštvom literature iz vremena bivše Jugoslavije da bi spoznao svoje kulturno nasleđe. Takođe, u BIH ne postoji zakon o visokom obrazovanju nego samo Okvirni nacr zakona o visokom obrazovanju koji je završen 18. decembra 2003. godine, a njegovoj izradi se pristupilo nakon Berlinske konferencije, i zasnovan je na principima koji su sadržani u međunarodnim dokumentima

[30] Prema mišljenju Milene Dragićević Šešić, Neofolk kultura: publika i njene zvezde, 1994
[31] TURBO–FOLK: WORLD MUSIC ILI POSTMODERNI VAVILON?, Milojević, Jasmina, http://jazzymcoyu.page.tl/Turbo_folk.htm pristupljeno 20.8.2011.

koje je BIH prihvatila i potpisala. [32] „ Nakon što je predstavnički dom Parlamentarne skupštine BIH podržao nacrt ovog zakona i uputio ga na dalju proceduru u Dom naroda, delegati jednog od tri konstitutivna naroda su postavili pitanje ugrožavanja vitalnog nacionalnog interesa i Zakon je upućen na Ustavni sud BIH.“[33] Pošto je utvrđeno da se ugrožavaju interesi jednog od tri naroda zakon se dopunjava i nije poznato kada će biti završen i usvojen. Nepostojanje pravnog okvira u oblasti visokog obrazovanja predstavlja ozbiljnu prepreku, kako za provođenje reforme unutar države, tako i za provođenje međunarodnih obaveza države. Prvobitno se predviđalo da će Zakon biti usvojen do sredine 2004. godine, „međutim, usled „krajnje politizacije“, usvajanje državnog zakona o visokom obrazovanju znatno je odložen.“[34]

Bilo kako bilo, informacije o kulturnom nasleđu dostupne su, u bilo kom obliku, na sledećim nivoima obrazovanja:

- Osmogodišnje školovanje

Tokom osmogodišnjeg školovanja kulturno nasleđe se proučava na predmetu istorija i to tokom četiri godine. Opširnije znanje dobija se tokom đačkih eksurzija i poseta kulturno istorijskih spomenika, ali kao što je već istaknuto zanemaruje se stvarna vrednost kulturno-istorijskog nasleđa usled političke podeljenosti, zbog čega obrazovne institucije gube svoj značaj na ovom polju.

- Srednješkolsko obrazovanje

Ne postoji predmet u okviru srednjih škola na nivou oba entiteta koji se bave kulturnim nasleđem, osim u gimnazijama u kojima se uči o svetskom kulturnom nasleđu na predmetu likovna kultura, u okviru koje se učenje svodi na globalna razdoblja umetnosti, pa se učenje o kulturnom nasleđu može dobiti samo uz dobru volju profesora koji znaju ponešto o tome, a to je retko.

[32] „Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Konvencija saveta Evrope o priznavanju kvalifikacija u visokom obrazovanju u evropskom regionu, bolonjska veika povelja o univerzitetima iz 1998. Godine...“; Na tragu novih politika: Kultura i obrazovanje u BIH: (2006:178)
[33] Na tragu novih politika: Kultura i obrazovanje u BIH: (2006:178)
[34] Na tragu novih politika: Kultura i obrazovanje u BIH: (2006:178)

- Visoko obrazovanje

Fakulteti[35] koji nude ponešto informacija o kulturnom nasleđu nemaju poseban predmet pod nazivom kulturno nasleđe, niti njegovu uloga u kulturnom turizmu.

Nakon prezentovanih podataka možemo da zaključimo da je podloga dobijena od strane obrazovnog sistema u BIH jako loša, i daleko od potrebne s obzirom na potencijale koji postoje unutar ove zemlje. Fakulteti za turizam i hotelijerstvo u oba entiteta su u privatnom vlasništvu, što samo potvrđuje nizak nivo svesti vlasti u BIH.

3.9. NVO sektor i njihov uticaj na kulturni turizam

„Opšte je poznato da u svim državama, pa tako i u Bosni i Hercegovini, postoje i funkcionišu tri sektora. To su: javni (državne institucije), privatni ili biznis sektor i civilno društvo (nevladin sektor). U razvoju svake države i stvaranju boljih uslova celog društva značajnu ulogu ima upravo nevladin sektor. NVO se mogu posmatrati kao javne institucije civilnog društva. Civilno društvo je u današnje vreme postalo vizija i želja svih demokratski opredijeljenih sistema, kao koncept uspostavljanja i ostvarivanja slobode pojedinca, njegovog učešća u vršenju javnih poslova na principima jednakosti, ravnopravnosti i vladavini prava što je zagarantovano i Ustavom." (Priručnik za nevladine organizacije u BIH, Razvojni program Ujedinjenih nacija, Ured u Bosni i Hercegovini, 2006:7)

Prema sprovedenom istraživanju civilnog društva u BIH[36] trenutno u ovoj zemlji postoji oko 12 000 registrovanih NVO, ali se ističe da se bez uspostavljanja jedinstvene evidencije registrovanih udruženja neće moći tačno utvrditi koliko ih zapravo ima. Bitno je naglasiti i to da su se mnoga od udruženja proteklih godina ugasila zbor mnogobrojnih razloga vezanih za finansijska sredstva, jer udruženja nemaju ili imaju jako malu podršku od strane države tj. njenih entiteta. Takođe, navodi se mnoštvo problema vezanih za funkcionisanje NVO poput nedovoljno edukovanog kadra za pripreme projekata, kao i problemi sa kojima se suočavaju prilikom implementacije projekata (projekat se započne ali usled nedostaka finansijskih sredstava se često obustavlja). Bitan problem sa kojim se

[35] *Arhitektonsko građevinski fakultet, Univerziteta u Banjoj Luci;* Arhitektonski fakultet, Univerziteta u Sarajevu; Građevinski fakultet univerziteta u Sarajevu; *Akademija likovnih umjetnosti, Univerzitet u Sarajevu i Univerzitet u Mostaru*; *Akademija umjetnosti univerziteta u Banjojluci, Studijski program likovnih umjetnosti*; Univerztet u Istočnom Sarajevu, Akademija likovnih umjetnosti Trebinje; *Fakulteti za turizam: Visoka škola za turizam i hotelijerstvo Trebinje; Fakultet za turizam i hotelijerstvo, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, (organizacione jedinice Istočno Sarajevo i Bijeljina); Fakultet za mendžment i turizam, Univerzitet u Travniku.*

[36] CIVILNO DRUŠTVO: prilozi za izradu strategije za uspostavu stimulativnog okruženja za razvoj civilnog društva u Bosni i Hercegovini; Kroauer Consulting podržala Evropska Unija, (2009:79-81)

suočavaju udruženja je nekooperativnost nadležnih državnih institucija koji je karakeristična za zemlje u tranziciji.

Na osnovu metode slučajnog uzorka pomenute analize utvrđeno je da je trenutno u BIH 6 620 aktivnih udruženja.[37] Regija Banja Luka ima svega 19 aktivnih udruženja iako je na njenom tlu registrovano 227 udruženja, što nikako nije dovoljno za razvoj značaja civilnog društva i svega što bi ono trebalo da čini za ovo područje.

Pomenuta analiza pokazuje da civilnim sektorom dominiraju udruženja koja su osnovana samo radi zadovoljenja ličnih potreba (poput sportskih, interesnih, hobističkih, udruženja proizašlih iz poslednjeg rata itd). Analiza navodi (2009:81) da u ukupnom broju udruženja ova udruženja učestvuju sa 71,80% dok ostala deluju u opštem drušvenom interesu i zaista su malobrojna sa učešćem od svega 28,20%.

Dakle, „opšta ocena civilnog društva u BIH odgovara opštoj oceni koja se može dati za bosanskohercegovačko društvo i državu – fragmentirano, institucionalno izuzetno slabo, finansijski neodrživo i u velikoj meri zavisno od strane političke i finansijske podrške međunarodne zajednice, bez jasne vizije odgovora na potrebe građana, s privatnim sektorom i veoma lošom javnom percepcijom opštedruštvene korisnosti njihovog djelovanja.“

U skladu sa svim prethodno rečenim možemo samo da ponovimo da se uočava totalna nebriga od strane države Bosne i Hercegovine, kao i njenih entiteta, o kulturnom nasleđu i njegovom korišćenju u svrhu razvoja kulturnog turizma, ka krajnjem cilju razvoja celokupne države koja ima veliko bogastvo na ovom polju. U okviru malog broja NVO koji se zalaže za opšti društveni interes postoji samo jedna zvanično registrovana NVO TRANSVERSA ONDO – TRANSVERZALNI VAL. [38] Tako da je podizanje svesti o značaju kulturno-istorijskog nasleđa za BIH i njene entitete gotovo nemoguće, zbog malog broja NVO koji se bave ovom temom. Sama činjenica da postoji samo jedna NVO zvanično povezana sa očuvanjem kulturnog, ali ne i promovisanjem i korišćenjem kulturnog nasleđa daje nam jasno na znanje o nivou svesti BIH o potencijalima kulturnog nasleđa. Potrebno je istaći i to da trenutno postoji projekat, od strane NVO Helsinški savjet građana Banja Luke[39], fokusiran, kako na zaštitu kulturnog nasleđa, tako i na podizanje svesti kod ljudi u BIH o značaju i potencijalima kulturnog nasleđa, ali čeka neki od narednih konkursa od strane evropskih

[37] CIVILNO DRUŠTVO: prilozi za izradu strategije za uspostavu stimulativnog okruženja za razvoj civilnog društva u Bosni i Hercegovini; (2009:79)
[38] http://transversaondo.ba/bih/bosanska.html pristupljeno 30.8.2011.
[39] Helsinški parlament građana Banja Luka - Helsinki Citizens' Assembly Banja Luka, www.hcabl.org

fondacija s obzirom da je prethodno odbijen, takođe zbog finansijskih sredstava tj. budžeta. Dakle, ako se i odobri ovaj, ili neki novi njemu sličan projekat, možemo da se uverimo da je briga o kulturnom nasleđu ipak u rukama NVO sektora nebitno od nivoa na kom je (nedovoljno podržana sistemskim merama i kulturnom politikom).

Analiza trenutnog stanja u kulturi i turizmu u Banja Luci

4. Analiza trenutnog stanja u kulturi i turizmu u Banja Luci

Prilikom analize trenutnog stanja u kulturi i turizmu u Banja Luci neophodno je ponoviti par njenih obeležja. Naime, grad Banja Luka je najveća političko-teritorijalna jedinica Republike Srpske površine oko 1.240 kvadratnih kilometara, glavni grad je Republike Srpske i trenutno je administrativni, ekonomsko-finansijski, obrazovni, kulturni i zdravstveni centar Republike sa oko 250.000 stanovnika (drugi po veličini u BIH). Shodno tome, kulturna dešavanja vezuju se prvenstveno za ovaj grad u okviru Republike Srpske, a turizam se najviše oseti na njenom tlu jer mnoštvo turista višestruko posećuje ovaj tkz. grad zelenila. Dan grada obeležava se 22. aprila, kada je Banja Luka oslobođena od fašizma.

Primećuje se da se uloga Banja Luke kao administrativnog, ekonomsko-finansijskog, obrazovnog, kulturnog i zdravstvenog centra, „više ispoljava kroz kumuliranje javnih funkcija i institucija, a manje kroz povećano privlačenje stranih investitora.“[40] Takođe, valorizacija prednosti ovoga grada nije adekvatno urađena kao i njihovo korišćenje za ubrzaniji razvoj, što je najbolje pokazala SWOT analiza grada urađena prilikom stvaranja Strategije razvoja grada o kojoj će kasnije biti reči. Potom, u pripremnoj je fazi nastanak prve strategije razvoja grada Banja Luka prema rečima menadžera Turističke organizacije Banja Luke – TOBL.

Kada je reč o kulturi na tlu Banja Luke ponuda kulturnih dešavanja je raznolika, ali opet nedovoljno podržana od strane nadležnih organa da postane kvalitetnija. Tokom godine održava se veliki broj kulturnih i sportskih manifestacija, među kojima je naširoko dobro poznata manifestacija Ljeto na Vrbasu, a potom Koćićev zbor, Banjalučko ljeto, Neofest, Demofest, Banja Luka rock open air, Međunarodni festival kratkog filma Kratkofil, Internacionalni festival folklora Dukat fest, Teatar fest Petar Kočić i drugi. Neophodno je istaknuti da se većina festivala odvija na tvrđavi Kastel koja zahteva adekvatnu zaštitu i obnovu, pa tek nakon toga korišćenje za navedene kulturne manifestacije.

Kulturno-istorijski spomenici na tlu Banja Luke su brojni i raznoliki, ali jedan od najpoznatijih među njima jeste tvrđava Kastel, a s obzirom da se nalazi u samom centru grada gde joj je olakšan pristup, svojom velikom površinom okruženom predivnom prirodom na

[40] Strategija razvoja Banja Luke 2007-2015, (2008:26)

obali reke Vrbas, ističe svoj potencijal za pokretanje razvoja turizma ukoliko se obnovi i koristi u smeru razvoja grada.

Kada je reč o turizmu na tlu ovog grada na sajtu Grada Banja Luka navodi se sledeće: ”Teritorija grada Banja Luka raspolaže izvanrednim turističkim potencijalima. Još srednjovjekovni putopisci opisivali su Banju Luku kao ”rajsku dolinu” sa uređenim voćnjacima, dvorištima i prekrasnom prirodom. ”[41] Isto je i u današnjem vremenu. Među mnoštvom prirodnih resursa izdvaja se najpre reka Vrbas koja je i glavni vodotok ovog grada. S obzirom da je pogodna za sportove na vodi kao što su kajak, rafting i sportski ribolov, kao i specifičan vrbaski čamac tkz. dajak, svi zajedno daju posebnu atrakciju ovoj zelenoj reci. Mnoga turistička dešavanja organizuju se na vodi ove reke, poput raftinga, kajak-kanu sporta i kanyonig-a, ali je neophodno naglasiti da se na njenim vodama održalo nekoliko takmičenja poput Evropskog i Svetskog prvenstva u raftingu, zatim Balkansko prvenstvo u kajaku i kanuu, te evro-kupovi u raftingu i kajaku. Takođe obala Vrbasa koristi se za mnoga kampovanja. Posebna turistička atrakcija zastupljena je u okolini grada sa već pomenutim Kanjonom Vrabasa, kao i platoom Manjače koji su udaljeni od centra grada oko 12 kilometara. Naglašavamo i to da se Kanjon Vrbasa odlikuje čistom vodom II kategorije, bogatim i raznolikim biljnim i životinjskim svetom, kulturno-istorijskim spomenicima, kao i prirodnim retkostima zbog čega je zaštićen 1955. godine Rješenjem Zavoda za zaštitu spomenika i kulture SR Bosne i Hercegovine. Banja Luka je poznata i po svojim izletištima jer se u okolini urbanog dela grada nalazi nekoliko mesta divlje prirode i uređenih terena za posete i rekreaciju. Značajan resurs Banja Luke predstavljaju i termomineralne vode jer se u obližnjem delu grada nalaze tri termomineralna izvora, čija su se lekovita svojstva koristila još u vreme antičkog perioda. Religijski turizam je takođe prisutan na tlu ovog grada s obzirom da se u njemu nalaze različite religijske zajednice i njihovi hramovi.

Na osnovu prethodno izloženih odlika koje su karakteristične za grad Banja Luku, možemo samo da ponovimo da obiluje mnoštvom bogatstava, počev od prirodnog i kulturno-istorijskog nasleđa, pa do njenog važnog položaja za entitet Republiku Srpsku kao administrativnog, ekonomsko-finansijskog, obrazovnog, kulturnog i zdravstvenog centra. Više reči o bogatstvima grada Banja Luke može se naći u dodatku rada.
Naredni deo rada će da definiše glavna prirodna i kulturno-istorijska bogatstva i njihov značaj za turizam Banja Luke.

[41] http://www.banjaluka.rs.ba/front/category/69/ pristupljeno 3.9.2011.

4.1. Turistička ponuda grada

Turistička ponuda grada sastoji se od nekoliko celina i to: izleti, razgledanje grada, banjalučka avantura, odmor i rekreacija i posete kulturnim institucijama sa kalendarom dešavanja manifestacija.

U okviru ponude izleta u Banja Luci izdvajaju se prethodno pomenuta Krupa na Vrbasu, potom izletište Banj brdo (Šehitluci) koje je deo centra grada za razliku od ostalih izletišta koji su udaljeni od grada od 12 do 20 kilometara. Takođe se izdvajaju izletišta Delibašino selo (Trapisti) u čijoj blizini se nalazi prethodno pomenuti spomenik Samostan Marija zvijezda, kao i druga izletišta.

U okviru razgledanja grada nude se tri maršute sa znamenostima grada, među kojima su sva prethodno navedena bogatstva, u trajanju od 90 do 180 minuta. Naravno i tvrđava Kastel je među glavnim znamenostima grada i nezaobilazni je deo svake maršute.

Banjalučka avantura podrazumeva tri vrste sportskog turizma i to vodeni turizam kroz avanturu na vodi (rafting, kajaking..), avanturu u vazduhu (skok sa padobranom, paraglajding, panoramski let avionom...) i avanturu na zemlji (pešačenje i jahanje) u okolini Banja Luke.

4.2. Trenutna pozicija tvrđave Kastel u turističkoj ponudi grada

Tvrđava Kastel je nezaobilazni deo svih turističkih ponuda grada Banja Luke i navodi se kao najstariji kulturno-istorijski spomenik na njenom tlu. Činjenica da je deo grba grada Banja Luke potvrđuje njen značaj za ovaj grad, pa samim tim se ne zaobilaze ni njeni motivi prilikom izrade brošura Turističke organizacije Banja Luke. Međutim, iako se koristi za prezentovanje lepota Grada, kao njegovo najstarije kulturno-istorijsko nasleđe, sama Tvrđava u turističkom smilu ne nudi nikakve sadržaje osim restorana Kazamat koji se nalazi na mestu nekadašnjeg zatvora Tvrđave. Tokom godine organizuje se i muzički program u vidu festivala i koncerata, kao i seminari i modne revije. Moglo bi se zaključiti da je korišćenje tvrđave Kastel u nekoj meri pasivno, s obzirom da prisustvo Tvrđave kao nacionalnog spomenika BIH i „spomenika od izuzetnog značaja za Republiku Srpsku“[42] nije zabeleženo prilikom organiovanja sadržaja na njoj tj. svo njeno nematerijalno bogastvo je ostavljeno po strani. Naime, tvrđava Kastel iako čuva mnoštvo kulturno-istorijskih bogatstava, pa i pored

[42] Više reči o tome na strani 97.

brojnih priča i legendi vezanih za ovo najstarije područje grada, zbog svog lošeg stanja ne nudi turistima stvarno bogastvo koje poseduje. Mnogi delovi Tvrđave su ograđeni i nepristupačni za posete turista, a delovi koji su dozvoljeni za šetnju uz turističkog vodiča su zapušteni tj. vidljivo je prisustvo mnoštva otpadnih materija. Takođe, turisti nemaju priliku ni da kupe suvenire sa motivima tvrđave Kastel na njenom tlu što dokazuje nedovoljno korišćenje njenog bogatstva.

4.3. SWOT analiza Banja Luke

Jedna od najčešće korištenih alatki menadžmenta za strateško planiranje je SWOT[43] analiza u kojoj se navode Snage, Slabosti, Šanse i Pretnje za određeni predmet istraživanja. S obzirom da je predmet istraživanja ovog rada javna praktična politika grada Banja Luke na unapređenju tvrđave Kastel kako bi mogla da postane nosilac razvoja grada, kao i potencijalni nosilac razvoja regije i države Bosne i Hercegovine, neophodno je prikazati SWOT analizu Banja Luke, koja bi trebala da predstavlja prve korake u planiranju, jer se u njoj vrlo lako uočavaju određeni problemi, ali i prednosti koje određeni plan razvoja nudi. Posle analiza trenutnog stanja u Republici Srpskoj i SWOT analize Banja Luke, trebalo bi da bude lakše postaviti glavne probleme i moguća rešenja za tvrđavu Kastel.

Takođe, trebalo bi podsetiti da se unutar Strategije razvoja grada Banja Luke za period od 2007-2015. godine među prioritetima aktivnosti ne navodi obnova tvrđave Kastel.

[43] SWOT - **S**trenghts, **W**eaknesses, **O**pportunity, **T**reats.

SWOT *analiza Banja Luke*	*Ministarstva*	*Institucije*	*Turizam*
S S T N R A E G N E G H T S	* Ima mogućnost da predloži zakonodavnu proceduru * Zaduženo je za razvoj planova i programa * Ima sposobnost da odredi prioritete * Određuje budžet	* Poseduju ljudske resurse sa stečenim iskustvom * Poseduju potrebnu dokumentaciju * Poseduju organizacione mogućnosti - mogućnost za organizovanje, učestvovanje i nadgledanje konzervatorskog procesa * Diretno su povezane sa stanjem potreba na terenu	* „grad zelenila“ – mnoštvo zelenih površina u centru grada i njenoj neposrednoj blizini * Veliko bogatstvo kulturnog i prirodnog nasleđa – tvrđava Kastel poseduje oboje * Geografski polozaj i laka dostupnost iz evropskih centara * Bezbednost
W S E L A A K B N O E S S T S I E S	* Zastarelo i neprilagođeno zakonodavstvo * Nedovoljan broj zaposlenih sa iskustvom * Skroman pristup novim tehnologijama * nedostatak svesti o rizicima i mogućnostima korišćenja kulturnog nasleđa	* Zastareo sistem rada u institucijama * Nedovoljan broj ljudstva sa iskustvom * Nedovoljan broj mladih stručnjaka – loša starosna struktura * Teško usvajanje novih metoda rada i novih tehnologija * Nedostatak motivacije * Nedostatak potrebne opreme	* Loša reputacija zemlje kao posledica ratnih zbivanja na njenoj teritoriji * Proces privatizacije je još uvek u toku * Zapostavljenost kulturnog nasleđa u BIH * Obnova tvrđave Kastel za grad Banja Luku nije priotitet u Strategiji razvoja Banja Luke za period 2007-20015. godine * Nedovoljno postojanje smeštajnih objekata za kongresni turizam * Koncepcijska i tehnološka nerazvijenost smeštajnih objekata * Izuzetno mala pristupačnost međunarodnih brendova * Loša infrastruktura * Nedostatak menadžmenta

OPPORTUNITIES ŠANSE	* Dostupnost međunarodnih fondova * Regionalni projekti	* Mogućnost doedukacije i dostupnost međunarodnih institucija * Mogućnost mobilizacije stanovnika kroz NVO * Zainteresovanost NVO i volontera	* Rast interesovanja za „grad zelenila“ – Banja Luku * Uticanje na svaranje uslova za formiranje kulturnog turizma i ostalih formi alternativnog turizma * Promocija kulturno-istorijskog nasleđa Banja Luke i njena veza sa gradovima sličnog nasleđa unutar BIH i okolnih zemalja * Obnova tvrđave Kastel i davanje novih kulturnih i turističkih sadržaja * Promocija lokalnih proizvoda (hrane, pića, duvanske industrije, obuće...)
THREATS PRETNJE	* Negativni uticaji političkih partija * Negativni uticaji ekonomskog interesa pojedinaca i organizacija na kulturnu politiku – monopol na tržištu	* Centalizam * Negativni uticaji ekonomskog interesa pojedinaca i organizacija na institucije – monopol	* Konfliktne razvojne opcije * Loša politička situacija * Nestimulativni makroekonomski okvir * Zagađenost reke Vrbas usled nedostatka novih prečišćivača za vodu * Odliv mladih stručnjaka * Neefikasnost prostornih planova i divlja gradnja * Neregulisana i nelojalna konkurencija u cenama nekretnina * Predug proces privatizacije

Turistički potencijali utvrđenih gradova

”U najširem smislu, prirodno i kulturno nasleđe pripada svim ljudima. Svako od nas ima pravo i odgovornost da razume, ceni i koristi univerzalne vrednosti nasleđa.” ICOMOS

5. Turistički potencijali utvrđenih gradova

Sa razvojem discipline kulturnog turizma uočava se i porast za interesovanjem korišćenja srednjevekovnih utvrđenja u njene svrhe, s obzirom da skoro da i ne postoji stariji grad bez ostataka nekadašnjeg utvrđenja. Na koji način se to objašnjava? Naime, poznata je uloga srednjevekovnih utvrđenja – koristila su se za odbranu svoje teritorije tj. zaštitu od neprijateljskih osvajanja zbog čega su izgrađivana na uzvišenjima odakle je bio omogućen pregled šire okoline. Potom su korištena radi zaštite od klimatskih i prirodnih nepogoda, radi lakšeg upravljanja stanovnicima i slično, ali je sa razvojem društva (tokom XVIII i XIX veka) odbrana od neprijatelja usavršena, pa su postepeno gubila svoj značaj za gradove i prepuštana su protoku vremena i prirodi. Potom je, s vremenom, u okviru kulturnog turizma, uočena nova potencijalna uloga srednjevekovnih utvrđenja, a to je korišćenje u svrhu turizma. Pravilna restauracija, kozervacija i revitalizacija u skladu sa četiri koraka za uspešan održiv kulturni turizam (procena potencijala; planiranje i organizacija; priprema za posetioce, zaštita i upravljanje; marketing)[44] obezbeđuje novu ulogu starih zidina za određenu sredinu, prema svim navedenim beneficijama kulturnog turizma u cilju dobijanja društvene i ekonomske vrednosti.

Mnogi gradovi širom sveta poseduju ostatke srednjevekovnih gradova, iako su se rušili od strane zajednica za nove potrebe, ili su propadali same od sebe tokom vremena, a u tom slučaju ipak postoji literatura koja svedoči o njihovom postojanju. Ukoliko su se stara utvrđenja koristila i u modernijem dobu, retko da su zadržala svoj izvorni oblik, nego su bila adaptirana za nove potrebe i vrlo često su korišćena kao magacini, ostave, skladišta i slično tome. Shodno tome, ako su bila uključivana u turističku ponudu, a to je zasigurno praksa u zemljama na Balkanu, onda bi to bila izričito pasivna upotreba – najčešće kao šetalište. Na početku rada naveli smo podatak da se tvrđava Kastel u današnjem modernom dobu najviše koristi u turističke svrhe i turističkoj ponudi grada Banja Luke, u pasivnoj upotrebi, iako se na njoj odvijaju mnoge kulturne aktivnosti. Ali o tome će biti više reči u narednom delu.

„Retko su bedemi ostali u celosti, kao što su u Dubrovniku, Istanbulu, Jerusalimu ili Kvebek sitiju. Negde vidimo samo njihove simboličke ostatke, kao u slučaju Beograda, Kopengahena, Londona, Soluna. A najčešće nailazimo samo na zapise da su oni tu nekada postojali, kao što su nekada opasavali srednjovekovni Pariz, Njujork, Berlin, Veneciju i

[44] Str.29, 30

mnoge druge gradove.“[45] Sve ovo ide u prilog da se ostaci prošlosti mogu koristiti u sadašnje svrhe i za budućnost. Navedena utvrđenja i dan danas se koriste kao potencijali za razvoj kulturnog turizma, najviše zbog njihovog prostranstva i ljepote starih kamenih blokova koji nisu svakidašnji materijal za izgradnju građevina. Već pomenuta lokacija srednjevekovnih utvrđenja takođe svedoči o njihovoj posebnosti pružajući divan pogled na okolinu grada. Naravno, postoji tu mnoštvo divnih karakteristika (arhitektonske karakteristike – kule, bastioni i slično tome) srednjevekovnih gradova, ali nešto što je posebno za svaki od njih jesu istorijska zbivanja koja se mogu koristiti za prikazivanje prošlog vremena s ciljem promene u sadašnjem vremenu, jer kako kaže latinska poslovica „Historia magistra vitae est.“ Pa tako i ovaj rad koji za temu ima Korišćenje potencijala obnovljenje tvrđave Kastel nastoji da pokaže kako bi se zidine ove tvrđave, adekvatnom obnovom i novim funkcijama korišćenja mogle iskoristiti, u vidu simbola, za pokušaj pomirenja naroda na tlu BIH po ugledu na tvrđavu u Solunu tj. deo nje Belu kulu.

Međutim, prilikom obnove srednjevekovnih utvrđenja dolazi do mnoštva prepreka tj. problema, počev od nerazumevanja od strane lokalne zajednice i organa uprave, pa preko institucija zaduženih za njihovu zaštitu (Zavoda za zaštitu nasleđa) do najvećeg problema, prema mišljenju organa upravljanja koji nemaju dovoljno razvijenu svest o značaju ovakvih građevina za razvoj održivog turizma, finansijskih sredstava. Kada bi se vodilo više računa o tome da se svaki grad pamti prema postojećoj arhitekturi i starim zidinama, koje su dostupne i adaptirane za potrebe turista, bila bi ostvarena korist i za turiste koji bi promovisali grad i regiju, pa čak i državu, svojom ugodnom posetom usled čega bi lokalna zajednica ostvarila svoj interes.

Često se srednjevekovna utvrđenja tj. ostaci utvrđenja koriste kao simboli grada, što je i slučaj sa tvrđavom Kastel koja je jedan od simbola grada što budi znatiželju turista koji dolaze na ove prostore za posetom ovom utvrđenju. Tako je i prilikom bilo koje posete u bolje organizovanim zemljama po pitanju funcionisanja kulturnog turima prema pravilima održivog turizma (Solun, Kvebek, Istanbul, Celje itd.).

Džunić[46] navodi istraživanje gradskih zidina Istanbula od strane grupe istraživača koja je proučavala uticaj gradskih zidina na psihologiju čoveka[47] u kom su došli do zaključka da zidine predstavljaju „jak urbani element koji brzo postaje deo slike jednog grada i da zidine u

[45] Džunić, Z. (2008:74)
[46] Džunić, Z. (2008:75)
[47] Yennen, Z. i Nilgün Erkan Bicer, Eser Yücetürk (2004:21-30)

odnosu na grad mogu da imaju psihološko i fizičko značenje.“ To bi tnačilo da se mogu posmatrati kao granica ukoliko opasavaju grad, a način na koje su građene sa svim starim elementima (stanbene i bedemske kule, bastioni, kapije, kanali, otvori za gađenje..) mogu da ostave izuzetnu impresuiju na turiste koji posećuju grad jer se totalno razlikuju od ostalih građevina u gradu govoreći koliko je otprilike grad star.

5.1. Utvrđeni gradovi kroz istoriju[48]

Smatra se da su prva organizovana naselja nastala na Bliskom Istoku, pa prema tome istraživači tvrde da su gradska utvrđenja takođe nastala na tom području. Uočeno je da su neimari istoka posvećivali veliku pažnju, ne samo gradnjii zidova, jer sa njima bi utvrđenje bilo samo prepreka bez mogućnosti nadzora i strategije odbrane od nerpijatelja, nego i izgradnji kula koje su preuzele ulogu glavnog dela utvrđenja za nadzor svega što je unutar grada i svega oko njega (mogućnost odbrane od neprijatelja). Villena, Leonardo u Eurpoa Nostra Biltenu 58 navodi da je tokom svog istraživanja došao do zaključka da se prve kule pominju u egipatskom gradu Buhen, koje datiraju još od pre XVIII veka pre nove ere, na osnovu pisanih podataka prema kojima je 1860.god.p.n.e. faraon Sesotris II izdao naređenje da se odbrambeni zidovi pojačaju. Tako da pomenuti Villena smatra da se građevinski koreni potonjih istanbulskih zidova iz perioda Vizantije nalaze upravo ovde.[49]

Kako to obično biva, ubrzo su se odbrambeni zidovi i kule iz doline Nila proširile po celom Bliskom Istoku, pa se mogu pronaći, nažalost, samo u literaturi ili sasvim skromnim ostacima, u svakom većem gradu nekadašnje Mesopotamije, Asirije, Fenikije, Male Azije kao što su Asir, Niniva, Troja, Jerihon, Sidon, Biblos, Jerusalim, Ankara... potom su Feničani, koji su većinu svojih gradova imali na uskom prolazu između Mediterana i Libanskog zaleđa kuda su prolazile vojske skoro svih osvajača Bliskog Istoka, su svoju veštinu građenja utvrda doveli do nivoa umetnosti, ali su je i preneli sa istoka na zapad. Oni su u svojim kolonijama na severu Afrike i Iberijskom poluotrvu osnivali gradove Tripoli, Kartagenu, Tandžir, Kadiz i druge, opasujući ih odbrambenim utvrdama koje su odolevale mnogim ratnim sukobima.

Zatim, u savremenom dobu mnogi istraživači gradskih zidina, povrh svega Perbellini, su se u svojim istraživanjima fokusirali na filozofsku i religijsku osnovu gradnje gradskih zidina, pa su tražili religisjko opravdanje za utvrde u obliku kruga i kvadrata starih gradova, dovodivši u

[48] Džunić, Z. (2008:76-80)
[49] Villena, L. (2004:128)

vezu krug reikarnacije sa ovozemaljskim kružnim utvrđenjima; staroazijske mandale i kružna utvrđenja stare Indije i Kmerskih država Indokine; kao i interpretaciju vremena i astrologisjkih dijagrama. Po tim navodima, nebeski Jerusalim, božanski Bagdad i drugi starozavetni gradovi su u svojim utvrđenjima krili mnogo dublju poruku nego puku odbrambenu strategiju, te po njima utvrđenja zavređuju mnogo više pažnje u otkrivanju početaka naše civilizacije.[50]

Smatra se da je tek je Vizantija, koja je crpela iskustva i istoka i zapada, dovela izgradnju odbrambenih zidova do srednjevekovnog savršenstva. Pa su tako shvatili da kulturne različitosti dovode do mešanja različitih iskustva, prihvatili graditeljske tehnologije, povrh svega sa istoka, koristeći materijale koji su bili pristupačniji na zapadu carstva (poput korišćenja čvršćih materijala kao što su kamen, metal i drvo, za razliku od zemlje koja je bila osnova utvrđenja istočnih gradova) i time uneli planski, na neki skroman način naučni, pristup u izgradnji utvrđenja.

Nakon pada Konstantinopolja i pojačane urbanizacije Apeninskog poluostrva osnivanjem gradova-država tokom perioda Renesanse, dolazi do pojačanja sistema utvrđenja. Prema tome, dolazi do ubrzanog podizanja zaštite svega što se sticalo trgovinom, pa gradovi polako postaju odraz moći trgovačke srednje klase. Tako da su današnje zidine Verone, Firence, Luke, Sijene neki od primera najbolje gradnje tog vremena. S vremenom gradovi rastu tako da često prerastajuju svoja antička utvrđenja, što znači da se opasuju duplim, ili čak trostrukim zidovima. Postoji i podatak o jednom od najranijih primera revitalizacije gradskih zidina, a to je grad Bassan u Italiji, koji se koristio za javne službe, dok se nekadašnja utvrđenja takođe ne ruše nego se koriste da se kontrolišu stanovnici grada.[51]

Dalje, tokom XIV i XV veka gradske zidine dobijaju na svojoj artikulaciji, tako da pored zidova i kula, dobijaju reveline, bastione, kaštele, a nešto kasnije i citadele. Inovacije dolaze iz Italije i Španije pa se odatle sve više šire na sever i sve više se sreću u Nemačkim zemljama, Britanskom ostrvu, Skandinaviji, Holandiji i istočnoj Evropi. Zahvaljujući tome italijanski majstori postaju srtučnjaci u gradnji, tako da se njihov potpis nalazi i na projektima utvrda i kaštela Kopenhagena, Varšave...[52]

[50] Perbellini, G. (2000:7)
[51] Perbellini, G. (2007:15)
[52] Borch Vesth, K.(1999:21-27)

Zatim, pun razvoj pomorstva i vojne tehnike tokom XVI i XVII veka dovodi do najsloženijih inovacija u gradnji utvrđenja. Nakon pada Konstantinopolja 1453.god, a pogotovo pada Granade, 1492.god i Rodosa 1521.god, Otomanska Imperija dobija na snazi i na kopnu i na moru. Tako da je strateško nadmetnje između otomanske imperije i hrišćanskih zemalja Mediterana nametnulo izgradnju, odnosno obnovu i modernizaciju utvrđenja obalskih gradova od Španije do Male Azije na severnoj i od Maroka do Sirije na južnoj strani Mediterana. Moglo se rano zaključiti da će slabo utvrđeni gradovi biti vlasmištvo jačeg osvajača, pa je direktno uticalo na potragu za kvalitetnijom i bržom gradnjom kao i traženja modernijih graditeljskih rešenja. Tako da su bitke između turskih galija sa mletačkom, francuskom, đenovljanskom i španskom armadom za utvrđene gradove bile najveće bitke u pojasu Mediterana. Kako bi se što više obezbedio grad, broj linija utvrda se povećava, što se posebno odnosi na priobalne gradove sa obe strane Jadrana, kao i na Siciliji i Sardiniji. Spoljnji zidovi sada služe prvoj odbrambenoj liniji, držeći flotu na odstojanju od grada, a mnogi gradovi dobijaju drugu liniju odbrane, čiji zidovi dobijaju nove bastione i reveline, kao i vodeni pojas koji pomaže odbrani grada od neprijatelja. U trećoj liniji odbrane uključile su se kule i tvrđave koje su nadgledala i polja, i solane, kao i ribarske ispostave itd, pa je za kratko vreme južna Italija dobila preko 330, Sicilija preko 50 i Sardinija preko 30 kula.[53]

Pojavljuje se i novina u mnogim utvrđenim gradovima, od XV i XVI veka, a to je citadela – glavne tvrđave smeštene na najvišoj tački utvrđenja. Pod uticajem teorija renesanse, mnogi vojni graditelji su pokušavali da grad uporede sa čovekom, an osnovu čega Perbelini uzima jedan od Leonardovih studija anatomije čoveka kao mogućnost metaforičke inspiracije vojnih graditelja, pa citirajući Leonarda kaže da kao što glava *„...vidi i rukovodi telom – tako i gradom mora da dominira citadela koja sa uzvišice nadgleda svoje stanovnike i iz daljine vidi putnike namernike...“* [54]

Nakon pada Mletačke republike 1797.god. i totalnog slabljenja Turske kao morske sile, počevši od XVIII, a naročito tokom XIX veku, pod naletima sve razvijenije artiljerije, uticaj utvrđenja polako gubi svoje značenje. O tome najbolje svedoče Napolenovi ratni pohodi koji su sve više dobijali razmere evropskih ratova, tako što su se sve više oslanjali na vojnu tehnologiju, a manje na pomake u graditeljskim veštinama. Povećanjem dometa vatrenog oružija, uočava se veliki nedostatak utrđenja - održavanje utvrđenja zahteva mnoštvo sredstava. Zatim, ono što je bitno istaknuti jeste da nekadašnji nazivi utvrđenja, koji su

[53] Sanchez-Gijon, A. (2004:135-140)
[54] Perbellini, G. (2007:17)

dobijani prema svetcima i zaštitnicima grada, bivaju zamenjeni sa geografskim pojmovima ili projektantima tako da i simbolički gube na važnosti koju su nekada imali, ali ostaju svedoci promena koje se dešavaju totkom života.

Gradska utvrđenja potpuno postaju nevažna na samom početku XX veka o čemu svedoči podatak da je gradonačelnik Kadiza, 1906.god. izjavio da zidin*e „...čine ljude lenjim, a njihov život nemogućim...“* nakon čega je započeo srebrnim pijukom rušenje gradskih zidova čije su temelje postavili Feničani 1100god.p.n.e. njegov postupak je pokrenuo lančanu reakciju po gradovima Evrope, koji su želeli da se oslobode srednjovekovnih utega i krenu u osvajanje modernog doba.[55]

Smatra se da, iako možda nije popularno reći, jer su njegove motivi diskutabilni, ali je početak novog života gradskih utvrđenja je možda udahnuo Benito Musolini, tako što je započeo 1925.god aktivnu kampanju čićenja arheoloških naslaga Rima da bi došao do prvih utvrđenja rimskog Foruma.[56] Od tada, pa sve do danas, nastoje da se obnavljaju utvrđenja sa manje ili više uspeha, rekonstruisanjem i revitalizacijom, ali savkako sa mnogo češće i sa više entuzijazma se ruše bez ostavljanja bilo kakvih tragova svog prethodnog postojanja.

5.1.1. Utvrđeni gradovi kroz istoriju u Bosni i Hercegovini

Srednjeveokvni gradovi (burgovi[57]) na tlu BIH prema geografskoj rasprostranjenosti mogu da se podele u šest grupa i to: gradovi u Cazinskoj krajini, gradovi uz Unu, gradovi uz reku Sanu, gradovi uz reku Vrbas, gradovi uz reke Bosnu i Drinu. Na relativno malom području Cazinske krajine, kao i u srednjem i donjem toku reke Une, podignuto je mnoštvo utvrđenja od XII do XIV veka, ali su bili u vlasništvu hrvatskih feudalaca. Zapravo ovi gradovi nikada nisu bili u sastavu tadašnje tj. srednjevekovne Bosne. Među utvrđenim gradovima na tlu Cazinske krajine „najsnažniji i najtvrđi je bio grad Bužim (Čava), a od gradova uz tok reke Une, najveći i najutvrđeniji je bio „kraljevski grad Bihać“. Turci su osvojili gradove Cazinske krajine između 1557. godine kad je pao Vrnograč, i 1584. godine kad su zauzeli Tržac. Bužim, najtvrđi grad, pao je u ruke Turaka 1576. godine.“[58] Redžić navodi i to da je najpoznatiji od gradova uz obalu reke Sane srednjevekovni grad Ključ koji je upamćen po tome što je u njemu zarobljen poslednji bosanski kralj Stjepan Tomašević 1463. godine.

[55] Perbellini, G. (2001:9)
[56] Perbellini, G. *(*2001:15)
[57] „Naziv burg sličan je indoevropskim jezicima. U Nemačkoj je prisutna kao izvedenica iz latinske reči burgus koja označava malo utvrđenje.“ Redžić, H. (2009:14)
[58] Redžić, H. (2009:14)

Takođe navodi da je u XII veku bosanska država obuhvatala centralni deo Bosne u gornjim tokovima reka Vrbas i Bosna na čijem tlu je bilo nekoliko župa, ali najtvrđi među mnogobrojnim utvrđenjima tog vremena bio je grad Bobovac koji je bio i prestonica bosanske države.

Utvrđeni gradovi u Hercegovini bili su podeljeni u tri celine: gradovi uz reku Neretvu, gradovi istočne Hercegovine i gradovi zapadne Hercegovine. Najbrojniji su gradovi uz reku Neretvu i to: Blagaj, Prozor, Mostar, Bijela itd. Potom u istočnoj Hercegovini: Trebinje, Stolac, Medved itd. I na kraju neki od gradova zapadne Hercegovine: Ljubuški, Visoko, Gradac kod Posušju itd.

Kada je u pitanju vreme nastanka, utvrđeni gradovi u Bosni i Hercegovini nastajali su između XII i XV veka tj. do pada bosanske države u ruke turske vlasti. Nakon osvajanja, prvobitna uloga utvrđenja (zaštita od napada neprijatelja, zaštita imovine grada i interesa feudalaca) zamenjuje se prvenstveno vojnom svrhom postojanja – vojne stražarnice. U skladu sa slabljenjem turske vlasti utvrđeni gradovi menjaju svoj izgled i polako dobijaju nove delove tj. pojačavaju se zidine, kao što se popravljaju i proširuju s ciljem bolje zaštite od neprijatelja. Primećuje se i novi deo tvrđava koji je rezultat primesa turske kulture pri gradnji utvrđenja, a to je bastion, „tabija“, za smeštaj topova.

Takođe, utvrđeni gradovi u Bosni su građeni na prirodnim prilazima župama koje su služile za njihovu odbranu, potom uz rečne doline tj. uz najvažnije komunikacije koje su išle rečnim dolinama. Utvrđeni grad je najčešće postavljan na prirodnom i teško pristupačnom terenu koji dominira okolinom. Pa tako je prilikom nastanka Gornjeg Šehera u brdima Banja Luke korišten Kanjon reke Vrbasa za izgradnju srednjevekovnog utvrđenja prilikom prvih naseljavanja i stvaranja grada Banja Luka. Za ovo područje važilo je pravilo izgradnje podgrađa koja su, poput glavnih i teško pristupačnih utvrđenja (koja su služila odbrani), imala ulogu u privrednom razvoju tadašnje bosanske države. Tako da, Redžič navodi (2009:17) da nije postojao niti jedan bitniji srednjevekovni grad koji nije imao novi deo u podnožju brda, suburbium, iz kojih su se razvile gradske varoši, poput Banja Luke, u kojima se, s vremenom, stvarao gradski stalež. Takođe, postoje i podaci o postojanju feudalnih dvoraca u pomenutim delovima utvrđenih gradova, koji su zavisno od bogastva feudalaca bili skromni ili moderniji za to vreme. Pa je tako „Evlija Čelebi u citadeli grada Jajca video porušene dvorove, a Radoslav Lopašić u svom delu Bihać i Bihaćka krajina daje neke podatke o kraljevskom, kasnije frankopanskom utvrđenom dvorcu unutar bihaćke tvrđave u blizini „Nemačkih vrata“, „nalik po svojoj ogradi, i oblim kulama zamku srednjeg veka“. To

je sve što znamo o građevini koja je porušena tek 1889. godine.“[59] Pošto su bosanski feudalci održavali veze sa Zapadnim zemljama svojim redovnim odlascima u Dubrovnik, Veneciju, Split itd. Donosili su sa svojih poseta i zapadnu kulturu pa su gradili dvorce, najpre u okviru utvrđenja, ali pošto nisu mogli pružiti udobnost za bosanske feudalce dvorovi se grade u okviru podgrađa.

Prema geografskom položaju takođe je moguća podela srednjevekovnih gradova na tri kategorije i to: gradove na uzvisinama, uz vodu i ravnicama. Vlasnici su bili ili vladari ili feudalci, a primetno je i često menjanje vlasništva. Imajući u vidu geografske karakteristike Bosne i Hercegovine primećuje se dominacija utvrđenja na uzvisinama i teško pristupačnim terenima najčešće okruženih vodom koje su mogle biti i reke i potoci, pa čak i bare. Kada je reč o tvrđavi Kastel ona je stvorena kao deo podgrađa tj. Donjeg Šehera na ravnom terenu okruženom vodama reka Vrbas i Crkene, te na taj način tvrđava Kastel predstavlja jedan od mnogobrojnih primera karakteristika srednjevekovnih utvrđenja BIH.

Poreklo srednjevekovnog utvrđenja grada dolazi od rimskih utvrđenja *castruma* koja su imala geometrijski pravilan oblik četvorougla sa dvema komunikacijama, koje se presecaju u središtu utvrđenja i dele ga na četiri kvadranta. Pored ovakvog tipa utvrđenja Rimljani su gradili i manje utvrde u vidu kula koje su nazivali *burgus*, stražarnice – *spekulae* i carinarnice – *mensiones*. Prema tome, stražarnice su postavljane na uzvišenjima radi boljeg pregleda okoline pa su mogle da posluže kao uzor graditeljima srednjevekovnih gradova, ili su postajale jezgro na koje se kasnije dogradilo utvrđenje. Ukoliko srednjjevekovni grad ima nepravilan tlocrt, a razvijen je na uskim i visokim liticama, onda se može pretpostaviti i rimsko utvrđenje na tom mestu. Redžić navodi da se može pretpostaviti „da je neka usamljena rimska kula specula mogla poslužiti kao donji deo glavne gradske kule. Ovakvi slučajevi se mogu predpostavljati samo u blizini nekog rimskog puta ili castruma.“ (2009:21)

Arhitektonski elementi utvrđenih gradova bili su: glavna odbrambena kula; glavna stambena kula sa bedemima i bedemskim kulama; kapija i jarak; otvori za gađanje i izlivni otvori; dvorac, kapela i druge grade unutar utvrđenog grada; ostale zgrade i objekti u gradu (bunar ili cisterna - čatrnja).

Zahvaljujući raspolaganju uzvišenih ratnih sprava, Iliri su za razliku od Rimljana gradili svoja uzvišenja na prirodno sigurnijim lokalitetima koje su osiguravali izgrađenim odbrambenim objektima tako što su gradili nasipe i jarke oko naselja. Naime, reč je o ilirskim *gradinama* (izgrađene od zemlje i drveta) koje su mogle da budu jezgro za nastanak

[59] Redžić, H. (2009:15)

srednjevekovnog grada. Tako da su ilirske gradine više odgovarale graditeljima srednjevekovnih utvrda nego rimski kasteli koji su su bili uređeni kao vojni logori. Prema tome, prelazeći na zidanje kamenom iz gradine se mogao razviti srednjevekovni grad.

Treba napomenuti i to da je gotovo za svaki srednjevekovni grad vezana barem jedna legenda o njegovom nastanku. Naravno sve legende nemaju nikakve veze sa istorijskim činjenicama. „Narod priča da su „taj i taj" grad sagradila dva brata ili tri sestre, kao u slučaju Bihaća, Sokoca i Vrnograča. Navodno je prvi grad sagradila najstarija sestra Bika, drugi srednja – Soka i treći najmlađa – Vrana."[60]

Na tlu Bosne i Hercegovine postoji 147 srednjevekovnih gradova, a od toga je pedesetak na tlu Hercegovine. Neki od njih su imali veći značaj za BIH ali karakteristično za sve njih je da je moguće utvrditi više vremenskih faza predturskog i turskog perioda. Naravno, takav posao mnogo komplikuje trenutno ruševno stanje ostataka gradova, navodi Redžić (2009:35), mada pošto je njegovo istraživanje izvršeno sedamdesetih godina prošlog veka tj. za vreme bivše SFRJ, moramo uzeti u obzir i poslednje ratne sukobe na teritoriji BIH koji su dodatno narušili stanje mnogih ostataka srednjevekovnih zidina. Tako da, većina srednjevekovnih gradova predstavljaju gomile ruševina nad kojima je teško utvrditi čak i tlocrt. Najbolje očuvani gradovi su u području Cazinske krajine i Pounju, a u srednjoj Bosni Jajce. U Hercegovini su najbolje očuvano Blagaj, Stolac, Ljubuški i Trebinje (Brankovića kula). „S obzirom na veliki broj utvrđenja u BIH, u budućnosti se neće nad svakim od njih moći vršiti istraživački i restauratorski radovi. Ali to ne znači da ih treba prepustiti totalnom uništenju. Zbog svog izvanrednog položaja i najmanji ostaci utvrđenog grada privlače pažnju. Na svakom gradu je moguće ostvariti uređene pristupe i izvršiti najosnovnije konzervatorske radove. Gradove koji su bolje očuvani, posebno one koji su u istoriji BIH odigrali značajnu ulogu, potrebno je revitalizirati konzervatorskim i restauratorskim postupkom i odrediti neke namene koji će omugućiti da takvi gradovi nađu novo mesto u savremenom životu." (Redžić, 2009:35) Ova tvrdnja zajedno sa iznesenim podacima o postojanju velikog broja srednjevekovnih utvrđenja na tlu BIH, ukazuje na potencijalnu mogućnost za stvaranje kulturnih maršuta na teritoriji BIH, naravno ukoliko bi se poštovala pravila korišćenja i zaštite nasleđa, kroz navedena četiri koraka, fokusirana na njenu emotivnu vrednost prvenstveno i njeno istorijsko bogatstvo. S vremenom, ukoliko bi se izgradio dijalog između entiteta i rešila pitanja u definisanju kulturoloških razlika u BIH, ova zemlja bi mogla po ugledu na razvijenije zemlje (Italija,

[60] Redžić, H. (2009:22)

Španija...) da prezentuje zajedničku istorijsku prošlost i da ostvari njoj potrebne beneficije (privredni razvoj).

Dalje, Redžić nastavlja da upozorava na to da, su čak i za vreme Austro-Ugarske, nestručno vršeni konzervatorski, pa čak i restauratorski radovi, na nekim srednjevekovnim gradovima BIH. Na primeru srednjevekovnog Sokoca na reci Uni utvrđeno je da se radilo o obimnijim restauratorskim zahvatima iako ove intervencije nisu stručno izvođene, usled čega je izmenjen nekadašnji izgled kula utvrđenja. Nakon završetka II svetskog rata vršeni su, takođe, obimniji radovi na utvrđenju Ostrožac na reci Uni, pa u Jajcu i na Bobovcu, ali ni jedna od pomenutih intervencija nije zasnivana na autentičnim podacima, nego je primenjivan metod analogije. Dosadašnja iskustva u cilju spašavanja utvrđenja samo su potvrdila navedenu tvrdnju Redžića H. da je to pogrešno jer se ne čini u skladu sa autentičnim podacima. Eventualne intervencije koje utvrđenju trebaju da pruže neku novu namenu, treba da se izvode na način koji podrazumeva da se obezbedi jasno uočavanje koji su delovi originalni, a koji su delo savremenih metoda gradnje. Prema tome, svakom pojedinačnom gradu, prema kriterijumu važnosti, podrazumeva se, treba pristupiti tek nakon osnovnih istraživačkih radova, analiza i valorizacije zatečenog stanja.

5.1.2. Istorijat tvrđave Kastel[61]

O bogastvu istorijskog nasleđa tvrđave kastel svedoči njena burna prošlost. Poznata je stalna građevinska delatnost na ušću Crkvine u Vrbas, područje današnje tvrđave Kastel, od XVI veka do najnovijeg vremena, iako je ostavila malo tragova iz ranijih perioda. Tako da su izvođena arheološka istraživanja, kako bi dokazala prisustvo antičke kulture na ovim prostorima i kako bi se izvršilo bolje istraživanje srednjevekovne kulture (u nedostatku dovoljnog postojanja pisanih dokumenata), uglavnom pri konzervatorskim i infrastrukturnim radovima na tvrđavi i oko nje, u najvećoj meri od 70-ih do 90-ih godina XX veka.

Naredni deo će pokušati da prikaže područje tvrđave Kastel kroz istorijska razdoblja.

[61] **O D L U K A** o proglašenju **istorijskog područja – Tvrđava Kastel u Banja Luci** nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine, http://www.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2474 pristupljeno 17.8.2011.; Redžić, H. (2009:50, 222)

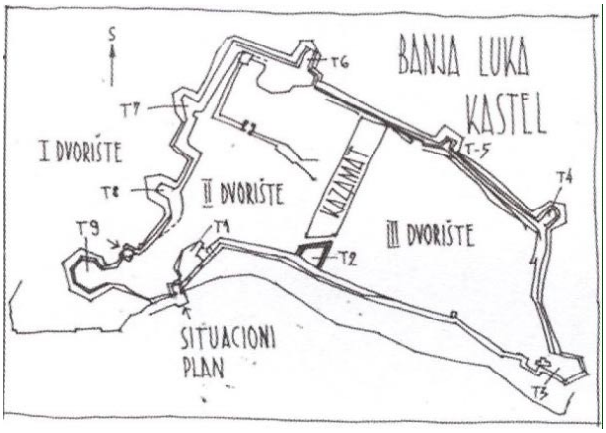

[62]

Predistorijsko doba

Kada je reč o predistorijskom dobu, istraživanja o tvrđavi Kastel sprovedena su kroz nekoliko faza tokom postojanja SFRJ i pokazala su da su postojala naselja na tlu tvrđave u predistorijskom dobu. Otkriveno je mnoštvo kremenih alatki iz paleolitskog doba (područje oko tabije 4), kao i keramika iz neolitskog doba (dvorište I i III fragmenti keramike koja se pripisuje nosiocima *badenske kulturne grupe* i mali broj fragmenata keramike *vučedolske kulturne grupe*, kao i kremeni nožići i životinjske kosti. Prema tome, na Kastelu je konstatovan pokretni arheološki materijal iz kasnog bronzanog i gvozdenog doba.

Antičko doba

Iz antičkog doba materijalni nalazi su dosta siromašni, ali potvrđuju postojanje naselja koje se razvijalo od II do VI veka. Međutim, na osnovu hodoloških ispitivanja, antičkih geografskih karata *(Tabula Peutingeriana i Itinerarium Antonini)* i uglavnom slučajnih nalaza, ustanovljeno je da se ovde nalazilo antičko naselje *Castra*, u kojem je bila putna stanica (*mansio)*, vojni logor (*castrum*), civilno naselje uz logor (*canabae*) i beneficijarna stanica (*statio*). Na njenom tlu pronađena je i antička keramika koja je po svom karakteru naseobinska. Pored ostataka posuđa, nađeni su keramički tegovi, rimska cigla (zidna, krovna i tubulusi), ostaci staklenih posuda, kamenih i glinenih pršljenova i jedan nedatovan rimski bronzani novčić.

Takođe, iskopavanjima od 1980. do 1988. godine otkriveni su zidovi, čija veličina i obrada kamenih kvadera upućuje na jače kasnoantičko utvrđenje: na obali Vrbasa ispred velike čatrnje, i ispod tabije 3 uz ušće Crkvine u Vrbas. U dvorištu II otkopani su delovi temeljnih zidova nekog većeg kasnoantičkog objekta, a brojni zidovi tvrđave, posebno prednji zid kule 1, izgrađeni su od zidova rimskih spolija. Potom, u blizini tvrđave, nailazilo se na temelje neke antičke zgrade, odlomak natpisa *D/is/ M/manibus*/ nekog nadgrobnog spomenika, antičke novce i cigle, da bi se kasnije utvrdilo, uz pomoć aerosnimaka, da su sve to ostaci neke rimske građevine. Bitno je istaknuti da tadašnji naziv naselja indukuje ujedno na postojanje garnizona na ovom tlu.

[62] Redžić, H. (2009:50)

S obzirom na mnoštvo pronađenih antičkih ostataka na području Ferhadije, zaključeno je da je Ferhad-pašina anglomeracija izgrađena na tlu nekadašnjih naseobina iz III i IV veka.

Srednji vek

Prema dosadašnjim razmatranjima literature, na Kastelu su se očekivali ostaci srednjevekovnih zidova. Polovinom XVII veka u Banja Luci se pominju dva grada, jedan u Gornjem Šeheru, a drugi u Donjem Šeheru (Kastel). Poznato je da je, poreklom antički toponim Kastel, često postajao naziv za kasnije srednjevekovno utvrđenje. Međutim osim ostataka podnica od lomljenog kamena premazanih krečnom smesom, ili podnica od zapečene zemlje, uz obilje keramičkog materijala, ništa konkretnije nije nađeno tokom iskopavanja 1971.-1974. godine. Keramika je datovana u period od XII do XV veka, s tim da je u dvorištu III nalažena najvećim delom mlađa keramika XIV-XV veka, a u tabijama i oko bedema, pored kasne, u većem broju je nalažena i starija keramika XI-XIII veka.

Pri kasnijim istraživanjima, autor radova B. Graljuk je konstatovao da je veći dio do sada otkrivenih supstrukcija na prostoru između kula 1 i 2 "*pripada predturskoj provenijenciji*", tj. iz XIV-XV veka. Zidne supstrukcije su koncentrisane na prilaznim delovima tvrđavi (kod bista heroja) i na severoistočnom prilazu tvrđavi iz pravca tržnice. Ipak, o postojanju srednjevekovnog utvrđenja još nema dovoljno podataka i sve je na nivou indicija.

Na mestu postojanja današnjeg Kastela (Donjeg Šehera), pre pominjanja imena Banja Luka u pisanim dokumentima, postojao je Vrbaški grad (Vrbas, Orbaz) koji je, prema Redžiću, „bio administrativni centar župe Vrbas koja se javlja prvi put u izvorima 1244. godine, odnosno u povelji ugarskog kralja Bele IV. Grad se izričito spominje 26.9.1320. I 12.5.1321. godine u poveljama koje su u njemu izdane. Prema Hamdiji Kreševljakoviću, Turci su ga osvojili 1527. godine kada ga je zapovednik Andrija Radulović zapalio i napustio." (2009:222) Redžić navodi, na istoj strani, da su Turci na zgarištu ovog grada izgradili novi grad – Kal ai dždedid (Novi Grad) o kome govore putopisci, među njima Evlija Čelebi.

Ime Banja Luka prvi put se pominje 1494. godine u jednoj ispravi ugarskog kralja Ladislava II Jagelovića, i tada se Banja Luka nalazila u sastavu Jajačke banovine.[63]

Osmansko doba

Početkom 1528. godine, celo područje Jajačke banovine, od Jajca do Save, palo je pod osmansku vlast. Redžić navodi da su Turci osvajanjem Banja Luke osvojili dva utvrđenja na levoj strani Vrbasa, stari grad Banja Luku, kod današnjeg Gornjeg Šehera i drugo utvrđenje

[63] Redžić, H. (2009:50)

nizvodno na mestu gde je kasnije Ferhad-paša udario temelje današnje Banja Luke, izgrađujući svoje zadužbine kao jezgro nove orjentalne čaršije. Ubrzo, 1554. godine, u Banja Luku je preseljeno sedište bosanskog sandžak-bega, da bi 1580. godine bila osnovana velika administrativna jedinica - Bosanski pašaluk i u perodu do 1639. godine je bila značajan vojno-administrativni centar. Prvi sandžak-beg je bio Sofi Mehmed-paša koji je započeo veliku graditeljsku delatnost u Gornjem Šeheru između 1554.i 1557. godine, a od 1579. do 1587. godine, razvio je veliku graditeljsku aktivnost u Donjem Šeheru, današnjem centru grada, gde je izgradio 216 objekata. Među njima je, u neposrednoj blizini džamije Ferhadije, uz Vrbas, sagrađena pre 1587. godine *tophana* (arsenal).

Osmanska moć je polako počela da slabi već krajem XVI veka. Zapadne države su krenule u napad, a Banja Luka s obzirom na njen geografski položaj, bivala je sve bliže državnoj granici, usled čega se Vrhovna vlast seli iz Banja Luke 1639. godine. Iz XVII veka ima malo podataka koji se odnose na tvrđavu i njen izgled ili opremljenost. Putopisci koji su prošli kroz Banja Luku u XVII veku pominju dve tvrđave, jednu u Gornjem Šeheru i drugu u Donjem Šeheru, ali ne daju njihove opise. Tvrđava je popravljanja 1639. godine. Krajem XVII veka, posle dužeg vremena u kojem je vladala ravnoteža između dva velika carstva, Habsburškog i Osmanskog, dolazi ponovo do međusobnog rata (1683.-1699.) i tada su austrijske trupe, pod komandom markgrofa Ludviga Badenskog, nakratko zauzele Banja Luku (avgusta 1688. god.). Od tog vremena se više ne pominje tvrđava u Gornjem Šeheru. Tako je Banja Luka postala u narednom veku prvi veći grad na udaru protivničkih snaga, jer se nalazila blizu granice dva carstva, svega 8 sati hoda po ravnici. Stoga je osmanska vlast preduzimala ubrzanu akciju utvrđivanja gradova.

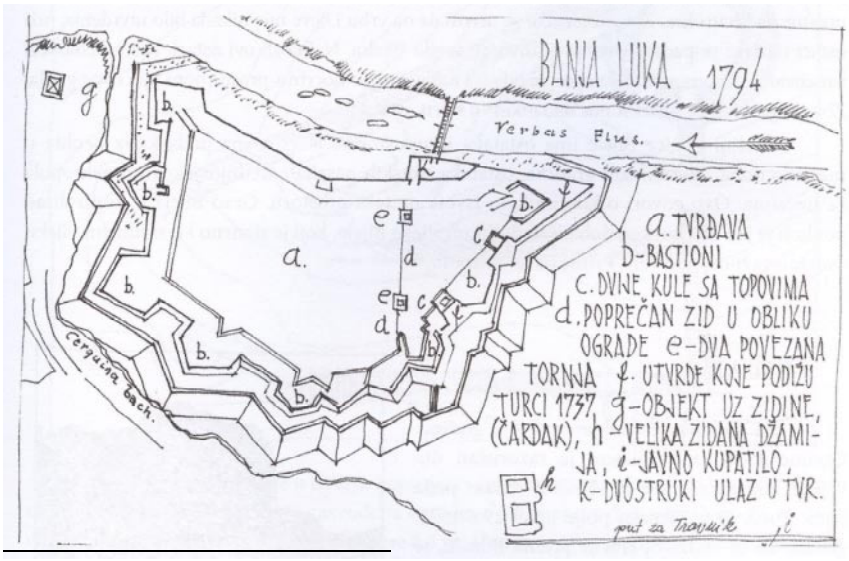

64

Porta je 1701. godine poverila banjalučkom kadiji osnivanje radionice za izradu topova i đuladi, verovatno modernizovanje i nastavak rada tophane.

[64] Redžić, H. (2009:51)

Borbe između dva carstva su nastavljene do 1739. godine a austrijske trupe su 1737.godine prodrle do Banja Luke i pokušale zauzeti tvrđavu, ali u tom poduhvatu nisu uspele. Tvrđava Kastel je opet popravljana tokom 1737.-1738. Godine, kao i mnoštvo tvrđava u Bosni uz isticanje da su početkom XIX veka izvršene veće popravke na gradu Jajcu i na Kastelu. Međutim, situacija se menja i značaj banjalučke tvrđave opada najpre jer je bila poprilično oštećena. Putopisci navode da je u njoj bilo mnogo vojničkih zgrada - magazina, zatvor i barutana. Posledna opravka tvrđave bila je 1868. godine za vreme austrougarske vladavine, kada je izgrađena zgrada, kasnije nazvana topnička kasarna, van zida Kastela. Austrijskom okupacijom, tvrđava u Banja Luci nije više bila toliko interesantna.
Iza II svetskog rata pa do 1959. godine, Tvrđava Kastel je i dalje služila u vojne svrhe. Od 60-ih godina nadalje, prostor Kastela je korišten u raznovrsne svrhe: izgrađena je letnja pozornica, zgrade Muzeja NOB-e i još neke zgrade, koje su kasnije srušene.

5.1.3. Opis kulturnog dobra - tvrđava Kastel

Područje Tvrđave unutar njenih zidova zauzima površinu od 26 610 m2, a izvan bedema oko 21 390 m2. Kastel je ravničarska artiljerijska tvrđava poligonalne osnove u obliku izduženog trapeza. Artiljerija je tokom XVII vijeka bila usavršena, tako da se tvrđava mogla sasvim da prikloni terenu. Bedemi joj jedva odskaču od tla. Branioci su se ukopavali u jake niske poligonalne tabije, koje su građene na prelomima trase bedema. Sa poligonalnih tabija su se bočnom vatrom mogli da brane duži frontovi iz manjeg broja vatrenog oružja. U omotaču tvrđave ima 7 isturenih tabija (T.3-9). Zidovi tabija su debeli oko 2,5 m. Širina unutrašnjosti tabija je u proseku oko 10 m, a visina 6-7 m. Osim tabije 9, koja je naisturenija i šestougaona, ostale su petougaone i priljubljene uz bedeme, po tri na zapadnoj i severnoj strani, i jedna na jugoistočnom uglu. Sa unutrašnje strane na bedeme su prislonjena tri arsenala. Dva se nalaze uz južni bedem, a treći u sklopu cetralnog logora uz severni bedem. Tako je ojačana odbrana južnog i severnog bedema. Bedemi tvrđave su debeli, radi odupiranja razornoj snazi artiljerije. Na pojedinim ojačanim mestima njihova debljina je i do 6.5 m. Građeni su iz tri dela: od dva omotača i natrpanog kamenja i zemlje među njima. Atule su ugrađivane duž bedema. Vanjski omotač debeo je 2.5 m. Na njegovom vrhu su prsobrani, visoki 1.9 m, a ophod po zidu je širok oko 1 m. Unutrašnji omotač je debeo svega 0.8 m. Masa kamena i zemlje između omotača je debela i do 3 m. Tvrđava je građena od pravougaonog priklesanog

kamena, naslaganog na različit način i vezanog malterom. Za bridove spoljnih uglova bedema, kula i prsobrana, upotrebljeni su uglavnom dobro klesani blokovi. Izgleda da su prvobitno duž cele linije bedema i tabija bili prsobrani, ali su samo neki od njih, verovatno oni koju su zatečeni pri restauratorsko-konzervatorskim radovima, restaurisani. Uz bedeme su još tri uvučene kule kvadratne osnove, od kojih su kule 2 i 5 ustvari kapi-kule i izlaze na Vrbas. Kula 4 je u uglu između tabija 7 i 6, na kolenu zida. Jedino je glavna kapi-kula isturena (K1). Uz bedeme, koji prate obale Vrbasa, još su prislonjeni južni, manji arsenal (nasuprot kazamatu) (T2), i manji arsenal kod sukapi-kule (T1), a treći arsenal se nalazio uz bedem pored tabije 6. Tako su dva arsenala uz južni bedem, zajedno sa tabijama na oba kraja tog zida, imali upereno vatreno oružje na desnu obalu Vrbasa, na kojoj su mogle da se koncentrišu neprijateljske trupe. Ispred kapi-kule otkopane su supstrukcije kule poligonalne osnove sa zidovima (K7). Verovatno je ona služila kao prvi ulaz u tvrđavu. Sastavni dio odbrambenog sistema tvrđave bio je šanac, širok 20-30 m, koji je opkoljavao Kastel sa svih strana, osim uz Vrbas, tako da je tvrđava bila kao na ostrvu. Danas je šanac zatrpan, a nalazio se otprilike na području Ulice Kolokotronisa. Oko severnog i istočnog bedema se nalaze jaki zemljani nasipi - eskarpe, a ispred južnog bedema je postavljen još jedan bedem. U nasipima uz bedeme su se nalazili tajni podzemni prolazi, ispod istočnog i severnog zida, te ka Vrbasu. Uz zapadni bedem nema nasipa. Ipred cele dužine južnog zida, duž obale Vrbasa, nalazi se veliki zaštitni bedem koji je ovdje podignut radi geoloških osobina tla. U Kastel se ulazi kroz *kapi-kulu* (K1), na zapadnom bedemu, i široka, lučno nadsvedena vrata, u severnom zidu (čiji je luk od cigli verovatno prepravljen kada i prozori na topničkoj kasarni). Kapi-kula se nalazi između tabija 9 i 8, koje su je vrlo uspešno pokrivale artiljerijskom i puščanom vatrom. Od kapi-kule se ubrzo stiže do *sukapi-kule* (K2), gde je bio glavni izlaz na obalu Vrbasa. Vatra sa tabije 9 je uspešno pokrivala oba ulaza i most na Vrbasu, a baražnom vatrom je pokrivala južni i zapadni bedem. Zato je tabija izvučena iz bedema. Unutrašnjost tvrđave je velikim kazamatom i arsenalom uz južni bedem (T2) podeljena na dva dela: manji, zapadni, u kojem je sješten centralni logor, i veći, gdje su svojevremeno bili objekti razne namene. Centralni logor zauzima površinu od 1 285 m2. Nalazi se na severozapadnom prostoru dvorišta II. Sa zapadne, južne i istočne strane odeljen je od ostalog prostora zidovima, dok je sa severa nalegao na bedem tvrđave. Ne zna se kada je istočni zid srušen. U logor se ulazilo kroz kulu kvadratne osnove na južnom zidu. Unutar logora bio je arsenal i još jedna kvadratna kula u severozapadnom uglu, koja je imala ulogu da štiti ovaj ugao bedema tvrđave. Glavni kazamat je dugačak oko 80 m, a širok oko 15 m. Na njega se uz južni zid nastavlja manji, isto građeni kazamat ili arsenal. Između njih je prolaz iz dvorišta II u dvorište III. Oba kazamata su

poluukopana i debelih zidova. Spadaju u tip zaštitnih kazamata u koje su bile smeštene trupe i skladišta. Unutrašnjost kazamata je podeljena masivnim stubovima i zidovima podužno na dva dijela. Na istočnom zidu su četvero jednokrilnih vrata i šest malih lučno zasvedenih i visoko postavljenih prozora. Na zapadnoj strani su samo jedna šira vrata. Ma malom kazamatu, na istočnom zidu, su takođe jednokrilna vrata i dva mala četverougaona, visoko postavljena prozora. Čeone strane kazamata uz prolaz između njih imaju velike i široke lučno presvedene otvore. Radovima na sanaciji Kastela ustanovljen je i sistem snabdevanja tvrđave vodom. Na peskovitoj obali Vrbasa iskopana su dva dobro pokrivena i maskirana bunara. U njima je bila rečna voda, prethodno filtrirana kroz slojeve pijeska. Iz tvrđave su do "*velike čatrnje*", tj. bunara, vodile specijalno izgrađene nadsvedene i maskirane stepenice (K5), a do "*male čatrnje*" se pristupalo kroz vrata na bedemu između tabije 9 i sukapi-kule (K2). U dvorištu III je solidno zidana kamena zgrada, verovatno sagrađena u vreme austrougarske vladavine. U njoj je bio smešten Zavod za zaštitu kulturnog i prirodnog nasljeđa Republike Srpske. Jedini objekat vojne namene znatnijih dimenzija, kasnije nazvan kasarna za artiljerce ili topnička vojarna, sagrađen je 1865. godine. Zgrada je podignuta na sedrenom podzidu, jugozapadno od tabije 9, uz most. U podzidu su očuvani ostaci ojačavajućih drvenih greda, pa se pretpostavljalo da se na ovom mjestu možda nalazila tophana. Objekat je pravougaone osnove sa istakom na zapadnoj strani i ima prizemlje i sprat. Građen je od kamena. Između spratova je horizontalna greda i na njoj se vide krajevi greda koji drže gornji sprat. Ulaz u zgradu, sa kamenim lučno nadsvedenim trijemom na kojem je balkon, je na sredini severne fasade. Iznad njega je isto toliko širok izlaz na balkon od prostorije u centru zgrade. Sa svake strane su simetrično, na oba nivoa, 4 prozora. Na južnoj fasadi je na oba nivoa po 10 prozora. Prvobitni pravougaoni prozori su u austrijskom periodu dobili lučne završetke i okvire od cigle. Krov je dvoslivni, pokriven ciglom. Tipološki se svrstava u vojne objekte s kraja XIX veka.

5.1.3.1. Dosadašnja zakonska zaštita

U postupku koji prethodi donošenju konačne odluke o proglašenju, izvršen je uvid u akte o zaštiti dobra i utvrđeno je da je na osnovu zakonske odredbe, a Rješenjem Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR BiH, Sarajevo, broj: 726/50 od 16. juna 1950. godine, lokalitet Tvrđava Kastel, stavljen pod zaštitu države.

Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine, Sarajevo, donio je Dopunsko rješenje br. 02-40-102/70 od 2. jula 1970. godine, koje se odnosi na izdvajanje iz zakonske zaštite objekata izgrađenih unutar zidina Kastela:

- zgrada I Muzeja Bosanske krajine (direkcija),
- zgrada II Muzeja Bosanske krajine (zbirke),
- zgrada Muzeja revolucije.

Navedeni objekti su razrušeni u zemljotresu 1969. godine. Zgrade su srušene, a obrušeni kameni materijal sa zidova tvrđave, koji je bio upotrebljen za njihovu izgradnju, se upotrebio za restauraciju tvrđavskih objekata.

Prostornim planom Republike Bosne i Hercegovine do 2002. godine, valoriziran je u II kategoriju.

U Registru kulturnih dobara Republike Srpske, Kastel ima status nepokretnog kulturnog dobra od izuzetne važnosti. Pod brojem R-725 zaveden je u Registar spomenika Republike Srpske koji uživaju prethodno navedenu zaštitu.

5.1.3.2. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Konzervatorsko-restauratorski radovi

- **1963. godine**, po napuštanju Kastela od strane Jugoslavenske narodne armije, počeli su radovi na sanaciji tvrđave.
- **1969.-1975. godine**, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine vršio je zahvat na Kastelu. Počelo se sa severnim i zapadnim delovima bedema, tabija i kula.
- **1976.-1984. godine** - radovi na sanaciji i revitalizaciji: južnog bedema kod kule 2, južnog arsenala (T 2), u sklopu zapadnog bedema izgrađena je trafostanica, te kroz Kastel delimično razvedena infrastrukturna mreža
- detaljnije radovi izvršeni su tokom **1980.-1982. godine** - postavljanje infrastrukturne mreže; kanalizacija, vodovod, PTT. Takođe je izvršeno vađenje zemlje iz dvojnog bedema. Zatvoreni su brojni nekontrolisani i "divlji" prolazi.
- **Godine 1982.-1984**. uređen je južni arsenal (T2), skidani su višeslojni zemljani tamponi sa kazamata.
- **2002. godine**, CHWB je izvršio izmenu krovne konstrukcije na kapi-kuli (K 1).

Arheološka istraživanja

- **1971.-1974. godine** - sondažna iskopavanja, najvećim dijelom u dvorištu III (iskopano oko 600 m2) i oko tabija 9 i 3. Tokom vađenja zemlje iz tabije 9 i čišćenja bedema, sakupljan je pokretni arheološki materijal. Radove su izvodili stručnjaci Zemaljskog muzeja iz Sarajeva i Muzeja Bosanske krajine iz Banja Luke.

- **1980.-1986. godine** - sukcesivna iskopavanja stručnjaka Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode, Banja Luka, na pojedinim dijelovima Kastela. Otkriven je niz objekata XVI, XVII i XVIII vijeka: osnove vojnih objekata, podzemnih prolaza, prostorija, tajnih prilaza Vrbasu i Crkvenoj, obalni bedem uz Vrbas, dijelova tabije (K7) prema Čaršiji, dijelova malog i velikog *hendeka* (jarka) i velike čatrnje. Antički dijelovi otkopani su na prostorima između kule 1 i kule 2, ispod tabije 3 do ušća Crkvine u Vrbas i ispred velike čatrnje.
- **1987. godine** - iskopavanje kasnoantičke bazilike u dvorištu II u Kastelu, sondažna iskopavanja na Govedarnici.

Sav pokretni arheološki materijal se nalazi u Muzeju Republike Srpske ili u Zavodu za zaštitu kulturnog i prirodnog nasljeđa Republike Srpske u Banja Luci, osim žrtvenika nađenog 1895. godine, koji je još te godine prenešen u Zemaljski muzej u Sarajevu.

5.2. Problematika obnove utvrđenih gradova

Malteška konvencija iz 1992. godine, navodi da je neophodno davanje na značaju srednjevekovnim zidinama za turizam koji se u ovom savremenom dobu zasniva na pravilima održivog razvoja (održivi turizam). Nažalost, mnoga utvrđenja širom balkanskog poluostrva prepuštena su svakodnevnom propadanju zbog, pre svega niskog nivoa svesti ljudi o davanju novih funkcija korišćenja srednjevekovnih utvrđenja, na pomenutom prostoru. Značaj ovakvih građevina za savremeno društvo i, najbitnije, lokalnu zajednicu na čijoj teritoriji se nalazi srednjevekovno utvrđenje trenutno nije prepoznat. Džunić (2008:86) je naveo intersantnu činjenicu u kojoj spominje atraktivnu obnovu i izgradnju religijskih objekata, jer još uvek postoji interesovanje za njihovo obnavljanje od strane crkvenih organizacija, što nas je podsetilo na činjenicu da je u BIH primetan porast broja religijskih objekata. Tako da je sasvim normalna pojava to što npr. tvrđava Kastel u centru Banja Luke propada iz dana u dan.

Donekle je razumljivo prepuštanje srednjevekovnih zidina propadanju, jer kao što smo naveli tumačenje Redžića[65] pristupa obnove zidina mnoštvo razloga sprečavaju njenu obnovu - revitalizacija konzervatorskim i restauratorskim postupkom i određivanje neke namene koji će omugućiti da takvi gradovi nađu novo mesto u savremenom životu moguća je jedino adekvatnim metodološkim pristupom podržanim političkim uslovima kao i finansijskim

[65] Strana 85.

sredstvima. Obnova srednjevekovnih utvrđenja dodatno je zakomplikovana jer su utvrđenja jedinsvena i svako od njih zahteva izuzetno pažljiv pristup obnovi od strane stručnih lica. Najpre je neophodno izvršiti analizu postojećeg stanja, kao i predloga za potencijanu novu upotrebu gradskih zidina putem multidisciplinarnog pristupa i uz učešće svih bez kojih je nezamisliva obnova utvrđenja (arhitekte-konzervatori, arheolozi, istoričari umetnosti, geolozi, građevinski inženjeri, hemijskih inženjeri, preduzimači itd. *„ne smemo zaboraviti da su utvrđenja „dokumenti" bogati istorijom, te se stoga moraju pažljivo studirati"*[66]

Obnovi srednjevekovnih utvrđenja neophodno je pristupiti u skladu sa četiri faze za održiv kulturni turizam (procena potencijala; planiranje i organizacija; priprema, zaštita i upravljanje; marketing) kako bi se otkrila njegova nova upotreba. Procenom potencijala utvrđenja utvđujući procenu nivoa zaštite i marketinga, utvrđuje se opšta analiza postojećeg stanja utvrđenja. Planiranjem i organizacijom ćemo dobiti zvaničnu sumu ljudi i novca potrebnih za razvoj kulturnog turizma, ali će to biti moguće jedino saradnjom svih zainteresovanih strana lokalne zajednice i prvenstveno podrške predstavnika lokalne vlasti. Priprema, zaštita i upravljanje omogućiće organizovanje stvaranje svih elemenata ugodne atmosfere za turističke posete sa svim neophodnim elementima (znakovi pored puta, mape, turistički vodiči...) i isticanja ključnog balansa između interesa lokalnog stanovništva i potreba turista, turizmologa i zaštite nasleđa, ubrzanog razvoja i neophodnosti zaštite životne sredine. Naravno, marketing mora da kreira imidž i da upozna javost sa aktivnostima i funkcijama korišćenja srednjevekovnih utvrđenja, kao i da zainteresuje javnost sa prednostima korišćenja ovog tipa nasleđa.

Takođe, bitan problem prilikom obnove utvrđenih srednjevekovnih gradova je njihovo menjanje tokom vremena tj. njihovog obnavljanja u cilju prilagođavanja za trenutne potrebe ne poštujući njihovu autentičnost koje je spomenuto, prethodno, od strane Redžića (na 85.oj strani). To bi značilo da je neophodan interdisciplinaran pristup obnovi utvrđenja poštujući arhitektonske osobine utvrđenja na osnovu kojih selekcija i upotreba materijala za obnovu moraju biti kompatibilni sa originalnim materijalima, ako hoćemo da obezbedimo duži period obnove, a ne samo njegovu autentičnost. Prema tome, neophodna su sveobuhvatna istraživanja strukture upotrebljenog maltera, tipa drveta koji se koristio u prvobitnoj igradnji, tipa upotrebljenog kamena, veličine i oblika cigli, uključujući njihovu stilsku obradu. (Kamp Cultural Heritage Without Borders, Gjirokastra 2011. godine)

[66] Steritou, J. (2002:99)

Zbog čestog menjanja načina obnove utvrđenja, neophodno je istražiti faze prethodnih obnova, i pažljivo odabrati materijale koji neće ugroziti trenutno stanje zidina. Naravno, sve to je nezamislivo bez stručnih lica (konzervatori, arhitekte, statičari i građevinski inženjeri. „Samo uz pomoć stručnih lica moguće je obnoviti stare građevine da izgledom ostanu u duhu vremena u kojem su nastale, i da zahvaljujući tome čuvaju istorijsko bogastvo građevine." (Shepherd, Andrew, direktor BC na Aasa London; kamp Cultural Heritage Without Borders 2011. Gjirokastra). Prilikom obnove mora se poštovati upotreba materijala koji su se koristili prilikom prethodnih obnova i same izgradnje utvrđenja, a osnovni materijali koji su se koristili bili su prvenstveno razne vrste kamenjea[67] i drveta[68], pa se moraju pronaći iste ili slične vrste, nabrojanih materijala, u koliko želimo da izvršimo autentičnu obnovu nasleđa. Naravno, često dolazi do nemogućnosti autentične obnove utvrđenja jer nije dovoljno korišćenje samo prvobitnih materijala za obnovu zidina, što znači da je neophodno korišćenje adekvatnih novih materijala i to arhitektonskih materijala biranih od strane arhitekata fokusiranih na obnovu kulturnog nasleđa.

Građevinsko - statički problemi na koje konzervatori nalailaze prilikom obnavljanja utvrđenja bili bi činioci koji utiču na oštećenje zidina počev od zadržavanja vode u okviru zidina[69], preko problema koje donose smrzavanje zidova tokom zime tj. temperaturnih razlika tokom godine do oslabljenog vezivnog materijala između spoljašnjih i unutrašnjih strana zidova, kao i prisutva vegrtacije i zagađenosti vazduha usled saobraćaja i ostalih faktora. Dakle prilikom obnavljanja starih zidina, nezavisno od problema koji se prilikom obnove rešava, treba pristupiti oprezno i u skladu sa savremenim metodama obnove – korišćenjem savremenih materijala i tehnologija.

Nakon iznesenih problema građevinske prirode, bitno je reći da postoji velika opasnost prilikom obnove pojedinih utvrđenja od njihovog potpunog uništenja. Nekada je neophodno ostaviti utvrđenja u stanju u kom su u sadašnjem vremenu, da bi barem još postojala. Tu bi se uključila nematerijalna vrednost kulturnog nasleđa koju propagira ICOMOS u svojim preporukama korišćenja kulturnog nasleđa. Zapravo, prema metodologiji pristupa obnovi

[67] U BIH najčeće je korišćeno planinsko kamenje i rečne sedre.
[68] Prema rečima konzervatora umetničkih dela Čengić, N. Bolonja/Sarajevo, najčešće se koristio hrast prilikom izgradnje , a drvo se stavljalo između kamenja kako bi se omogućila elastičnost zidova tj. njihovo prilagođavanje pomeranju tla te se obezbeđivala postojanost oblika utvrđenja. (Kamp Cultural Heritage Without Borders 2011. Gjirokastra)
[69] Ovaj problem, prema rečima pomenutog Shepherd A. se rešava korišćenjem maltera koji omogužava vodi da prolazi kroz zidove utvrđenja, bez zadržavanja koji je prisutan prilikom korićenja cementa.

zidina možemo pristupiti na dva načina: potpunom obnovom ili odustajanjem od obnove[70] i fokusiranjem na njenu nematerijalnu vrednost, prethodno pomenutu.

Tokom vremena menjali su se pristupi obnovi utvrđenja, imajući na umu da je skoro neizvodiva obnova utvrđenja prema njenom identičnom izgledu, pa je došlo do revitalizacije utvrđenja korišćenjem istog u neke nove svrhe koje su u skladu sa novim potrebama. [71] „Međutim, trebalo je da prođe još gotovo pola veka da arhitekta Carlo Scarpa[72] tokom rekonstrukcije dela fortifikacija Castelvecchio u Veroni, upotrebom savremenih materijala i radikalnim prostornim planiranjem, potpuno promeni ne samo izgled srednjovekovnih fortifikacija, nego i njegovu prvobitnu namenu[73] – pri tome dalje zadržavajući njegovu suštinu. On je time otvorio jedan novi dijalog između modernog dizajna i istorijskih delova utvrđenja, poštujući istorijske i hronološke reference.[74]“ Džunić (2008:89)

Međutim, prilokom pristupa obnovi utvrđenja, neophodno je poštovanje kriterijuma za njenu obnovu tj. značaja kulturnog nasleđa. Pomenuti kriterijumi podeljeni su u nekoliko delova i to: [75]

- Istorijska važnost
- Estetska – arhitektonska važnost
- Društvena važnost
- Istraživačka važnost
- Retkost kao važnost nasleđa
- Kontekstualna – interpretativna važnost
- Reprezentativna važnost

Za pomenuto su zaduženi Zvodi za zaštitu nasleđa koji vrlo često otežavaju pristup obnovi u cilju zaštite nasleđa, kao i mnogobrojna finansijska sredstva koja su neophodna da bi se obnovila utvrđenja. Takođe, bitno je pomenuti i komplikovan odnos urbanista i preduzimača prema projektnoj dokumentaciji koji nameću stručnjaci u zaštiti. Problem može biti rešen

[70] Ruskinov pristup - John Ruskin (1819-1900) uticajni engleski teoretičar arhitekture i umetnosti, poznat po svojim stavovima da zapuštene istorijske objekte treba samo konzervirati, a ne i revitalizovati.
[71] Luca Beltrami (1854-1933) italijanski arhitekta i teoretičar koji je uveo novi pristup u rekonstrukciji starih utvrđenja tokom rekonstrukcije tvrđave Sforca u Milanu tj. rekonstruisao je objekte i davao im novu namenu.
[72] Scarpa, C. (1906-1978) italijanksi arhitekta i dizajner, poznat po jedinstvenom izboru materijala u arhitekturi, kao i rekonstrukciji i revitalizaciji srednjovekovnih tvrđava i drugih objekata.
[73] U delu srednjovekovnih odbrambenih zidova, Scarpa je „uselio“ Muzej i Kulturni Centar, što je predstavljalo novu praksu.
[74] Cobos-Guerra, F.: Navedeno delo, st. 84
[75] Shepherd, A.; Assessing THE VALUES of Heritage Significance, pomenuti kamp u Gjirokastri 2011.

upotrebom i poštovanjem Saveta Evrope iz Konvencije o zaštiti arhitektonskog nasleđa Evrope koji naglašava (2004:36-37) se da je integralna zaštita nasleđa važan činilac u sveobuhvatnom procesu revitalizacije arhitektosnkih spomenika. Prema tome, naglašeno je da je zaštita nasleđa cilj kome se teži iz dva glavna razloga: zaštita nasleđa ima očiglednu kulturnu ulogu i integralna zaštita nasleđa je važan činilac u unapređivanju kvaliteta života. Dakle, zaštita nasleđa može da doprinese privrednom razvoju , a najbolji izgledi za budućnost nasleđa leže upravo u njegovom korišćenju. „ U konvenciji je dužna pažnja posvećena bitnim dostignućima Saveta Evrope u pogledu uključivanja nasleđa u urbanističke programe i programe izgradnje. U njoj se ispravno ističe potreba za saradnjom na svim nivoima između urbanista, preduzimača i stručnjaka za zaštitu nasleđa, kao i potreba za angažovanjem i informisanjem javnosti.“[76]

Ali pre svega, zaštita nasleđa mora da vodi ka društvenom (kulturnom i privrednom) razvoju okruženja. Zato bi uloga lokalne uprave trebala biti na prvom mestu kada je u pitanju obnova nasleđa u skladu sa pomenute četiri faze za održiv kulturni turizam (procena potencijala; planiranje i organizacija; priprema, zaštita i upravljanje; marketing) kako bi se otkrila njegova nova upotreba koja bi vodila ka društvenom razvoju. Pored toga što briga o nasleđu i njegova obnova traži velike troškove, ono bi se trebalo posmatrati sa stanovišta stvaranja novih izvora prihoda, novih radnih mesta i uključenja što širih slojeva lokalne zajednice u njeno funkcionianje. Savet Evrope napominje da je održivi kulturni turizam faktor ekonomskog, društvenog i kulturnog nasleđa, koji prvenstveno donosi korist lokalnim zajednicama kroz razvoj kvalitetnih proizvoda i usluga. Takođe, naglašava da zaštita i unapređenje kulturnog nasleđa treba da bude podeljena između: političkih vođa, stanovništva, stručnjaka za kulturno nasleđe, vlasnika i upravnika kulturnih znamenitosti, kao i turističkih radnika.[77]

Proces povratka arhitektonskog nasleđa u život svojih gradova, pored toga što biva očuvano za sledeće generacije, takođe pomaže re-pozicioniranju gradova i regija, kao i poboljšanju njegovog urbanog tkiva. Primena Povelje o principima i smernicama za upravljanje turizmom mesta od kulturno-istorijskog značaja, koja je ustanovljena od ICOMOS-a 2002. godine, može da olakša korake za stvaranje održivog turizma i da na taj način doprinese stvaranju novog imidža kulturno-istorijskog nasleđa, kako kod domaćeg stanovništva tako i kod turista.

[76] Kulturno nasleđe: izbor najznačajnijih dokumenata Saveta Evrope u oblasti kulturnog nasleđa, (2004:37)
[77] Kulturno nasleđe: izbor najznačajnijih dokumenata Saveta Evrope u oblasti kulturnog nasleđa, (2004:139)

5.3.Primer obnovljenih gradskih zidina – Solunske zidine, Bela Kula

„Interesantan primer daju nedavno obnovljeni delovi gradskih zidova Soluna. Oni predstavljaju ostatke helenističkih zidova koji su počeli da se dižu čim se grad osnovao.[78] Obzirom da je Solun bio važna luka ovog dela Mediterana i u vreme Rimljana i u vreme Vizantije, na njoj mogu i danas da se nadju bogati arheološki slojevi iz oba perioda. Kroz Sounske zidine je prolazila Via Egnacia, jedan od antičkih puteva koji je kasnije spajao Konstantinopolj sa Jadranskom obalom (Drač, Albanija). Zidovi su u potpunosti okruživali grad sve do sredine XIX veka. Delovi zidina su počeli da se ruse počevši od 1858.god. pri najavi posete turskog sultana kada je otpočelo otvaranje grada prema moru, da bi oko 1960.god. ostalo samo mali deo nekadašnjih impozantnih solunskih zidova. 1978.god. desio se katastrofalni zemljotres koji je dodatno oštetio ono malo što je od njih ostalo, ali je on samo ubrzao namere Ministarstva kulture Grčke da se obnovi zidina priđe na sistematski način.“[79]

Odlučili smo se da navedemo jedan primer uspešne obnove utvrđenja, Solunske zidine fokusirajući se na Belu kulu, i još uspešnijeg korićenja obnovljenih zidina, dajući im novu upotrebu. Smatramo da je jedan primer, odabran zbog sličnosti sa tvrđavom Kastel po pitanju vremena izgradnje od strane Turaka, korišten za neplemenite svrhe, obeležen masovnim stradanjima u prošlosti (Krvava kula), dovoljan da se uoče efekti koje donosi kulturni turizam u sadašnjosti. Pa tako je i tvrđava Kastel koja je u prošlosti, kao što je i prezentovano u prethodnom delu rada, služila sličnim namenama ostala kao svedočenje sukoba između ljudi na prostorima BIH. Kada bi se osmislila, donekle slična namena, sa sličnom porukom slanja poštovanja i suživota naroda, kao opomena da ne bude više onako kako je bilo u prošlosti, ostvarila bi se dvojaka korist – društveni (privredni i ekonomski) razvoj grada, te potencijalno regije i države kroz povezivanja sa sličnim utvrđenjima BIH pri stvaranju kulturnih ruta.

”Ono što je Big Ben Londonu i Ajfelov toranj Parizu, to je Bela kula iz XVI veka Solunu. Ona je najpoznatij simbol grada iako Bela kula više nije bela; restauracija iz 1985. godine (kao deo proslave 2 300 godina od osnivanja grada) izgubila je svoju belinu.”[80] Bela Kula je simbol grada Soluna. Izgrađena je, prvobitno, kao deo gradskih zidina, a danas predstavlja turističku atrakciju. Nalazi se na šetalištu pored mora, a sa njenog vrha se pruža

[78] Prema istraživanjima, Solun je osnovao makedonski kralj Kasandar 316.god.p.n.e.
[79] Džunić, Z. (2008:97)
[80] Frommer`s Greece, (2008:613)

pogled na luku i grad Solun. Korišćena je kao zatvor, tako da posetioci i danas mogu da vide zatvorske ćelije u njenoj unutrašnjosti koje su ostale u originalnom izgledu, jer u okviru njenih zidina je stalna postavka istorije grada Soluna, Muzeja vizantijske umetnosti. Prema podacima iz knjiga putopisaca koji su prolazili područjem grada Soluna, deo zidina duž obale mora, uništen je tokom 1876. godine, jer grad je tada imao tri kule, a među njima je i Bela kula koja je bila povezana sa istočnim zidinama utvrđenja. Smatra se da je izgrađena tokom XV veka nakon turskih osvajanja ovog dela Balkana, kada je zamenila Vizantijsku kulu koja je pomenuta od strane Eustathiusa, arhiepiskopa Soluna, u opisu iz 1185. godine prilikom opsade Normana. Tokom dugačke istorije postojanja ove kule došlo je do promena njenog imena kao i njene upotrebe. Neki od njenih poznatih naziva su Tvrđava Kamalarije tokom XVIII veka, Kula Genitsaroi ili Krvava kula tokom XIX veka. Smatra se da je 1890. godine zatvorenik u zamenu za slobodu obojio toranj u belu boju i očistio čitavu kulu. Nakon oslobođenja grada Soluna 1912. godine Bela kula je postala javno dobro, da bi tokom I svetskog rata bila korištena kao komunikacioni centar savezničkih snaga, a 1916. godine je njegov prvi sprat služio kao magazin za iskopane antikvitete od strane britanskog sektora. Takođe je korišten u svrhe protiv-vazdušne odbrane, kao meteorološka laboratorija Univerziteta Tesaloniki i kao osnova za mornaricu grada koja je zadnja boravila u prostorijama Kule pre njene restauracije.

Kula je korištena od strane Otomanskog carstva i kao utvrda, garnizon i zatvor. 1826. godine prema naredbi Sultana Mahmuda II, izvršen je masakr zatvorenika koji su bili zatvoreni u Kuli. Zbog velikog broja žrtava od strane otomanskih mučitelja i dželata, kula je dobila naziv "Krvava kula" tj. "Crvena kula"(ili na turskom jeziku *Kanli Kule*), i to ime je zadržala sve do kraja XIX veka.[81] Kula je, prema rečima Glenny M. vekovima bila deo zidina starog grada Soluna, i odvajala je Jevrejsku četvrt grada od groblja Muslimana i Jevreja. Nakon uništenja zidina tokom 1866. godine, 1912. godine Bela kula postaje sastavni deo Grčke države posle čega je obojena u belu boju i promenila naziv u Bela kula. Tim činom je postala simbol čišćenja loših stvari iz prošlosti, te na neki način pomirenja između sukobljenih naroda.

Bela kula je restaurisana od 1983. do 1985. godine od strane Ministarstva kulture republike Grčke, u okviru regionalne službe IX kongresa eforata vizantijskih antikviteta kako bi se koristila za izložbe. U sadašnjem vremenu, prostor Bele kule koristi se kao Muzej istorije i

[81] Glenny, M. (2001:181).

umetnosti grada Soluna, tako da je kroz artefakte prikazana moguća ideja o životu ovog grada kroz vekove. Korištena je kao izložbeni prostor tokom proslave 2300te godišnjice postojanja grada Soluna na kojoj je izložbena tema bila ”Solun. Istorija i umetnost.”, kao i tematska izložba ”Vizantijski sati. Svakodnevni život Vizantije.” 2001. godine. Najbolji deo posete pomenutom muzeju leži u dobro osmišljenom korišćenju njenog prostora sa svim prvobitnim karakteristikama, pa je omogućena i poseta nekadašnjih prostorija zatvora u vidu okruglih soba sa udubljenjima. Takođe, s obzirom na veličinu (šest spratova) ove kule iskorištena je i njena veličina kao atrakcija sa koje se pruža predivan pogled na okolinu.

Pošto smo istaknuli važnost Bele kule za grad Solun, njeno istorijsko-kulturno bogastvo, plemenitu ideju poštovanja i suživota naroda, neophodno je da se fokusiramo na sami proces obnove utvrđenja.

U skladu sa prethodno objašnjenom složenosti postupka obnavljanja srednjevekovnih zidina[82] arhitekte i konzervatore je čekao složen i obiman posao prilikom obnove solunskih zidina, jer kako se navodi od strane IX Eforata vizantijske umetnosti[83] „zidovi su bili u očajnom stanju, sa velikim pukotinama, obrušenim delovima, zidna platna oštećena od vetra i soli, statički nekonsolidovana od razornog zemljotresa, razbijenih kapija, izvaljenih prozora.“ Zahvaljujući jasno definisanim planovima i aktivnostima na obnovi zidina, te saradnjom interesnih strana (Opštine Solun, Solunskog Univerziteta, Centra za obnovu Svete Gore i Univerziteta Korel iz SAD-a) omogućeno je postizanje očekivanih rezultata (arhitektonskih i konzervatorskih). Osnivanje laboratorije koja je bila potrebna za analizu postojećih materijala, pokazalo je da se na najbolji i najozbiljniji način može stvoriti autentičan izgled objekata. Svakako, rad na obnovi utvrđenja je podrazumevao saradnju svih neophodnih stručnjaka od hemijskih i tehnoloških inženjera, do istoričara umetnosti i geologa. Zahvaljujući tome, koristili su se najbolji mogući građevinski materijali i metode gradnje, adaptirane slici srednjevekovnog utvrđenja. Tako da je, 1988. godine Europa Nostra proglasila obnovu solunskih gradskih zidova kao jednu od najuspešnijih u Evropi za tu godinu. Korišćenje armiraog betona, titanijumskih plombi i sličnih modernih načina obnovljanja zidina, dovelo je do nastanka autentične slike bez kršenja pravila konzervacije, tako da se na mestima potrebnog materijala koristio uvek približno isti tip materijala, i obavezno na samoj površini isti tip materijala. Vodilo se računa o korišćenju istog tipa drveta za nove prozore i vrata uz odgovarajuće obrađivanje tj. kao u izvorno vreme nastanka zidina.

[82] Strane 99-103
[83] 9th Ephorate of Byzantine Antiques

Tako da su danas, obe institucije otvorene za posetioce ali o tome sledi više na primeru Bele kule. U Heliopirgu je smešteno Ministarstvo kulture Makedonije, kao i izložbene dvorane Vizantijskih eksponata.

Pažljivo se razmislilo i o davanju nove funkcije zidinama Soluna, ali pre samog početka obnove zidina na području Bele kule pronađeno je mnoštvo ostataka iz vizantijskog perioda, nakon čega je doneta odluka o postavljanju Vizantijskog muzeja u okviru Bele kule. Sve pomenuto je dovelo do toga da Solun bude proglašen za Kulturnu prestonicu Evrope 1996. godine uz izložbu Blago Svete Gore. Takođe, prilikom obnove zidina posvetila se velika pažnja i očuvanju okolnih interesantih građevinskih celina, povrh svega stambenih objekata nastalih početkom XX veka. Kuće su prepuštene za stanovanje, ali služe svrsi vraćanja starih zanata i suvenira od kojih lokalna zajednica ima veliku korist. Pored toga vodilo se računa o pejzažima prirode pa su mnogi objekti preseljeni u neke druge delove grada, kako bi se stvorio bolji vizuelni doživljaj, ne samo za turiste nego i za lokalno stanovništvo.

5.4. Aktivnosti na tvrđavi Kastel u pravcu zaštite i korišćenja uključivanjem u turističku ponudu grada

- Kao što je već pomenuto u delu rada posvećenom tvrđavi Kastel, 1963. godine, nakon napuštanja Jugoslovenske narodne armije, je pristupljeno obnavljanju tvrđave.
- Potom, za obnovu Tvrđave 1969.-1975. godine, od strane Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine izvršeni su zahvati na Kastelu. Započeli su sa severnim i zapadnim delovima bedema, tabija i kula. Ali neophodno je napomenuti da se fokusirao najpre na uključivanje Tvrđave Kastel u turističku ponudu grada isticanjem da „tkz. motivi „kulturnog turizma“ igraju značajnu ulogu u stvaranju tkz. „turističkih ekonomskih dobara“ i turističke ponude. Broj poseta u tkz. umetničkim gradovima Italije (Citta d`arte) je veći od broja poseta inostranih turista u primorskim kupalištima Italije (sa noćivanjima-boravcima stvar stoji drugačije). Sa već aktiviranim „kulturnim“ turističkim motivima (pojedinačni spomenici kulture, tradicionalno zanatstvo, delimično tradicionalno kulinarstvo, folklor itd.), kada bi se istina dodao i turistički-ekonomski aktivirani Kastel, Banja Luka bi stekla sve uslove da postane jedan od naših „umetničkih gradova“ (Citta d`arte). Time bi se dobio nov kvantitet i kvalitet u turističkoj ponudi Banja Luke, njena veća atraktivnost, kao uslov daljnjeg povećanja turističkog prometa, naročito inostranog. Turističko-ekonomsko aktiviranje Kastela nameće se, prema tome, kao imperativ u daljem jačanju turističke ponude

Banja Luke, a to znači daljem rastu turističkog prometa... Sa raznim zabavnim, kulturnim i ugostiteljskim atraktivitetima, može se projektovati sadržaj boravka turista u Banja Luci od nekoliko dana.[84] Prema navedenim podacima, može se zaključiti da se u tadašnje vreme težilo ka raznolikosti i stvaranju posebnosti za doživljaj turista, ali kako su prilike života u sadašnjosti drugačije (kultura se promenila) teško je pronaći originalnost za turiste bez ugrožavanja kulture u kojoj razlike nisu jasno definisane. Nakon pomenutih problema neophodno je istaknuti činjenicu da je **prva kafana u Bosni bila osnovana u Sarajevu (1592.), dok je kafana u Banja Luci osnovana 1617. godine pre nego što je osnovana u Parizu (1671.) i u Beču (1683.)**.[85] Takvi podaci bi se trebali koristiti prilikom stvaranja turističkih ponuda, jer prošlost je neizbrisiva i trebalo bi uzeti najbolje iz nje kako bi se prikazala posebnost nekog grada.

- 1976.-1984. godine vršeni su radovi na sanaciji i revitalizaciji: južnog bedema kod kule 2, južnog arsenala (T2), u sklopu zapadnog bedema izgrađena je trafostanica, te kroz Kastel delimično razvedena infrastrukturna mreža.
- Detaljnije radovi izvršeni su tokom 1980.-1982. godine - postavljanje infrastrukturne mreže; kanalizacija, vodovod, PTT.Takođe je izvršeno vađenje zemlje iz dvojnog bedema. Zatvoreni su brojni nekontrolisani i "divlji" prolazi.
- Od 1982. do 1984. godine uređen je južni arsenal (T. 2), skidani su višeslojni zemljani tamponi sa kazamata.
- Nakon toga Kastel je bio prepušten sebi sve do 2002. godine, kada je CHWB (Cultural Heritage Without Borders) izvršio izmenu krovne konstrukcije na kapi-kuli (K1). Tokom istraživanja teme ovog rada i učestvovanja u VI Kampu za restauraciju[86] došli smo do podataka da je CHWB odustao od obnavljanja kulturno-istorijskog nasleđa BIH zbog mnogo puta spomenutih problema u BIH, i preselio je svoje aktivnosti u Albaniju.
- Trenutno postoji projekat za obnovu tvrđave Kastel koji bi trebao, nakon višestrukih pokušaja u poslednjih desetak godina, da započne obnovom artiljerijske kasarne do kraja godine (za koju je završena i revidovana tehnička dokumentacija prem rečima nadležnih iz Administrativne službe Grada Banja Luka). Projekat će se obavljati na osnovu koncesijskog ugovora sa zainteresovanim stranama, na osnovu koga će se deo tvrđave Kastel dati na korišćenje uz dužnost investiranja u njenu rekonstrukciju. Do stvaranja projekta došlo je nakon što je Administrativna služba Grada Banja Luka, koja je zadužena za administrativne

[84] PROJEKTNI ZADATAK za izgradnju atraktivnih turističko-ugostiteljskih objekata na Kastelu – Banja Luka (bosanska kafana i bosanski restoran) (1969:2)
[85] Džaja, M. (1988:40-41)
[86] 6th Restoration Camp, 2011, Gjirokastra, Albania, 24th of April to 8th of May

delove koje se odnose na tvrđavu Kastel, tokom 2006. godine raspisala međunarodni konkurs za izradu idejnog i urbanističko-arhitektonskog rešenja. Izabran je projekat tima arhitekata u saradnji sa AD „Građenje" iz Istočnog Sarajeva, i njime su predviđeni kulturno-umetnički, rekreativni i ugostiteljski sadržaji. Prema idejnom projektu „Remodelacije i revitalizacije tvrđave "Kastel" rekonstrukcija „Kastela" je podeljenja u devet faza:[87]

1. Hotel sa pratećim sadržajima
2. Kulturni centar
3. Uslužni centar
4. Turističo-informativni centar
5. a) „Gradski trg" i b) „Javna garaža"
6. Sportski centar
7. Gradski vrt
8. Priobalje
9. Istočno dvorište - Gradski muzej

Na osnovu prethodno rečenog, moglo bi se reći da postoji projekat za obnovu tvrđave Kastel ali za njenu obnovu, trenutno ne postoje sredstva. Takođe, s ciljem pribavljanja sredstava za obnovu prve celine Tvrđave u prvoj fazi projekta raspisan je tender od strane opštine Banja Luka za pribavljanje potrebne sume novca za njenu obnovu koja iznosi 8.900.557,81 konvertibilnih maraka (KM).[88]

[87] Administrativna služba Grada Banja Luka, Odjeljenje za društvene djelatnosti „Odsjek za sport, kulturu, omladinu i nevladine organizacije"
[88] http://www2.banjaluka.rs.ba/static/uploads/tender/attachments/2011/06/01/Kastel.pdf pristupljeno 20.8.2011.

Zaključna razmatranja

„Razvoj nije samo pitanje novca, nego isto tako i intelektualnih sposobnosti koje, kao takve, pitanje novca mogu takođe voditi ekonomskom rastu. Bosna i Hercegovina se u tome nalazi na prvoj liniji fronta. O kulturnom nasleđu u obliku spomeničke građe govori se u Dejtonskom sporazumu, u Aneksu 8. To je novost u strategiji izgradnje mira. To je nešto na što biste vi trebali biti ponosni, zato što poštovanje kulturnog nasleđa predstavlja preduslov miroljubivog društva koje poštuje ljudska prava.“

Sjostedt, M. *Obnova kulturne baštine: prepreke i ztloupotrebe, prava i budućnost*

6. Zaključna razmatranja i preporuke za dalje korišćenje tvrđave Kastel

Nakon što smo prezentovali trenutno stanje u državi BiH, Republici Srpskoj, kao i u gradu Banja Luci u kom se nalazi kulturno nasleđe koje je tema ovog rada, možemo da pređemo na deo koji se odnosi na zaključna razmatranja rada.

Naime, nije teško zaključiti da se ne posvećuje posebna, niti dovoljna, pažnja kulturnom nasleđu Bosne i Hercegovine iako se mnogo priča o kulturnom nasleđu entiteta. Stanovnici države BIH nemaju posebnu korist od korišćenja kulturnog nasleđa o kojoj govori teorija menadžmenta kulturnog nasleđa, kao i kulturnog turizma, jer se nasleđe ne koristi u te svrhe. Ponavljamo da smo već prethodno dokazali da postoji veliko prirodno i istorijsko bogatstvo tvrđave Kastel i grada Banja Luke, kao i države BIH na polju srednjevekovnih utvrđenja koji su spomenuti u okviru druge i treće hipoteze, a u ovom delu bavićemo se detaljnijom analizom mogućnosti korišćenja nasleđa u turističke svrhe. Takođe, u ovom delu analiziraćemo prvu hipotezu koja se odnosi na trenutno korišćenje tvrđave Kastel.

Zaključna razmatranja predstavljena su kroz četiri najbitnija koraka menadžmenta kulturnog turizma kao procesa, u cilju strukturisanog prikaza trenutnog i mogućeg korišćenja tvrđave Kastel. Najpre ćemo se fokusirati na prvi korak procenu potencijala, a potom na ostale korake

6.1. Procena potencijala

Kao što je već rečeno u teorijskom delu procena potencijala započinje popisom resursa, nebitno da li je reč o kulturnim, prirodnim ili duhovnim dobrima. Navedena dobra spomenuli smo tokom pisanja o bogatstavima grada Banja Luka kao i tokom pisanja istorijata tvrđave Kastel. Svakako, veći deo informacija koje idu u korist dokazivanja postojanja bogatstava tvrđave Kastel može se naći u priloženom delu rada.

Međutim, da bismo utvrdili koliko je dobro, ili da li je uopšte, urađen prvi korak u procesu menadžmenta kulturnog turizma prezentovaćemo navedeno u narednom delu koji je fokusiran na trenutno stanje i korišćenje Tvrđave.

6.1.1. Trenutno stanje i korišćenje tvrđave Kastel

„Uopšteno govoreći, da bi se obezbedilo održavanje spomenika važno je da se oni aktivno koriste. Najbolja funkcija koju jedan spomenik može da ima najčešće je ona koja mu je prvobitno bila namenjena. Za spomenike koji se ne koriste, vraćanje prvobitne namene treba da bude prvo rešenje kome se teži. No, s obzirom na činjenicu da se karakter funkcije tokom vremena menja, prvobitna funkcija će se možda pokazati kao nemoguća ili neadekvatna. Zato treba definisati programske pristupe koji se odnose na korišćenje spomenika i nalaženjem novih funkcija kulturnim dobrima.“[89]

U cilju utvrđivanja stanja u kome se nalaze objekti, graditeljske strukture i otvoreni prostori Tvrđave, izvršena je procena 2004. godine od strane Komisije zadužene za očuvanje nacionalnih spomenika BIH. U kakvom su stanju prilazi za pešake nije navedeno, ali na osnovu empirijskog istraživanja koje će biti potkrepljeno fotografijama, jasno se vidi da je pristup zidinama tvrđave Kastel ograničen upozorenjima obrušavanja.

Kada je reč o bedemima Tvrđave sveopšte gledano u lošem su stanju. Južni bedem koji je saniran od tabije 9 do mesta na kojem se nalazila kula 5 i oficirsko kupatilo je oštećen tj. raspucao usled prirodnih uticaja i na strani uz Vrbas klizi tj. preti da se obruši. Slično je i sa ostalim stranama bedema, ali neophodno je spomenuti mnogobrojno rastinje i zapuštenost zidina bedema, kao npr. prolaz iz Tvrđave ka obali Vrbasa koji je potpuno prekriven rastinjem. Takođe, bitno je istaknuti jako loše stanje istočnog bedema na kome je otpala oplata pa rastinje i atmosferlije mnogo ugrožavaju njegovu strukturu. Takođe, bitan podatak je da su tokom najgoreg zabeleženog zemljotresa na tlu Banja Luke 1969. godine, najviše stradali delovi pomenutih zidina bedema.

Potom, kada je reč o kulama tvrđave Kastel, ni one nisu u dobrom stanju, tako da se ne koriste nizašta posebno a već decenijama, iako je vršena adaptacija, nisu u upotrebi uopšte. Npr. kule 3 i 4 koje su deo današnje letnje pozornice, a koja se koristi u najvećoj meri kako i svih prethodnih godina, pa tako i ove godine, imaju oštećene krovne konstrukcije, usled čega objekti kisnu, te se uništavaju drvene konstrukcije i zidovi. Zidovi oko pomenutih kula su takođe oštećeni, posebno istočni zid koji zahteva rekonstrukciju da ne bi došlo do potpunog obrušavanja kao što se desilo sa severnom polovinom kule 5 iz koje se izlazilo iz dvorišta III koja je kao posledica nebrige zahtevala rušenje.

[89] Kulturno nasleđe: izbor najznačajnijih dokumenata Saveta Evrope u oblasti kulturnog nasleđa, (2004:178)

Zatim, tabije, takođe, svedoče o totalnoj nebrizi za ovu Tvrđavu jer na njima nisu vršeni konzervatorski radovi od navedenog perioda nakon pomenutog zemljotresa u Banja Luci. Na pojedinim mestima vide se raspukline spojeva zidova na uglovima, i to ugao dodira južnog zida sa dva susedna zida. I naravno, ponovo se navodi da na nekim gornjim delovima iznad kamene grede, rastinje preti razaranju zida. Ponegde u platnu zida nedostaje kameni blok, a veće obrušavanje spoljneg platna je na severnom zidu.

Najbitnije za prvu fazu projekta za obnovu tvrđave Kastel je stanje topničke kasarne koja se namerava obnoviti i pretvoriti u hotel. Građevina je napuštena nakon zemljotresa pa na njoj nisu vršeni sanacioni zahvati. Zidovi su ispucali, a međuspratna drvena konstrukcija i stolarija su uništeni. Pokrov i krovna konstrukcija su dotrajali i delimično propali. Prema tome, prva faza obnove tvrđave Kastel zahteva saradnju mnoštva stručnih lica kako bi se postigla autentičnost zgrade da bi se rešili mnogobrojni problemi u skladu sa obrađenom tematikom problematike obnove srednjevekovih utvrđenja.[90] Navodi se i arsenal (T1) pored sukapi-kule koji je zarastao u rastinje tako da je potpuno neistražen.

Kada je reč o trenutnom korišćenju tvrđave Kastel, u najvećoj meri se koristi za organizovanje raznih vrsta kulturnih aktivnosti, te je na taj način uključena u turističku ponudu grada. Napominjemo da njeno trenutno korišćenje nije povezano sa njenom istorijskom vrednošću niti sa promovisanjem prirodnih lepota kojima je okružena. Za svakodnevno korišćenje tvrđave Kastel u turističkoj ponudi grada može se reći da je reč izričito o pasivnoj upotrebi Tvrđave, jer se na njenom tlu ne nudi nista više od obične šetnje njenim dostupnim delovima i restorana Kazamat, koji je smešten na mestu nekadašnjeg zatvora.

Trenutno se na tlu Tvrđave organizuje mnoštvo kulturnih manifestacija počev od koncerata, pa preko festivala do pozorišnih predstava. Prema podacima dobijenih od kulturne institucije Kulturni centar Banski dvor, koja je trenutno zadužena za brigu o tvrđavi Kastel, njeno očuvanje i korišćenje, u periodu od 2006. do 2011. godine organizovano je 37 manifestacija gde je primetno učešće muzičkog sadržaja u vidu festivala[91]. Neki od festivala poput festivala folklora i etno-festivala promovišu direktno nasleđe ovih prostora, dok su ostali sadržaji festivala zabavnog karaktera. Takođe, česta su organizovanja koncerata na tvrđavi Kastel tokom godine, ali neophodno je napomenuti da se organizovanje kulturnih manifestacija na Tvrđavi dešava svake

[90] Strane 88-91.
[91] Festival zabavne muzike ”Prvi aplauz”, Festival trubačkih orkestara ”Zlatna truba”, Neofest, Kozarački etno-festival izvorne pjesme Piskavica, Banja Luka Rock Open Air, Mediafest, Demofest, Međunarodni festival dokumentarnog filma Kratkofi, te Internacionalni festival folklora Dukatfest

godine od maja do avgusta meseca kada je i zvanična turistička sezona ovog grada. Potom, održano je 9 pozorišnih predstava na tlu Tvrđave od kojih su 4 bile baleti među kojima je poseban, zbog tematske povezanosti sa Banja Lukom, balet Veče zvijezda nad Vrbasom, Kosta Kostjukov, Narodnog pozorišta Beograd. Trenutno je u planu organizovanje izvođenja opere Safikada koja bi takođe doprinela promovisanju spomenute legende grada Banja Luke, a samim tim i tvrđave Kastel.

Na osnovu navedenih podataka možemo da zaključimo da se tvrđava Kastel koristi iako na njoj nisu primenjene faze menažmenta upravljanja nasleđem, pa samim tim tvrđava nije u dovoljnoj meri zaštićena s obzirom da su mnogi njeni delovi zatvoreni za posetioce. Mada, nije isključeno da se vrlo čestu dešavaju prestupi huligana na njenom tlu, a da pri tome nama adekvatnih mera kažnjavanja prestupa. Moglo bi se reći da je to najviše zbog toga što se zaštiti tvrđave Kastel ne prilazi adekvatno sa ozbiljnim merama zaštite od strane nadležnih institucija. Sve u svemu, organizovanje aktivnosti na tvrđavi Kastel donosi mnogobrojna oštećenja, mada oštećenja nastaju i izvan pomenutih aktivnosti, što dalje povlači činjenicu da stanovništvo grada Banja Luke, kao i okoline, nema dovoljno razvijenu svest o očuvanju i mogućnostima korišćenja ovog kulturno-istorijskog spomenika. Prilikom intervjua sa nadležnim institucijama nismo dobili podatke o broju oštećenja u proteklom periodu a kao odgovor na pitanje da li korišćenje tvrđave Kastel donosi oštećenja i u kojoj meri, dobili smo spisak trenutno aktivnih delova tvrđave i to: letnja pozornica, u okviru koje se izvode scensko-multimedijalni sadržaji, restoran “Kazamat”, kao i Kamena kuća koja je po iseljenju Zavoda za zaštitu spomenika povremeno služila kao izložbeni prostor, a danas je u istoj smešten banjalučki ogranak AD “Građenje”, koji prostor koristi kao kancealrijski, dok traje sanacija tvrđave. Na osnovu odgovora možemo da zaključimo da ipak dolazi do oštećenja tvrđave Kastel.

6.1.2. Upravljanje tvrđavom Kastel

Na osnovu sprovedenih intervjua u institucijama povezanim sa tvrđavom Kastel dobijeni su podaci o podeli zaduženja, između njih. To su sledeće institucije:

1. Administrativna služba Grada Banja Luka, Odjeljenje za društvene djelatnosti „Odsjek za sport, kulturu, omladinu i nevladine organizacije“ zadužena je za administrativne poslove vezane za tvrđavu Kastel i njenu obnovu.
2. Kulturni centar Banski dvor je zadužen da brine o tvrđavi Kastel i da je koristi u svrhu organizovanja raznih kulturnih aktivnosti.

3. Turistička organizacija grada Banja Luka (TOBL) je zadužena za utvrđivanje potencijala tvrđave za razvoj grada. Međutim, turistička organizacija nije dovoljno osposobljena niti povezana sa ostalim bitnim institucijama uz čiju pomoć bi utvrdila potencijal tvrđave Kastel za razvoj grada, a prema njihovim rečima njen potencijal za razvoj se trenutno ne prepoznaje. Mada, s obzirom da se po prvi put piše strategija razvoja turizma grada Banja Luke od strane TOBL-a to dovoljno govori o posvećenosti razvoju turizma ovog grada i uloge tvrđave u njenom razvoju.
4. Republički zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasleđa Republike Srpske je zadužen za zaštitu tvrđave na osnovu propisa Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BIH.

Zaključeno je da postoji izuzetno slaba saradnja između navedenih institucija, kao i da ne postoji jasna vizija šta se želi postići zaštitom i prilikom korišćenja tvrđave Kastel. U cilju dokazivanja slabe saradnje između navedenih ustanova prilikom istraživanja turističkog, ekonomskog i kulturnog potencijala tvrđave Kastel, ističemo da nismo dobili tražene podatke od Grada Banja Luka nego smo bili upućeni da postavimo pitanje TOBL-u koji nisu imali odgovor takođe. Tvrđava Kastel nema ništa po čemu je prepoznatljiva osim toga da se nalazi u centru grada pored gradske tržnice na reci Vrbas, te trenutno njene glavne karakteristike - korišćenja za kulturne manifestacije pored njene zapuštenosti. U prilog navedenom zaključku ide i činjenica da je signalizacija na kojoj je naznačena tvrđava Kastel na teritoriji grada Banja Luka jako siromašna. Takođe, nigde na teritoriji tvrđave Kastel ne postoji tabla sa naznakom da je tvrđava Kastel nacionalni spomenik BIH niti da je najstariji spomenik na tlu Banja Luke, niti sam naziv Tvrđave. Potom, ovde bi trebalo istaknuti da čak izuzetno mali spomenik - Safikadin grob - zasnovan na legendama ovog grada, i koji je takođe u jako lošem stanju, a smešten je preko puta tvrđave Kastel, ima tablu sa naznakom da je reč o kulturno-istorijskom spomeniku grada sa navedenom pričom o večnoj ljubavi prevedenom na tri strana jezika (engleski, italijanski i nemački). Ovaj spomenik služi kao primer na kom se vidi potpuna nebriga o važnom spomeniku za ovaj grad tj. o tvrđavi Kastel koja u poređenju sa prethodnim malim spomenikom ima mnogo veću važnost. Pristupanje obnovi artiljerijske kasarne, kao prve faze obnove tvrđave Kastel bez sprovedenih faza menadžmenta kulturnog nasleđa, ne može da doprinese adekvatnom stvaranju prepoznatljivosti tvrđave Kastel kao turističkog proizvoda. Kada je reč o marketingu tvrđave Kastel trenutno ne postoje marketinške aktivnosti u kojima bi se prezentovala Tvrđava niti nešto po čemu je značajna.

6.2. Planiranje i organizacija (ljudskih i finansijskih resursa)

Kao što je već rečeno ovaj deo procesa menadžmenta kulturnog nasleđa je ključ održivosti kulturnog turizma jer se u njemu određuje partnerstvo i učesnici u obnovi i korišćenju tvrđave, uz isticanje da samo ujedinjena lokalna zajednica može da postigne mnogo, i da nasuprot njoj podeljena zajednica nije spremna za razvoj kulturnog turizma. Ova tvrdnja mnogo znači bilo kojoj sredini, ali u našem slučaju mnogo znači ovom gradu i državi BIH za koju smo utvrdili da ne posvećuje potrebnu pažnju kulturnom nasleđu. Nivo svesti kod ljudi unutar grada Banja Luka nije na dovoljnom nivou da bi se usmerio na korišćenje nasleđa na primeru tvrđave Kastel, za formiranje jedinstvenog kulturnog proizvoda, a trebao bi biti s obzirom na pomenuti potencijal. Samim tim, ne postoji interesovanje za rekonstrukciju i revitalizaciju tvrđave Kastel u smeru stvaranja jedinstvenog kulturnog proizvoda grada i potencijalno države. Takođe, bitno je ponoviti slabu saradnju institucija koje su zadužene za upravljanje tvrđavom Kastel i koje su uključene u projekat obnove Tvrđave, što je osnovni problem pored svih navedenih problema.

Potom, kada je reč o ljudskim resursima, moglo bi se reći da ne postoji dovoljan broj menadžera za kulturni turizam koji bi balansirali između zasebnih celina turizma i kulture, i koji bi ukazali na zajedničku korist između njih, kao i između korišćenja kulturnog nasleđa i koristi za lokalnu zajednicu. Finansijski resursi za rekonstrukciju i revitalizaciju tvrđave Kastel trenutno ne postoje prema rečima nadležnih, i kao što smo već naveli, raspisan je konkurs za pribavljanje potrebnih sredstava za obnovu artiljerijske kasarne, koja bi se koristila kao hotel ali bez plana prezentovanja tvrđave Kastel i bez sprovedenih faza menadžmenta kulturnog nasleđa.

6.2.1. Akcioni plan za uključenje tvrđave Kastel u turističku ponudu regiona

Pomenuti akcioni plan nažalost ne postoji, niti postoji ideja o korišćenju tvrđave Kastel u neke posebne svrhe prema rečima Turističke organizacije grada Banja Luke. Nakon analizirane situacije u BIH mogli bismo predložiti uključenje tvrđave Kastel u ponudu regiona nakon njene obnove koja bi bila u skladu sa koracima menadžmenta kulturnog nasleđa. Kada bi se Tvrđava koristila u prethodno navedenu svrhu, sa isticanjem poštovanja i suživota između naroda u BIH, bilo bi moguće obezbediti njeno uključenje u turističku ponudu regiona i države, pa i šire. Nažalost, trenutno ne postoji nikakva ideja o posebnom korišćenju ove

tvrđave, a ako se obnovi bez poštovanja navedenih koraka, kao i principa ICOMOS-a, neće biti moguće razlikovati ovu tvrđavu od bilo koje druge u okolini. Samim tim stanovništvo Banja Luke neće mogi ostvariti dobrobit od njenog korišćenja, niti će biti omogućen razvoj grada.

Ali kada bi se promenila navedena situacija, moglo bi se posvetiti stvaranju kulturnih ruta unutar BIH fokusiranih na obilaske srednjevekovnih utvrđenja. Ne moraju srednjevekovna utvrđenja biti posebno uređena, ali mogu biti dovoljno pristupačna turistima za buđenje znatiželje kod istih, da saznaju više o životu u BIH – dobro očuvana priroda uz primetno bogatstvo reka i planina, mnoštvo burnih istorijskih dešavanja o kojima se može štošta ispričati. Slučajna poznanstva ljudi iz drugih delova sveta dala su nam ideju o korišćenju negativnih epiteta vezanih za BIH u neke nove pozitivne svrhe, jer panta rei čini svoje i treba detaljno isplanirati novo korišćenje prostora BIH i svih njenih lepota.

6.2.2. Akcioni plan obnove arhitektonskog nasleđa tvrđave Kastel

Prema rečima Administrativnog sektora Grada Banja Luke obnova će biti podeljena u nekoliko etapa, uz poštovanje prioriteta kao i korišćenja trenutno stvorenih prilika za pribavljanje potrebnih sredstava za obnovu Tvrđave. To bi značilo da ne postoji definitivan plan aktivnosti nego okvirni plan aktivnosti za obnovu tvrđave Kastel.

Najpre se pristupa obnovi artiljerijske kasarne koja je već spomenuta, i trenutno se očekuje da se jave zainteresovani ivestitori za ovaj projekat. Potom, kažu da se „predviđa potpuna rekonstrukcija i adaptacija objekta kula 1 i 2, kao i pripadajućih bedema, u objekte turističkog i informativnog centra. Osim osnovne funkcije ovaj prostor treba da obuhvati različite sadržaje, a koji će omogućiti održavanje različitih društvenih događaja (izložbe na otvorenom, modne revije, promocije i sl.), te promociju tvrđave i grada u turističkom smislu.“ () Promocija tvrđave Kastel i grada Banja Luka u turističkom smislu nije detaljno osmišljena, zbog već pomenutog neprimenjivanja koraka menadžmenta kulturnog nasleđa.

Potom, „predviđeno je da prostor prvog dvorišta i Kapi-kula ima namenu turističko-informativnog centra, uz upotrebu savremenih sredstava prezentacije i prenošenja informacija, da bi se omogućilo pružanje većeg broja informacija na tako limitiranom prostoru ulazne kule. Za potrebe dobijanja informacija ne samo o nastanku tvrđave Kastel, već i o istorijatu i razvoju grada, njegovim spomenicima, kulturnim i privrednim manifestacijama neophodno je u okviru prostorne celine unutar kula 1 i kule 2, u prostoru bastiona 1 i delovima bedema formirati savremenu postavku, gde se mogu dobiti inicijalne

informacije, kupiti suveniri ili sl.“ Ne postoji detaljan plan šta bi se moglo naći na pomenutoj savremenoj postavci, niti je uočena posebnost Tvrđave kojoj bi se trebalo težiti prilikom formiranja pomenute postavke. Osnivanje npr. savremenog muzeja na tlu tvrđave Kastel, kao nečeg posebnog unutar tvrđave sa promovisanjem njenog materijalnog i nematerijalnog bogatstva nije prepoznato kao nešto vredno interesovanja.

Ipak, je potrebno naglasiti da nadležni ističu da „je glavni cilj ponuditi prostor visokog scenskog potencijala, u kome je moguće uspostaviti različite konfiguracije scensko-gledališnog prostora, te upotrebiti različite nivoe ambijentalnosti. U planu je projektovanje gledališta koje omogućava klasičnu scenu, te postavku scene-arene koji omogućava igru u totalnom okruženju, kao i scenu promenadu ili scenu kabare, letnji bioskop i sl. Plan je da se ostvari kapacitet prostora od 300 do 600 gledalaca, te u slučaju koncerta kada se ne koriste samo klasična gledališna mesta ostaviti veći kapacitet auditorijuma.“

Mogli bismo još jednom ponoviti da obnova tvrđave Kastel nema jasnu viziju šta se želi stvoriti njenom obnovom osim korišćenja njenog prostora u kulturne i turističke svrhe. Nije dovoljno samo korišćenje prostora tvrđave Kastel kada nudi mnogo veće bogatstvo od arhitektonskih građevina njenog prostranstva.

6.2.3. Akcioni plan obnove nematerijalnog nasleđa i njeno uključenje u kulturno turističku ponudu Banja Luke i regiona

U ovom delu trebali bismo spomenuti prethodno rečeno – tvrđava Kastel služiće najviše korišćenju njenog materijalnog nasleđa i njenog prostranstva. Kada je reč o nematerijalnom nasleđu Tvrđave, nisu poznati detalji o njenom korišćenju, ali biće prezentovani u okviru pomenute savremene postavke. Bila bi velika šteta kada bi se svo nematerijalno nasleđe tvrđave Kastel, uključujući predivnu prirodu oko nje, stavili u drugi plan korišćenja Tvrđave. Trebali bi se posvetiti isticanju značaja prirode na području tvrđave Kastel i njene okoline, uz isticanje lepote reke Vrbas koja je nezaobilazni deo turističke ponude grada Banja Luke. Kada bi se osmislila nova turistička ponuda sa sređenom tvrđavom Kastel na reci Vrbas i njenim sređenim obalama oko tvrđave Kastel to bi već ostavilo mnogo veći utisak na turiste. Turisti bi tada znali kako da povežu tri najveća bogatstva grada Banja Luke – tvrđavu Kastel, prirodu i različite religije na njenom tlu. Ne bi odlazili zbunjeni i razočarani nebrigom za toliku lepu prirodu i kulturno-istroijsko nasleđe.

6.3. Priprema, zaštita i upravljanje tvrđavom Kastel

Iako je naizgled zaključni deo ovog rada ponavljanje istih pojmova, neophodno je ponovo istaknuti da nisu izvršeni ni priprema ni adekvatna zaštita kulturnog nasleđa, niti upravljanje razvojem kulturnog turizma kao što nisu urađeni ni prethodni koraci menadžmenta kulturnog nasleđa. Kao što se i vidi iz analiziranih strategija razvoja turizma i kulture u Republici Srpskoj[92] iako se kulturno-istorijsko nasleđe smatra bitnim za Republiku Srpsku kulturni turizam nije prioritet za njen razvoj. Slično je i u Federaciji BIH takođe. Nije teško zaključiti zbog čega je tako – nerešene kulturne razlike među stanovništvom BIH izazivaju sukobljavanja u razmišljanju, pa trenutno nije moguće uraditi nešto na polju razvoja kulturnog turizma unutar entiteta BIH.

Konkretno na slučaju tvrđave Kastel nije urađena interpretacija njenog kulturnog nasleđa kroz znakove pored puta (već smo spomenuli da je signalizacija o Tvrđavi u okviru Banja Luke siromašna), brošure i mape ne postoje, a sama činjenica da na tlu tvrđave ne postoji tabla sa informacijama da je reč o nacionalnom spomeniku BIH i kratkim informacijama o njoj, govori sama za sebe. Stanovništvo nema znanje o tome koliko bi im značila obnova i korišćenje neke nove posebnosti tvrđave Kastel za razvoj njihovog grada. Naravno, dalje se nadovezuje neadekvatna zaštita ovog kulturno-istorijskog spomenika koju ne čuvaju njeni stanovnici – vlasnici. Zaštita ne bi trebala da bude samo formalna legitimna zaštita nego briga o nasleđu i čuvanje istog od strane svih ljudi okoline grada, pa je neophodno organizovati programe za informisanje značaja nasleđa ove tvrđave za stanovnike Banja Luke, najpre, a potom i okoline. Nemoguće je raditi obnovu tvrđave uz strahovanje da nedovoljno informisano stanovništvo neće voditi brigu o tvrđavi Kastel i njenom čuvanju, a bez njihove pomoći nemoguće je obnoviti Tvrđavu i koristiti je za dobrobit svih. Za taj deo je zadužen korak upravljanja razvojem kulturnog turizma koji treba da balansira između interesa lokalnog stanovništva i potreba turista, imeđu želja turizmologa i zaštitara, između mogućnosti ubrzanog razvoja i neophodnosti zaštite životne sredine.

6.4. Razvoj marketinga - Brendiranje i medijsko pozicioniranje tvrđave Kastel

Kada je reč o medijskom pozicioniranju tvrđave Kastel, prilikom analize prvog koraka menadžementa kulturnog nasleđa, rečeno je da ne postoji nikakav marketing vezan za promovisanje tvrđave Kastel i njenog kulturno-istorijskog bogatstva. Tvrđava se koristi samo

[92] SWOT analiza na str. 42-43

kao prostor za organizovanje kulturnih manifestacija bez spominjanja nekih bitnih stvari vezanih za nju i grad Banja Luku, koji su obrađeni tokom ovog rada.

Ne postoji telo zaduženo za promociju tvrđave Kastel niti u jednoj od navedenih institucija za upravljanje njom. Prema tome, ne postoji PR tvrđave Kastel, ne postoji zvanična Internet stranica tvrđave Kastel sa informacijama o njoj i projektu njene obnove. O promocijama tvrđave Kastel takođe nema reči iako je raspisan konkurs za obnovu artiljerijske kasarne i njeno pretvaranje u hotel. Čini se kao da se smatra da je za promociju Tvrđave dovoljan navedeni broj organizovanih manifestacija na njenom tlu, iako je premalo povezan sa posebnostima tvrđave Kastel. Tako da, ne možemo reći da je marketing tvrđave Kastel urađen adekvatno, niti da je urađen barem mali deo PP prezentacija za zainteresovane strane za njenu obnovu.

7. Zaključak

Nakon navedenih postojećih i nepostojećih aktivnosti na tvrđavi Kastel koje su sadržane u koracima procesa menadžmenta kulturnog nasleđa, mogli bismo da dodamo da bi se najpre morao pronaći argument na osnovu koga je tvrđava Kastel posebna i značajna za grad Banja Luku kao i za regiju, a potom potencijalni značaj za državu. Predložili bismo moguće korišćenje tvrđave Kastel kao što smo već naveli, po ugledu na Belu kulu u Solunu, jer bi se na taj način uticalo na rešavanje problema vezanog za opisano stanje u državi BIH. S obzirom na burnu prošlost grada Banja Luke i njene tvrđave Kastel, kao i mnogobrojna stradanja na njenom tlu i u čitavoj BIH moglo bi se zaključiti da je neophodno istaknuti da je prošlost neizbrisiva i da se u sadašnjosti stvara budućnost, a samim tim i neka nova prošlost tvrđave Kastel. Trebalo bi da postoji muzej istorije grada Banja Luke sa svim stradanjima i svim ljepotama života u njoj. Smatramo da bi se tvrđava Kastel trebala nastaviti koristiti u kulturne svrhe, ali sa obogaćenim sadržajima, sa posebnim posvećivanjem pažnje mladim umetnicima grada kao i čitave države. Potom, s vremenom bi se mogla posvetiti pažnja umrežavanju sa mrežama mladih umetnika iz drugih delova Balkanskog poluostrva, kao i drugih delova sveta. Stvaranjem posebnosti kulturni proizvod može da zaživi i da traje, a samim tim i da donosi ne samo kratkoročne, nego i dugoročne beneficije za stanovništvo i okolinu.
Takođe, ne bi trebalo da se zapostavi činjenica da je tvrđava Kastel smeštena u centru grada i da je neizostavni deo Banja Luke, pa u kombinaciji sa prirodnim lepotama unutar i oko tvrđave Kastel mogla bi da služi za prezentovanje nekadašnjeg života na ovom području sa

ponekim karakteristikama nekadašnjeg vremena (zanati, odevni predmeti, oružje, animacioni programi...).

Kada bi se se tvrđava Kastel obnavljala po ugledu na Belu kulu u Solunu imala bi odskočnu dasku za promociju, jer bi bila urađena na osnovu dobrog primera. Kada bi se ime nekog od arhitekata zaduženih za obnavljanje Bele kule našlo na spisku arhitekata zaduženih za obnovu tvrđave Kastel i kada bi se ostvarilo partnersto između gradova Banja Luka i Soluna u cilju obnove tvrđave Kastel oba grada bi imala korist – Solun kao uzor za obnovu srednjevekovnog utvrđenja koje je služilo negativnim namerama, a Banja Luka kao korisnik dobrog primera sa odličnim marketingom i svim što joj treba za promovisanje tvrđave Kastel u Banja Luci.

Ali stvarnost je daleka od predloženog modela obnove zbog svega obrađenog u ovom master radu. Svest o važnosti kulturno-istorijskog nasleđa i njegovog korišćenja putem kulturnog turizma je preniska da bi nadglasala trenutne potrebe ljudi. Ne razlikuje se BIH po tome mnogo od okolnih zemalja, jer kod svih njih kulturni turizam je nova disciplina o kojoj se uči i čije se beneficije ispituju. Nadajmo se da će nekada svest o značaju kulturno-istorijskog nasleđa BIH da prevaziđe trenutne barijere i da će se navedena ideja pretvoriti u neku novu BIH stvarnost.

Literatura:

Adižes, I. (1955) *Menadžment za kulturu*, Novi Sad: Katalogizacija u publikaciji Biblioteka Matice Srpske.

Albert, M.-T. (2006) Culture, *Heritage and Identity*, Cultural heritage in the 21st century opportunities and challenges, Crackow: International cultural centre

Banja Luka i njene gradske funkcije (1955) Banja Luka: Glasnik srpskog geografskog društva

Bowman, J. S., Kerasiotis P., Marker, S., Sarna, H. (2008) *Frommer`s Greece*

Civilno društvo, Prilozi za izradu strategije za uspostavu stimulativnog okruženja za razvoj civilnog društva u Bosni i Hercegovini (2009) Sarajevo: HTSPE Ltd. UK i Kroauer Consulting.

Filden, B. M., Jokileto, J. (2005) Smjernice za upravljanje područjima svjetskog kulturnog nasleđa, Kotor: ICCROM

Dragićević Šešić, M. (2007) *Kultura, menadžment, animacija, marketing*, Beograd: Clio

Dragićević Šešić, M. (2007) 'Culture as a resource of City Development' u Švob Đokić, N. (ured.) *The Creative City: Crossing Visions and New Realities in the Region*, Zagreb: Institute for International Relations.

Dragičević Šešić M. (ured.) *Javna i kulturna politika.* Beograd: Magna Agenda.

Dragićević Šešić, M., Dragojević, S. (2004) *Interkulturna medijacija na Balkanu*, Sarajevo: OKO

Dragićević Šešić, M., Dragojević, S. (2005) *Menadžment umetnosti u turbulentnim okolnostima,* Beograd: CLIO

Dragićević Šešić, M., Jovičić S., Mikić H. (2007) 'Strateška analiza beogradskog kulturnog sistema', *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti*, vol. 11-12, ISSN/ISBN:1450-5681,

Dragićević Šešić, M. (1994) *Neofolk kultura: publika i njene zvezde*, Beograd: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića

Dragojević, S., Ruiz, J.P. (2007) *Guide to Citizen Participation in Local Cultural Policy Development for European Cities*, European Cultural Foundation, Interarts Foundation, ECUMEST Association.

Džunić, Z. (2008) *Korišćenje potencijala utvrđenih gradova u funkciji osavremenjavanja turističke ponude na primeru kotorske tvrđave*, Beograd: Univerzitet umetnosti

Džaja, M. (1988) *Banja Luka u putopisima i zapisima*, Banja Luka: Glas

Đukic-Dojčinović, V. (2005) *Kulturni Turizam, Menadzment i razvojne strategije,* Beograd: Clio

Đukić, V. (2010) *Država i kultura: studije savremene kulturne politike*, Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju i Fakultet dramskih umetnosti.

Đukić Dojčinović, V. (2003) *Tranzicione kulturne politike: konfuzije i dileme*, Beograd: Zadužbina Andrejević.

Glenny, M. (1999) *The Balkans: Nationalism, War & the Great Powers, 1804-1999*, New York: PENGUIN BOOKS

Hadžimuhamedović, A. (2005) *Ljudska prava i razaranje kulturnog pamćenja*, *slučaj Stoca*, Sarajevo: Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini

Husref, R. (2009) *Srednjovjekovni gradovi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Sarajevo publishing

Kulturno nasleđe, izbor najznačajnijih dokumenata Saveta Evrope u oblasti kulturnog nasleđa, Mnemosyne, Beograd, 2004

Na tragu novih kulturnih politika: Kultura i obrazovanje u Bosni i Hercegovini, Austrijska agencija za razvoj ADA, Asocijacija BIH 2005 Centar za istraživački, stvaralački i građanski angažman „Grad“ Tuzla, Tuzla, 2006

Marić, T. (2004) Tamo preko Vrbasa (forzza Mejdan – naprijed Obilićevo), Banja Luka-Beograd: Zadužbina Petar Kočić

McKercher, B. and du Cros, H: *Cultural tourism*: *The partnership between Tourism and Cultural Heritage Management,* The Haworthy Hospitality Press, Bringhampton, NY, USA, 2002

Mikić, Đ. (2004) *Banja Luka, kultura građanskog društva*, Banja Luka: Institut za istoriju

Obnova kulturne/graditeljske baštine – aspekti, primeri, pouke, Međunarodni simpozijum, zbornik radova, Novi Sad: Suburbium, Petrovaradin

Perbellini, G. (2001) *What to conserve of our historical and environmental heritage for the new* Venice: Culturcadses: documents from a conference on fortifications

Perbellini, G. (2001) *The Safeguarding of the architectural heritage and its evaluation,* The Hague: Europa Nostra Bulliten 55

Perbellini, G. (2001) *Fortifications and Archeology,* The Hague: Europa Nostra Bulliten 55

Perbelinni, G. (2000) *City Walls and their symbolic significance,* The Hague: Europa Nostra Bulliten 53

Perbellini, G.-E. (2004) *Lighting Architecture as an instrument for improving urban quality*, The Hague: Europa Nostra Bulletin 58

Purchla, J. (2005) *Heritage and transformation,* Crackow: International cultural centre

Puvačić, Z. (2001) *Stara Banja Luka*, Beograd: Akademija nova

Radne i socijalne politike u Bosni i Hercegovini, *Reformisanje sistema i struktura režima centralne i lokalne socijalne politike u BIH* (2005), Sarajevo: Ured za međunarodni razvoj Vlade Ujedinjenog Kraljevstva (DfID UK),

Sadiković, E. (2007) Regionalizam - novi društveni okvir, Decentralizacija i nova lokalna samouprava u BIH – problemi i perspektive, Niš: Centar za regionalnu politiku Hanns Seidel Stiftung

Sanchez-Gijon, A. (2004) *Enclave and linear defences vis a vis the Ottoman Empire*, The Hague: Europa Nostra Bulletin 58

Sjostedt, M. (2005) *Ljudska prava i razaranje kulturnog pamćenja*, *slučaj Stoca*, Obnova kulturne baštine i zloupotrebe, prava i budućnost, Sarajevo: Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini

Smith, Melanie K. (2003) *Issues in Cultural Tourism studies*, London: Routledge

Steriotou, J. (2004) *Walled city of Thessaloniki, protection and reanimation,* The Hague: Europa Nostra Bulliten 58

Steritou, J. (2002) *Our Fortified Architectural heritage. Restauration, Reclamation, Upgrading*, Venice: Cultucadses

Van Meggelen, B. (2006) *Cultural heritage, re-use and transformation*, Cultural heritage in the 21st century opportunities and challenges, Crackow: International cultural centre

Živanović, K. (2007) *Od kulturnog dobra do turističke atrakcije Studija slučaja Kikindski mamut*, Beograd: Univerzitet umetnosti

Dokumenti:

Kultura i umjetnost 2002-2007 (2008) Sarajevo: Agencija za statistiku Bosna i Hercegovina

Helsinška deklaracija o političkoj dimenziji očuvanja kulturnog nasljeđa u Evropi, REZOLUCIJA BR. 2 – KULTURNO NASLJEĐE KAO FAKTOR ODRŽIVOG RAZVOJA, 30-31. maj 1996. Helsinki.

Preporuka Komiteta ministara državama članicama O PROMOVISANJU TURIZMA RADI UNAPREĐIVANJA KULTURNOG NASLJEĐA KAO FAKTORA ODRŽIVOG RAZVOJA, SAVJET EVROPE - KOMITET MINISTARA, 15. januar 2003.

PROJEKTNI ZADATAK za izgradnju atraktivnih turističko-ugostiteljskih objekata na Kastelu – Banja Luka (bosanska kafana i bosanski restoran) (1969) Banja Luka: Glasnik srpskog geografskog društva

Strategija kulturne politike BIH (2008) Sarajevo: Vijeće ministara BIH, Ministarstvo civilnih poslova

Strategija razvoja Banja Luke 2007-2015. godine (2008) Banja Luka: Konzorcijum za izradu strategije (Ekonomski institut, Ekonomski fakultet i Udruženje sinergija)

Strategija za razvoj turizma Republike Srpske 2010-2020. (2010) Banja Luka: Vlada Republike Srpske, Ministarstvo trgovine i turizma, Sektor turizma i ugostiteljstva

Strategija razvoja kulture Republike Srpske 2010-2015. (2009) Banja Luka: Vlada Republike Srpske, Ministarstvo prosvjete i kulture

Strategija turizma Federacije BIH 2008-2018. (2008) Federalno ministarstvo okoliša i turizma

UNESCO konvencije iz oblasti kulture kojima je pristupila BIH

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, Ministarstvo kulture i sporta / Ministarstvo kulture i športa, plan rada za 2010. godinu (2010)

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, Ministarstvo kulture i sporta / Ministarstvo kulture i športa, izvještaj o radu (2011)

Zelena knjiga o kulturnim politikama lokalnih i regionalnih vlasti u Evropi (2004) Beograd: Balkankult fondacija.

Zakoni:

Ustav Bosne i Hercegovine

Ustav Republike Srpske

Zakon o turizmu Republike Srpske

Zakon o kulturi Republike Srpske

Linkovi:

http://www.coe.int/t/dg3/default_en.asp Report of the High Level Task Force on Social Cohesion in the 21st century

http://www.bhtourism.ba/loc/people.wbsp turizam BIH, TOURIST MAGAZINE, 2010

http://jazzymcoyu.page.tl/Turbo_folk.htm TURBO–FOLK: WORLD MUSIC ILI POSTMODERNI VAVILON?, Milojević, J.

http://transversaondo.ba/bih/bosanska.html NVO transversaondo.

www.hcabl.org Helsinški parlament građana Banja Luka - Helsinki Citizens' Assembly Banja Luka.

http://www.banjaluka.rs.ba/ Zvanična Internet prezentacija grada Banja Luka.

http://www.kons.gov.ba/ Više informacija o turističkoj ponudi grada Banja Luka.

http://trapisti-banjaluka.org/o-nama.html Zvanična Internet prezentacija Samostana Marija zvijezda Trapisti.

http://www.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2474 O D L U K A o proglašenju istorijskog područja – Tvrđava Kastel u Banja Luci nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.

http://www2.banjaluka.rs.ba/static/uploads/tender/attachments/2011/06/01/Kastel.pdf Tender za nabavljanje sredstava potrebnih za obnovu artiljerijske kasarne.

Biografija autora

Rođena je 3. septembra 1985. godine u Banja Luci. Osnovnu i srednju školu završila je u Prijedoru, nakon čega odlazi u Novi Sad na Fakultet za preduzetni menadžment koji završava 2008. godine. Nakon uspešno završenih osnovnih studija, u želji da nauči više o oblasti menadžmenta kulture i kulturne politike, upisuje MA program Kulturna politika i menadžment (interkulturalizam i medijacija na Balkanu) na UNESCO-voj katedri interdisciplinarnih studija Univerziteta umetnosti u Beogradu.

Prilog radu:

1.Dodatak analizi turizma i kulture u BIH, RS i Banja Luci

Turizam i kultura u Bosni i Hercegovini

Da bismo utvrdili trenutno stanje na polju turizma i kulture u Banja Luci, glavnom gradu, entiteta BIH, Republike Srpske trebali bismo najpre da predstavimo trenutno stanje u Bosni i Hercegovini koja daje okvir svemu sto je unutar nje. Opisano stanje ukazaće na nedostatke sadašnje politike i zakona koji se tiču turizma i kulture u Bosni i Hercegovini, ističući zapostavljanje kulturnog turizma kao pokretača trenutno loše ekonomije, koja bi svojim unapređenjem mogla da utiče na pokretanje razvoja države.

Analiza trenutnog stanja u kulturi i turizmu u Bosni i Hercegovini

Uređenje Bosne i Hercegovine uspostavljeno je Aneksom IV Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine. Oblik uređenja BIH njenim Ustavom nije eksplicitno definisan, odnosno ne zna se da li Bosna i Hercegovina predstavlja federaciju, konfederaciju ili uniju, ali prema njenom ustavnom uređenju moglo bi se reći da predstavlja decentralizovanu državu sa dva entiteta. Iako se prema obimu i ustavom definisanih nadležnosti entiteta BIH približava federaciji, prema svojoj ustavnoj definiciji nije federacija, pa se može smatrati prostom decentralizovanom državom, koja po mnogim apektima svoje unutrašnje strukture, odnosno ustavnog uređenja, odstupa od moderne i racionalno uređene države. To bi značilo da sa svojih pet nivoa vlasti bez jasno definisanih mehanizama horizontalne i vertikalne koordinacije među njima onemogućava efikasno vršenje javnih poslova. Potom, nadležnosti institucija su suviše ograničene u korist entiteta, a ne države Bosne i Hercegovine.

Prilikom stvaranja države Bosne i Hercegovine, sa svim njenim posebnostima, bio je zanemaren kriterijum istorijskih, ekonomskih, saobraćajnih, prirodno-geografskih i drugih elemanta, a jedini bitan kriterijum bio je etnička pripadnost. Ekonomski razvoj ove države je takođe potpuno zapostavljen usled u potpunosti zapostavljenog principa racionalne političke i ekonomske organizacije državne vlasti, pa nasuprot tome postoji kompleksna struktura

državne vlasti „koja prema nekim procjenama broji između 75.000 i 80.000 zaposlenih i koja troši oko 60% javih prihoda Bosne i Hercegovine.“[93] Shodno tome, veliki problem za ovu državu predstavlja podela nadležnosti između države i entiteta, između entiteta i kantona, a potom i kantona i lokalnih jedinica. Republika Srpska je visoko centralizovana država, dok je sa druge strane Federacija Bosne i Hercegovine decentralizovana država, pa prema tome, pojmovi centralizacije i decentralizacije se unutar političkih i intelektualnih krugova BIH shvataju kao krajnosti - stvaranje unitarne države ako je reč o centralizaciji, ili kao čin totalne razgradnje države kada je reč o decentralizaciji. Za razliku od kriterijuma za centralizaciju odnosno decentralizaciju poslova savremenih zemalja (politička i ekonomska procena), Bosna i Hercegovina zahteva pažljiv izbalansiran pristup, a trenutno se javlja veliki otpor u svakom pokušaju institucionalne reforme ili prenosa nadležnosti sa jednog nivoa vlasti na drugi nivo.[94]

Na osnovu svega prethodno rečenog može se zaključiti da su turizam i kultura Bosne i Hercegovine takođe decentralizovano uređeni.

Naime, u Strategiji kulturne politike BIH navodi se sledeće: „na prostoru Bosne i Hercegovine se dodirivalo i miješalo nekoliko civilizacijskih krugova, na njemu koegzistiraju tri religije sa zavidnim stepenom tolerancije i približavanja, bez asimilacijskih pretenzija integracije i stvaranja jedinstvenog kulturnog obrasca koji bi potirao razliku i posebnost svakog kulturnog individualiteta. Ona je tako široko otvorila vrata drugom i različitom i tako postala boravište zavičajnosti i tuđine, autonomije i heteronomije, onoga štojeste ovdje i onoga što jeste tamo, što je sve skupa i ideal prema kojem se usmjerila i sama Evropa.“[95] Ljudi koji žive u ovoj zemlji teško bi se složili sa pojmom „zavidnog stepena tolerancije i približavanja“ spomenutog u Strategiji za izgradnju kulturne politike BIH, jer stvarnost BIH je daleko od toga, ali bi, itekako, trebala da teži ka tome.

Trenutno na tlu Bosne i Hercegovine žive tri konstitutivna naroda Srbi, Hrvati i Bošnjaci u državi koja je podeljena na dva entiteta (dve administrativne jedinice) Republiku Srpsku i Federaciju BIH, a treći deo nje je distrikt Brčko. U državi je primetno odsustvo interkulturalnog dijaloga izričito na polju politike koja podstiče religijska razdvajanja, što se lako primećuje po broju novoizgrađenih religijskih objekata unutar čitave BIH. Priča o kulturnom nasleđu BIH je zapostavljena, a ukoliko postoji priča, o navedenom, podstiče se

[93] REGIONALIZAM - NOVI DRUŠTVENI OKVIR, Sadiković, 2007: 61
[94] Otpor je prisutan između entiteta i države, kao i sa entitetskog i kantonalnog i lokalnog nivoa vlasti.
[95] VIJEĆE MINISTARA BiH, Ministarstvo civilnih poslova, Strategija kulturne politike BIH, 2008: 8

razdvajanje kulturnog nasleđa na entitete bez isticanja iste prošlosti i istih kulturnih vrednosti. Svaki entitet ima svoja ministarstva za kulturu i turizam i prepušten je sebi za izgradnju svoje strategije razvoja turizma i strategije razvoja kulture uz isticanje različitosti.

U Bosni i Hercegovini oblast kulture i turizma je decentralizirano uređena. Pa tako je Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine nadležno za utvrđivanje osnovnih principa koordinacije, usklađivanje planova entitetskih tela vlasti i definsanje strategije na međunarodnom planu u oblasti kulture. Na nivou entiteta postoje ministarstva nadležna za pitanja kulture i to u Republici Srpskoj Ministarstvo prosvjete i kulture, a u Federaciji BiH Ministarstvo kulture i sporta. U Federacije BiH nadležnosti u oblasti kulture dalje su na nivou kantonalnih ministarstava. Brčko Distrikt BiH ima odjel nadležan za pitanja u oblasti kulture. Sektor kulture u Bosni i Hercegovini, u odnosu na druge sektore, u proteklom periodu bio je znatno marginalizovan.

”Kultura je u junu 2006. godine, na inicijativu Komisije Vijeća ministara BiH za izradu kulturne strategije BiH, prvi put uključena u revidiranu Srednjoročnu razvojnu strategiju BiH 2004-2007. (PRSP), čime je tek stvorena mogućnost da se kulturna politika razmatra u kontekstu jačanja socijalne kohezije u Bosni i Hercegovini kao jedna od strateških politika razvoja društva.” (Strategija kulturne politike BIH, 2008:4)

Što se tiče stanja institucija kulture, nauke i umetnosti u Bosni i Hercegovini, kao i u okolnim zemljama u tranziciji, nalaze se u teškom materijalnom, kadrovskom i organizacionom stanju, i, shodno tome, zahtevaju značajnu podršku institucija vlasti. Takođe, po pitanju učešća nevladinog sektora (koje je svakako značajno) u kreiranju kulturne politike ne odudaraju od ostalih okolnih zemalja u tranziciji – NVO je nedovoljno podržan sistemskim merama i kulturnom politikom.

Na polju turizma u Bosni i Hercegovini postoje zakoni i strategije za razvoj turizma na nivou entiteta, kantona i lokalnih zajednica. Svaki od njih ističe značaj turizma za razvoj države, a pod tim se podrazumeva razvoj entiteta prvenstveno, ali se i dalje ne pridaje veliki značaj i podrška razvoju turizma. Bitno je naglasiti da se zanemaruje razvoj kulturnog turizma u svim strategijama razvoja turizma, pa se lako može zaključiti da se ne prepoznaje kulturno bogastvo ove zemlje.

U časopisu za promociju turizma Bosne i Hercegovine "Turist"[96] navodi se da su u godinama globalne ekonomske krize, u sektoru turizma u Bosni i Hercegovini zabeležena pozitivna kretanja: porast broja dolazaka kao i broja noćenja koja su ostvarili turisti. Bosna i Hercegovina polako postaje sve popularnija destinacija što se objašnjava jačanjem svesti o značaju turizma u razvoju ekonomije BiH. Konstantno raste svest o ulozi turizma kao privredne grane u koju vredi ulagati i razvijati je, koja donosi izvanredne prihode. Tako se čak i u nepovoljnim finansijskim
uslovima pokazalo da je turizam šansa Bosne i Hercegovine – skoro sve privredne aktivnosti zabeležile su negativan trend, osim turizma.
U pomenutom časopisu se navodi i da se, prema statističkim podacima, u prvih devet meseci 2010 godine, broj turista koji su posetili BiH povećao za 14,4 % u odnosu na isti period 2009. godine, dok se broj noćenja povećao za 11,5 %. Posete stranih turista takođe su povećane za 17,5 % a domaćih za 10,5 %.
Ističe se da ni broj dolazaka turista nije smanjen, kako se možda moglo očekivati s obzirom na globalnu finansijsku krizu, nego je nasuprot tome povećan. To dokazuje činjenicu da je turizam 'otporniji' na krizu nego neke druge privredne grane koje su do sada bile potencirane od strane države. Možemo zato konstatovati da je turizam preživio krizu i nastavlja da ostvaruje uzlazni trend. Mnogo je faktora koji su uticali na to, ali je na prvom mestu intenzivna i osmišljena promocija, sistematski rad na promovisanju turističkih proizvoda. Zatim, povećana je zainteresovanost vlasti da turizam zabeleži uspeh, tako da su u proteklom periodu
preduzete određene aktivnosti kojima se stabilizuju prihodi u turizmu. Donošenjem zakona o članarini i zakona o turističkoj taksi taj segment će se dodatno poboljšati. Nesporno je da boljim rezultatima u turizmu doprinose sredstva komunikacije; lakše je doći do informacija i obaviti određene aktivnosti. Također, putovanja su postala finansijski pristupačnija, ljudi putuju i zbog posla te na kraće vrijeme, a kako se BiH nalazi na raskrsnici mnogih puteva to joj ide u korist.

Navedeni su i podaci da se u proteklom periodu pokazalo da je kulturno-istorijsko nasleđe Bosne i Hercegovine izuzetno zanimljivo za turiste. Ono što je turistima posebno privlačno u BiH je čista životna sredina, tj. eko-ponuda. Veoma su popularni rafting, paraglajding i splavarenje. Na tom polju bi BiH trebala da iskoristi svoja bogatstva, jer je više od 51%

[96] TOURIST MAGAZINE, 2010:4

zemlje je pod šumama. Svakako neophodna je prvenstveno zaštita prirodnih bogatstava jer predstavljaju važan adut u razvoju turističke ponude. Pored navedene prednosti, brojne su i otežavajuće okolnosti, a bitno za istaknuti u ovom delu rada je manjak sredstava za promociju turizma BIH. BiH je izuzetak po tome jer jedino u ovoj zemlji, u kojoj svest o značaju turizma raste, sredstva kojima raspolažu turističke organizacije / zajednice su sve manja. Nasuprot tome, druge zemlje ulažu sve više novca u prezentaciju svoje turističke ponude u svetu. BiH nema nijedno predstavništvo u inostranstvu dok, na primer, Srbija ima 14 predstavništva, Crna Gora ima tri, Hrvatska 18, Slovenija 7.
Prema izveštajima Centralne banke BiH, turizam je na drugom mestu po ostvarenju deviznog priliva. Nasuprot velikog broja ograničavajućih faktora kao što su „loš imidž, loša putna infrastruktura, skup avio prevoz, nedovoljan broj smeštajnih objekata visoke kategorije, nizak stepen primene savremenih tehnologija, nedovoljna edukacija ugostiteljsko-turističkog osoblja, nepostojanje predstavništava, ograničeni izvori finansiranja, rezultati dosadašnje promocije pokazuju u periodu najveće finansijske krize. S obzirom na sredstva kojima smo raspologali, ti rezultati su više nego dobri i trebamo biti zadovoljni. Povećanje broja dolazaka turista i broja ostvarenih noćenja svakako predstavlja veliki uspjeh. Međutim, najveći uspjeh je to što se turizam nametnuo kao važan segment dugoročnog razvoja BiH, kao ozbiljna privredna grana koja može doprinijeti napretku.“ (TOURIST, 2010:4)

Bitan izvor informacija o turizmu u Bosni i Hercegovini pruža veb sajt http://www.bhtourism.ba kreiran na osnovu informacija baze podataka Turističke zajednice Federacije BIH uz pomoć Evropske Unije, gde se zemlja predstavlja kao jedinstvena država podeljena na 5 regionalnih celina (Sarajevska, Hercegovačka, Srednje-bosanska, Sjevero-zapadna i Sjevero-istočna regija). Naziv Bosne i Hercegovine je >>zemlja u obliku srca>> i ističe se izuzetna sličnost naroda koji žive unutar nje, po pitanju jezika i kulture i običaja. Napominje se da se govore tri „oficijelna“ jezika bosanski, hrvatski i srpski, ali da je to sve jedan te isti jezik iako lokalno stanovništvo voli da ističe koji od pomenuta tri jezika govore, upoređujući razlike među njima na primeru razlika između Američkog i Britanskog engleskog jezika.

Takođe, ističe se da se strategija ekonomskog napretka BIH oslanja na razvoj drvoprerađivačke industrije, poljoprivrede, turizama, rudarstva, metaloprerađivačke industrije, kao i industrije tekstila. Naglašava se da su najveća bogatstva Bosne i Hercegovine šume i obilne, kristalno čiste planinske rijeke, pa se u skladu sa tim spominje cilj očuvanja

prirodnih bogatstava i pružanje alternative u obliku održivog razvoja kroz ekološki turizam, SME razvoj i poljoprivredu (posebno organsku poljoprivredu malih farmi). Nažalost, ni ovde se ne spominje kulturno-istorijsko bogastvo BIH i razvoj kulturnog turizma kao pokretača ekonomije.

Ukoliko sagledamo realno ekonomsko i socijalno stanje u kome se nalazi Bosna i Hercegovina, uočavamo i još jednu sličnost sa ostalim okolnim zemljama u tranziciji te je neophodno pružiti institucionalnu podršku od strane svih nivoa vlasti da bi došlo do razvoja kulture i turizma i kroz njih i države. Ali, za razliku od ostalih okolnih zemalja u tranziciji, rat je u Bosni i Hercegovini ostavio brojne još uvek prisutne probleme, pre svega, brojna razaranja u kojim je stradalo mnogo stanovništva, kao i odlazak mnoštva stanovništva iz zemlje koji traje i danas.

Nadležnosti Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa

Pored osnovnih nadležnosti koje se tiču uređivanja vanjsko-trgovinske politike, bilateralnih i multilateralnih sporazuma i sličnih akata za obnovu BIH i niza drugih zaduženja, Ministarstvo je nadležno i za obavljanje poslova i zadataka iz nadležnosti BiH koji se odnose na definisanje politike, osnovnih principa, koordinisanje delatnosti i usklađivanje planova entitetskih tela vlasti i institucija na međunarodnom planu u područjima poljoprivrede, energetike, zaštite okoline, razvoja i korištenja prirodnih resursa, i za kraj, nama najbitnijeg za ovaj rad, turizma.

S obzirom da je reč o decentralizovanoj državi, i zemlji u nastanku, kao što je rečeno na početku rada, zaduženja za stvaranje svih planova za razvoj turizma prepuštena su entitetima i manjim organizacionim jedinicama države.

Nadležnosti Ministarstva civilnih poslova , Sektor za nauku i kulturu

Sektor za nauku i kulturu Bosne i Hercegovine deo je Ministarstva civilnih poslova koje je zaduženo za obavljanje poslova i izvršavanje zadataka koji su u nadležnosti Bosne i Hercegovine i koji se odnose na utvrđivanje osnovnih principa koordinisanja aktivnosti, usklađivanja planova entitetskih tela vlasti i definisanje strategije na međunarodnom planu u područjima: zdravstva i socijalne zaštite, penzija, nauke i obrazovanja, rada i zapošljavanja, kulture i sporta, geodetskim, geološkim i meteorološkim poslovima.

Unutar sektora za nauku i kulturu obavljaju se poslovi pripremanja i izvršenja propisa, poslovi i zadaci koji su u nadležnosti Bosne i Hercegovine i koji se odnose na utvrđivanje osnovnih principa koordinacije aktivnosti, usklađivanja planova entitetskih tela vlasti i definisanje strategije na međunarodnom planu u područjima nauke i kulture. Takođe, učestvuje u radu međunarodnih organizacija iz oblasti nauke i kulture i obezbjeđuje izvršavanje međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine iz ovih oblasti, učestvuje u postupku pripreme međunarodnih sporazuma/ugovora iz oblasti nauke i kulture.

Svoj osnovni posao Sektor zasniva na:

1. evropskim reformskim dokumentima i principima međunarodnih asocijacija iz oblasti nauke i kulture;
2. prati primenu domaćih sporazuma i strateških dokumenata iz područja nauke i kulture i predlaže aktivnosti u vezi sa tim;
3. aktivno prati evropske integracijske procese i inicira njihovu konkretizaciju; učestvuje u pripremanju novih i prati primenu usvojenih evropskih konvencija i deklaracija iz svojih oblasti;
4. priprema izveštaje kao i učešće predstavnika BiH na evropskim i svetskim konferencijama iz oblasti nauke i kulture;
5. vodi i koordinira aktivnosti saradnje sa adekvatnim organizacijama, organima i telima Evropske zajednice i Ujedinjenih naroda, kao i sa svetskim asocijacijama iz oblasti nauke i kulture; prati programe finansijske pomoći Evropske zajednice i svetskih asocijacija i inicira apliciranje za njih;
6. prikuplja i analizira informacije i podatke o nauci i kulturi u zemlji;
7. opslužuje savetodavna i druga tela formirana za nauku i kulturu na državnom nivou;
8. radi na jačanju i promociji nauke i kulture kao bitnih delova ukupnog društveno-ekonomskog napretka zemlje i njenog statusa u Evropi.

Kao što samo ime govori Sektor za nauku i kulturu sastoji se od dva dela i to Odsjek za nauku i Odsjek za kulturu. Pomenuti delovi ne postoje odvojeno osim zajedničkog postojanja u cilju stvaranja pravila funkcionisanja nauke i kulture u BIH, pa se može zaključiti da je stvarna slika o BIH daleko od postojanja jedinstvene kulture zemlje u nastajanju tj. Bosne i Hercegovine.

U okviru Sektora pruža se i administrativno-tehnička podrška Komisiji za koordinaciju pitanja mladih u BiH koja je nastala 2004. godine Odlukom o osnivanju Komisije za koordinaciju pitanja mladih u BiH kao stalnog tela Vijeća ministara BiH.

Kulturna politika[97]

Jedinstvena kulturna politika Bosne i Hercegovine još uvek ne postoji, ali se radi na njenom stvaranju. Tokom 2008. godine donesena je Strategija kulturne politike Bosne i Hercegovine od strane Vijeća ministara BIH u kojoj se iznose karakteristike Bosne i Hercegovine kao države u nastanku, i u kome se navode izazovi koji čekaju ovu državu i njene potencijalne prednosti u odnosu na okolne zemlje u tranziciji. Najpre se navodi multikulturalnost i veliko bogatstvo kulturno-istorijskog nasleđa koji bi mogao da postane velika prednost ove male zemlje (koja broji trenutno oko 3,8 miliona stanovnika)[98], a koja za razliku od drugih okolnih zemalja i dalje se suočava sa stvaranjem identiteta u čemu bi joj mnogo moglo da pomogne kulturno-istorijsko nasleđe koje bi pokazalo sličnosti među stanovništvom BIH, zanemarivši entitete i religije.

Pa se u Strategiji kulturne politike BIH navodi: „Razumjeti i prihvatiti ideju da je kultura nezaobilazna snaga za transformaciju društva u cjelini nije nimalo lako u situaciji kada ni pitanje kulturnih raznolikosti u Bosni i Hercegovini nije još suštinski postavljeno, jednako kao ni dijalog o dobrom upravljanju u kulturnoj politici, angažmanu civilnog društva, asocijacijama kulture i umjetnosti, nauke u interakciji s državnim institucijama i njenim strukturama, ili, pak, o međunarodnoj saradnji koja bi pomagala promovisanje zemlje. Zbog svega toga strategija kulturne politike u Bosni i Hercegovini, koja bi bila u funkciji upotrebe svih raspoloživih resursa od finansijskih do naučnih i umjetničkih, postavlja se kao prioritetan zadatak s ciljem razvoja kulturnog kapitala radi postizanja glavnog dugoročnog cilja a to je kulturno održivi razvoj. Potrebno je razvijati svijest o kulturi, podsticati nove inicijative u institucionalnoj i subinstitucionalnoj sferi kulture, partnerstvo s drugim sektorima kao i međunarodna partnerstva. Intenzivirati, spajanjem ciljeva i sredstava, interes za kvalitetne vrijednosti i proizvode u institucionalnoj i subinstitucionalnoj kulturi; dati podsticaj razvoju vrijednosti, očuvanju i vrednovanju kulturnog naslijeđa; te afirmirati zajednički karakter vrijednosti, ali i uz to da se istovremeno čuva i održava multikulturna raznolikost, koja Bosnu i Hercegovinu karakterizira. Pored potrebe za podsticanjem razvoja

[97] Ovaj deo rada napisan je prema informacijama iz dokumenta Vijeća ministara „Strategija kulturne politike BIH“, 2008
[98] http://www.bhtourism.ba/loc/people.wbsp

kulturnih institucija, potrebno je podsticati i udruženja građana u oblasti kulture kao i kulturna društva nacionalnih manjina.“ (2008:5)

Kulturni potencijal u Bosni i Hercegovini je veliki iako su se ratna zbivanja odrazila na sve sfere društva i privrede, a svakako je pomenuti potencijal višestruko potvrđen u istoriji i prisutan je, latentno i aktuelno, u sadašnjosti. Shodno tome, stvaranje strategije kulturne politike u BiH je neophodno da bi došlo do oslobađanja tih potencijala koji će doprineti afirmisanju istinskih kulturnih vrednosti BIH i koji će dovesti do jačanja kulturnog života u Bosni i Hercegovini, njenog ukupnog prosperiteta, afirmisanja slike BIH i jačanja njenog ugleda u svetu. Takođe, dobro urađena strategija kulturne politike doprinela bi i njenom bržem uključivanju u evropske integracije kojima teže sve zemlje u tranziciji na Balkanskom poluostrvu.

U pomenutoj Strategiji kulturne politike BIH strateški ciljevi temelje se na četiri pretpostavke, čije uspešno rešenje tek omogućuje njihovo adekvatno sprovođenje, a to su:

1. da je strategija ukupnog razvoja BiH utemeljena na rešenjima održivosti, međuzavisnosti,
2. da je dobro usklađena i da je uklonila probleme fragmentisanja i lošeg balansa među sektorima,
3. da se kulturna politika realizuje u politički pozitivnom i dinamičnom ambijentu,
4. da su rešena fundamentalna pitanja vezana za kulturne identitete u Bosni i Hercegovini.

Prioritet kulturne politike predstavlja deetatizacija, demokratizacija, decentralizacija, alternativni izvori finansiranja, harmonizacija zakonodavstva s EU i uspostavljanje regionalne i međunarodne saradnje.

Ciljevi strategije kulturne politike u Bosni i Hercegovini se usredsređuju na sljedeće teme: istorija, pojam i određenje kulture; kulturna legislativa; instrumenti kulturne politike; animacija kulture i kulturna politika; kulturni pluralizam i međunarodna kulturna saradnja; kulturna politika, evropske integracije i evropski kulturni identitet; kulturna politika u multikulturalnim društvima; kulturna politika i ekonomika kulture; kulturna politika i sponzorisanje kulture; kulturna politika i marketing u kulturi; kulturna politika i kulturni

razvoj. Ovakvi ciljevi podrazumijevaju rešenja i nijanse karakteristične za aktuelne kulturne trendove, posebno u domenu obrazovanja; domenu zaštite i promocije kulturnog kapitala; i domenu kulturne industrije.

Osnovna dugoročna opredeljenja kulturne strategije u Bosni i Hercegovini podrazumevaju:

3. istraživanje, zaštitu, međusektorsko promovisanje objekata i konstantni razvoj svih vrednosti koje čine kulturni kapital BiH, kulturni kapital u celini i kulturni kapital u okviru nacionalnih kultura;
4. održavanje kontrole/suvereniteta nad vrednostima/objektima koji su presudni za dugoročnu samoodrživost kulturnog kapitala u BiH.

Primarni (okvirni) ciljevi strategije su sadržani u uvođenju kulturnog modela (kulturne politike) koji: podstiče rast opšteg nivoa građanske samoodgovornosti za stanje i zbivanja u društvu; povećava resursne statuse, jača poslovnu konkurentnost i bogati opšti imidž BiH i svih njenih socijalnih i ekonomskih agregata; povećava opšti humani kapacitet zajednice (socijalna inovativnost) i jača njenu sposobnost da stalno postavlja nove ciljeve, da ih uspešno realizuje i da se konstantno, otvoreno i kritički oblikuje u domenu visokopozicioniranih (kulturnih i drugih) ciljeva/izazova; podiže opći *nivo* kulturne kreativnosti (inteligibilnosti) u zajednici; osigurava poštovanje načela Evropske kulturne konvencije (i ostalih dokumenata koji definišu Evropu kao kulturnu celinu), unoseći adekvatan nivo funkcionalne podudarnosti (kompatibilnosti) s kulturnim modelima koji dominiraju u drugim evropskim zemljama; podiže opšti nivo kulture življenja.

Primarni-posebni ciljevi strategije su: poseban (strateški) podsticaj zaštiti, rekonstrukciji, restauraciji, rekultivisanju i multisektorskom promovisanju prirodnog, spomeničkog i graditeljskog naslijeđa u BiH; poseban (strateški) podsticaj obrazovanju (kao odgovor na izazove
postindustrijskog društva); poseban (strateški) podsticaj nauci kao odgovor također na izazove postindustrijskog društva; poseban (strateški) podsticaj regionalnoj saradnji u kulturi kao
fundamentalnom principu održivosti i kreativne vitalnosti BIH kulture.

Ovaj deo Strategije kulturne politike BIH je ključni argument kulturnog turizma jer navodi sve potrebne elemente i učesnike zaštite, rekonstrukcije, restauracije, rekultivisanja i

multisektorskog povezivanja u cilju promovisanja prirodnog (koje je najveće bogastvo BIH), spomeničkog i graditeljskog nasleđa zbog burnih dešavanja na njenom tlu.

Među prioritetima i akcionim programima kulturne politike BIH od posebnog tnačaja za ovaj rad su sledeći:

1. Obaveza da se razmotri potreba donošenja novih ili harmonizacija postojećih zakona iz domena kulturne politike u skladu s međunarodnim standardima – zakona o zaštiti kulturnog, prirodnog, istorijskog i duhovnog nasleđa BiH; zakona o izdavačkoj delatnosti; zakona o bibliotečkoj djelatnosti; zakona o knjižarskoj delatnosti; zakona o pozorišnoj djelatnosti; zakona o muzičko-scenskoj delatnosti; zakona o filmskoj delatnosti i drugih zakona koji omogućuju delovanje i razvoj kulturnih institucija, kao i potpunu zaštitu autorskih prava i intelektualnog vlasništva u BiH. Preporučuje se da entiteti i kantoni trebaju doneti harmonizovane zakone i propise iz oblasti kulture i umetnosti u skladu sa svojim nadležnostima.
2. Afirmisanje multikulturalnosti i kulturnog zajedništva, stalno imajući u vidu kulturno bogatstvo i kulturnu specifičnost u BiH, u koju su ugrađeni mnogobrojni uticaji sa Istoka, Zapada i Mediterana, što predstavlja njenu svojevrsnu prednost, faktor uvezivanja, a ne razdvajanja, i stepenicu više na putu ka evropskim integracijama, i, posebno, negovanje kulturnih osobenosti svakog njenog naroda i nacionalnih manjina, uz punu podršku delovanju, na zakonskoj osnovi, nacionalnih, kulturnih i obrazovnih društava i njihovog doprinosa unapređenju kulture, zaštiti kulturno-umetničke baštine i jezika.
3. Ulaganje u istraživanje, osvetljavanje i afirmisanje kulturne tradicije u korist budućnosti, imajući pritom u vidu činjenicu da je Bosna i Hercegovina veoma bogata kulturno-istorijskim spomenicima različitih vremenskih perioda i kultura koje bi trebalo zaštititi, revitalizirati i stvoriti uslove za njihovo novo prezentovanje i namenu koja bi bila i finansijski samoodrživa, kao što je to, na primer, korištenje ovakvih objekta i lokaliteta kao novih izazova za turizam, pa i za sitne privatne inicijative (trgovina specifičnog profila, ugostiteljstvo), u čemu se sastoji i podrška razvoju kulture kroz turističku valorizaciju kulturno-istorijske, prirodne, graditeljske i duhovne baštine u Bosni i Hercegovini.
4. Afirmisanje kulturnih vrijednosti u BiH u svetu i ukazivanje na bogatstvo i raznolikost BIH, što je pre moguće nasuprot dosadašnjeg prezentovanja kulture BIH u svetu koje se svodilo uglavnom na potpuno usamljene primere i zavisilo od

trenutnih interesa u određenim delovima entiteta i lokalnih zajednica, a ne o sistematskom promovisanju projekata ili autora i njihovih radova, te zemlje u celini, čemu je verovatno doprinielo i nepostojanje sistematske brige o ovom aspektu kulture, kao i u dobroj meri zanemareno korištenje bilateralnih sporazuma u oblasti kulture, te aktivnije učešće BiH u multilateralnim organizacijama kao što je UNESCO.

5. Proširenje regionalne saradnje koje bi, paralelno s afirmiranjem umetnosti i kulture BIH u svetu, skrenulo pažnju na jednu drugačiju BiH. Za to su pogodne naročito umetnički profilisane manifestacije koje se održavaju u kontinuitetu, kao i one koje treba da obnove svoju prekinutu djelatnost usled ratnih dešavanja. Manifestacije koje su fleksibilnije i ne zahtevaju specijalnu infrastrukturu ne bi trebale biti locirane samo u jednom centru, nego u više gradova, kako bi se, neposrednim protokom ideja, ljudi i informacija o raznolikosti stvaralaštva kultura mogla ravnomernije razvijati.
6. Razvijeno obrazovanje kao jedan od bitnih faktora u strateškom razvoju kulture u svim njenim segmentima. Reorganizovnje sistema obrazovanja u oblasti kulturne politike i umetnosti treba da se odvija i kroz jačanje interdisciplinarnog postdiplomskog studija na univerzitetima u BiH, obrazovanja talenata u zemlji i svetu, a uz odgovarajuću sistemsku podršku zajednice.
7. Treba razmotriti mogućnost formiranja fondova u BiH radi povećavanja finansijskih izdvajanja za finansiranje kulture i umetnosti u svim njenim domenima, kao i donošenje novih sistemskih rešenja, uz povećanje stope izdvajanja doprinosa za kulturu, koja bi koliko-toliko zadovoljavala evropske standarde, jer tržište kulture u BIH nije razvijeno, jednako kao ni sponzorstvo i partnerstvo, a finansiranje iz privatnih izvora još nije uzelo maha. Stoga je neophodno donijeti posebne propise o oslobađanju od PDV-a za knjige i udžbenike i, posebno, o poreskoj politici, kako bi se dobile poreske olakšice, te tako, na indirektan način, poboljšala finansijska situacija u kulturi.
8. Utvrđivanje prioriteta kulturne politike u obnovi kulturne infrastrukture u svim opštinama i gradovima u BiH; ostvarivanje kulturne demokratije i prava građana na kulturu u svim delovima zemlje i podrška ekonomskom, socijalnom i kulturnom razvoju nerazvijenih ruralnih i urbanih područja i, posebno, pokidanih veza njihove saradnje i komunikacije.
9. Podsticanje medija na promovisanje kulture i umetnosti i vrednovanje vrhunskih umetničkih rezultata; praćenje ostvarivanja postojećih zakona iz svih oblasti kulture i

umetnosti i, posebno, u vezi s načinom osiguranja odgovarajućeg statusa umetnika, njihovog socijalnog i ekonomskog položaja.

10. Podsticanje nevladinog sektora u razvoju evropskog civilnog društva i kulturne politike u BiH; valorizovanje međunarodnih kulturnih projekata i manifestacija u promovisanju novih kulturnih vrednosti i novog imidža BiH; ulaganje u ključne projekte obnove pozorišnih kuća, filmskih dvorana, muzeja i izgradnje novih kulturnih centara; formiranje kulturnoinformativnih centara BiH u svetu; izrada statističkog pregleda „Kultura i umetnost u BiH“ i stvaranje baze podataka na osnovu koje će se autori, asocijacije i institucije uključivati u domaće, evropske i svetske projekte i kulturnu saradnju.

Na kraju je neophodno napomenuti i to da se ističe da je fenomenologija inter/regionalnosti istorijsko iskustvo Bosne i Hercegovine koje se iskazalo kao iskustvo mnogostrukog, decentralizovanog, poliperspektivnog, te da se nije zasnivala na etnonacionalnom principu, niti se ispoljavala u formi etnonacionalnog multikulturalizma, koji se može svesti na samo jednu naciju i manjine. Istorijsko i autentično iskustvo inter/regionalnosti, dinamičnog odnosa centra i periferije, odnosno decentralizacije koja ne znači dezintegraciju nego jedan viši oblik integracije, utemeljeno je na geografskim, istorijskim, privrednim i kulturnim kriterijumima. Međunarodna i regionalna saradnja pokazuju potrebu postojanja programskog i planskog povezivanja, što treba da utiče i na celinu razvoja Bosne i Hercegovine, kao i njenih strateških interesa za slobodan protok ideja, ljudi i projekata u zemlji i svetu.

Strategija razvoja kulture

Na osnovu prethodno rečenog može se zaključiti da strategija razvoja kulture u BIH je trenutno u fazi stvaranja, paralelno sa stvaranjem i države BIH, a na njenom putu se nalazi mnoštvo prepreka, ali je glavna prepreka nepostojanje adekvatne saradnje i interkulturalnog dijaloga između etnički definisanih entiteta. Loša komunikacija između entiteta otežava stvaranje jedinstvene kulturne politike i jedinstvene strategije razvoja kulture, jer kao što je već pomenuto u Strategiji kulturne politike Vijeća ministara „kulturne različitosti još uvijek nisu određene“. U takvom stanju entiteti imaju ovlaštenja za donošenje vlastitih strategija razvoja kulture koje se ne razlikuju u velikoj meri jer dele istu sudbinu u kojoj je kultura zapostavljena od strane države. Pored te glavne sličnosti, koja je karakteristika i okolnih

zemalja u tranziciji, strategije entiteta BIH ne posvećuju skoro nikakvu pažnju njenom jedinstvenom i njoj najvećem bogatstvu – kulturnom nasleđu.

Strategija razvoja turizma

Takođe ne postoji zvanična strategija razvoja turizma BIH, nego strategije razvoja turizma na nivou entiteta sa jako sličnim turističkim ponudama u kojima se najviše ističu prirodna bogatstva, pa se može reći da je i ovde uočena velika sličnost između strategija entiteta. Dolazak na tlo Bosne i Hercegovine stranim turistima je poprilično konfuzan jer ne postoji zvanična prezentacija države BIH nego samo prezentacija entiteta. Jedini, vec pomenuti, veb sajt[99] koji nudi jedinstvenu i virtuelnu sliku BIH podeljenu u 5 regiona, daje više informacija o turističkim atrakcijama BIH ali i on potpuno zapostavlja kulturni turizam, i zanemaruje stvarno stanje podeljenosti BIH.

Zakonodavstvo u kulturi i turizmu

Najpre je neophodno spomenuti **Aneks 8. Opšteg mirovnog sporazuma u Dejtonu** potpisanog 1995. godine kojim su se entiteti Republika Srpska i Federacija BIH usaglasile sa formiranjem Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika BIH. Zakoni za kulturu i turizam donose se na nivou entiteta, ali na nivou BIH najbitniji je **Zakon o zaštiti dobara** (2002. godina) koja su odlukama Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika proglašena kao nacionalni spomenik Bosne i Hercegovine. Zakonom su utvđene obaveze, nadležnosti i aktivnosti svih formalnih delova BIH i to: entiteti Republika Srpska i Federacija BIH, distrikt Brčko.

Takođe bitan je i **Pravilnik o aktivnostima komisije za očuvanje nacionalnih spomenika vezanim za međunarodnu saradnju** kojim se utvrđuju načini provođenja međunarodne saradnje Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika. U njemu se ističe da „Komisija daje inicijativu za pokretanje postupka za zaključivanje međunarodnih ugovora, priprema prijedloge ugovora, učestvuje u prethodnim pregovorima radi zaključivanja međunarodnih ugovora na ekspertnom nivou, izvršava međunarodne ugovore, te obavlja druge poslove međunarodne saradnje u oblasti zaštite nacionalnih spomenika, koji se odnose naročito na: - zastupanje interesa Bosne i Hercegovine u vezi sa potpisivanjem i provođenjem međunarodnih konvencija; - rješavanje spornih pitanja od zajedničkog interesa za Bosnu i Hercegovinu i druge države odnosno međunarodne organizacije; - odlučivanje o kandidaturi

[99] http://www.bhtourism.ba/loc/people.wbsp

nacionalnih spomenika za upis na Listu svjetske baštine (UNESCO) i Listu 100 najugroženijih spomenika (WMW), i sl.; - saradnju sa INTERPOL-om, drugim međunarodnim organizacijama i državama u slučajevima nestanka pokretnih nacionalnih spomenika; - pitanja procedure za izvoz pokretnih nacionalnih spomenika i davanja garancija za njihovu zaštitu u slučaju privremenog izvoza; - davanje koncesija stranim državljanima za istraživanja koja se odnose na nacionalne spomenike; - osiguranje sredstava iz donacija za finansiranje rada Komisije i zaštitu nacionalnih spomenika; - angažman stranih eksperata za potrebe Komisije.“ (http://www.kons.gov.ba/main.php?id_struct=5&lang=1)

Valorizacija i konzervacija kulturnog nasleđa

Kada je reč o kulturnom nasleđu bitno je istaknuti da je prema Aneksu 8, Opšteg mirovnog sporazuma, potpisan i sporazum o osnivanju Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, se sedištem u glavnom gradu BIH, Sarajevu, a koji može da ima svoja sedišta i u drugim mestima širom BIH. Komisija se sastoji od pet članova i to dva dolaze iz Federacije BIH, jedan iz Republike Srpske, sa mandatom od tri godine, dok glavni direktor Organizacije Ujedinjenih naroda za prosvetu, nauku i kulturu (UNESCO) imenuje preostale članove, svakog s mandatom od pet godina, a jednog od njih odrediće za predsedavajućeg.

Komisija prima i odlučuje o molbama za proglašenje neke imovine nacionalnim spomenikom zbog kulturne, istorijske, verske ili etničke važnosti. Trenutno je na listi nacionalnih spomenika u BIH 626 spomenika, među kojima je i tvrđava Kastel, dok je na privremenoj listi za proglašenje dobara naicionalnim spomenikom 516 spomenika kulture. [100]

Objekti koji mogu da konkurišu za proglašenje nacionalnog spomenika su: pokretna i nepokretna imovina od velikog značenja za neku grupu ljudi sa zajedničkim kulturnim, istorijskim, verskim ili etničkim nasleđem, kao što su arhitektonski spomenici, umetnička dela ili istorijski spomenici; arheološka nalazišta, grupe zgrada, kao i groblja.

Nacrt zakona o kulturnim dobrima Bosne i Hercegovine, formiran 2008. godine, trebao bi da uređuje vrste kulturnih dobara, da bude zadužen za uspostavljanje zaštite nad kulturnim dobrom, obaveze i prava vlasnika kulturnog dobra, vršenje upravnih i stručnih poslova, odgovornost nadležnih vlasti, rad i nadležnost Komisije za kulturna dobra, finansiranje zaštite i očuvanja kulturnih dobara, kao i druga pitanja u vezi sa zaštitom i očuvanjem kulturnog

[100] http://www.kons.gov.ba/index.php?lang=1

dobra. Međutim, pomenuti nacrt zakona nije još uvek usvojen i već par godina očekuje se njegovo usvajanje.

Prema klasifikaciji kulturnog nasleđa spomenici kulture mogu biti:

I katregorije – univerzalni značaj;

II kategorije – nacionalni značaj;

III kategorije – spomenik kulture.

Analiza trenutnog stanja u kulturi i turizmu u Republici Srpskoj

Nakon predstavljenog stanja u širem okviru države Bosne i Hercegovine, dolazimo do entiteta Republike Srpske na čijem tlu se nalazi kulturno-istrorijsko nasleđe koje je tema ovog rada, tvrđava Kastel, pa je neophodno predstaviti analizu stanja kulture i turizma u okviru Republike Srpske.

U Republici Srpskoj najviša jedinica lokalne uprave je opština i ne postoje zvanične administrativne regije, ali u zavisnosti od praktičnih potreba, prostor Republike Srpske moguće je podeliti na različite funkcionalne ili fizionomske regionalne cjeline. Nebitno od odabrane podele, Republika Srpska se sastoji od 6 nodalno-funkcionalnih regionalnih celina i 63 opštine.

Naravno, Republika Srpska kao entitet BIH, kao što je već rečeno, ima i usvojen predlog strategije razvoja turizma i strategiju razvoja kulture, i pre nego ih prezentujemo u ovom radu neohodno je izneti bitnije podatke, a koji su povezani sa turizmom i kulturnom, o ovom entitetu BIH.

Prema, podacima navedenim u Strategiji za razvoj turizma Republike Srpske 2010-2020[101], Republika Srpska broji oko 1.400.000 stanovnika, što je za oko 200.000 manje nego što je u njoj živelo 1991. godine. Za opadanje broja stanovnika navode se nizak prirodni priraštaj i izražena emigracija stanovništva koja je karakteristična za čitavu Bosnu i Hercegovinu.

Najveća koncentracija stanovništva Republike Srpske (75% ukupnog broja stanovništva RS) je u njenom severnom delu tj. na području Banjalučke i Dobojsko-bijeljinske nodalno-funkcionalne regije. Prema tome, naseljenost stanovništava nije proporcijalna i osetna je razlika na polju ponude turizma i kulture, a s obzirom na okupljanja kulturnih i turističkih

[101] Strategija za razvoj turizma Republike Srpske, (2010:5)

sadržaja oko glavnih centara RS, nemoguće je očekivati podjednak razvoj njenih delova. Tako na primer u severnom delu Republike Srpske seoska domaćinstva broje više članova, imaju povoljniju starosnu i obrazovnu strukturu od preostalog dela RS u kojima je nemoguće aktivirati u potpunosti seoski turizam, planinski, avanturistički itd. jer uglavnom u takvim domaćinstvima živi starija populacija. Moglo bi se primetiti da su za razvoj turizma Republike Srpske značajni razni oblici turizma, ali se i kulturni turizam spominje kao značajna stavka za razvoj turizma u pomenutoj Strategiji za razvoj turizma. Pa se u njoj ističe da vrednost kulturnog nasleđa u RS „..ne leži u njenoj monumentalnosti niti reprezentativnosti.“ , nego predstavlja turistički resurs , i to prema značaju raznolikosti i isprepletenosti različitih kulturnih uticaja. Već smo pomenuli raznolikost kulture u Bosni i Hercegovini i njena istorijska dešavanja, a s obzirom da je Republika Srpska deo nje, i ona deli istu sudbinu i nasleđe.

Uloga lokalne samouprave

Usvajanjem Zakona o lokalnoj samoupravi[102] 2004. godine utvrđeno je da opština uređuje i obezbeđuje uslove za zaštitu kulturnih dobara (član 15.). Shodno tome, administrativne funkcije i zadaci su predati lokalnoj samoupravi ili su prebačeni na više nivoe vlasti kada trenutno nemaju adekvatne kapacitete za njihovo rešavanje. Naglašavamo da je zaštita i održavanje kulturnih dobara, osim onih koji su utvrđenim zakonom od značaja za Republiku, nadležnost opštine.

Prema prethodno navedenom Zakonu opština je dužna da zaštiti i održava klulturno dobro; obezbedi zaštitu i održavanje spomenika i spomen-obeležja od značaja za kulturno-istorijsku tradiciju (ako njihova zaštita i održavanje nisu uređeni drugim propisima); organizuje manifestacije i obeležavanje jubileja u oblasti kulture od značaja za opštinu i razvoj kulturno-umetničkog amaterizma u opštini, obezbedi uslove za prikupljanje, obradu, čuvanje i davanje na korištenje knjiga i drugih publikacija i uslove za rad biblioteka čiji je ona osnivač; izgradnju, rekonstrukciju i održavanje objekata kulture u kojima se ostvaruju potrebe kulture u opštini.

Potrebno je istaknuti i to da je koordinacija između tela lokalne samouprave i državnih institucija, unutar nje, slaba ili čak ne postoji, iako je opštepoznato da je nemoguće rešiti pitanje zaštite, održavanja, a potom i korištenja kulturnog dobra bez jake veze između njih.

[102] Baziran je na Mastriht (Maastricht) Deklaraciji koja je usvojena u zemljama Evropske Unije 1992. godine.

Nadležnosti Ministarstva trgovine i turizma, Sektor turizma i ugostiteljstva

Na nivou Vlade Republike Srpske, u okviru Ministarstva trgovine i turizma, nalazi se Sektor turizma i ugostiteljstva gde se obavljaju poslovi uprave koji se odnose na:

- predlaganje politike i strategije razvoja turizma i ugostiteljstva;
- praćenje i predlaganje sistemskih mera i mera tekuće ekonomske politike za ostvarivanje zadatka utvrđenih planskim i drugim aktima;
- predlaganje zakona i drugih propisa koji regulišu oblast turizma i ugostiteljstva i praćenje njihovog izvršavanja;
- organizovanje istraživačkog rada za potrebe vođenja turističke politike;
- predlaganje smernica za planiranje i programiranje razvoja turizma i saradnja na tim poslovima sa odgovarjućim republičkim organima i organizacijama;
- praćenje dejstva privredno-sistemskih mera i mera tekuće ekonomske politike na uslove privređivanja i ekonomski položaj ugostiteljstva i turističkog posredovanja i predlaganje mera za unapređivanje stanja i razvoja u ovoj oblasti;
- praćenje, usmjeravanje i predlaganje mera za realizaciju investicija u turizmu, kretanje i pojava na turističkom tržištu, konkurentnosti turističke ponude i predlaganje mera za povećanje domaćeg i inostranog turističkog prometa i deviznog priliva od turizma;
- predlaganje i preduzimanje mera za razvoj i unapređenje bilateralne i multilateralne saradnje u oblasti turizma;
- obezbeđenje potrebnih podataka i statističke dokumentacije od značaja za turizam i ugostiteljstvo;
- obavljanje poslove upravnog nadzora i normativno - pravnih poslova iz oblasti turizma i ugostiteljstva.

Nadležnosti Ministarstva kulture

Vrši upravne i druge stručne poslove iz oblasti kulture koji se odnose na:

- zaštitu i korišćenje kulturno-istorijskog nasleđa i prirodnog nasleđa;
- muzejsku, arhivsku, bibliotekarsku, izdavačku, pozorišnu, muzičku, likovnu, filmsku i estradnu delatnost;

- organizacije i udruženja građana u oblasti umetnosti i kulture, tehničku kulturu; vođenje registra javnih glasila;
- pripremanje programa i sporazuma o kulturnoj saradnji u skladu sa Ustavom Republike Srpske i Ustavom Bosne i Hercegovine;
- pružanje informacija putem medija i drugih vidova informisanja o svom radu i vrši druge poslove u skladu sa zakonom i drugim propisima Republike Srpske i Bosne i Hercegovine.

Mogli bismo da zaključimo, da se kao prvi zadatak među nadležnostima Ministarstva kulture navodi zaštita i korišćenje nasleđa, što je najbitnije za ovaj rad jer podržava beneficije kulturnog turizma samim tim što ističe ne samo zaštitu, nego i korišćenje nasleđa. Prema tome, ističe da je turizam fokusiran na zaštitu i korišćenje kulturnog nasleđa tj. kulturni turizam bitan za državu.

Strategija razvoja kulture

Strategija razvoja kulture Republike Srpske donesena je 2009. godine od strane Narodne skupštine Republike Srpske, u skladu sa Ustavom Republike Srpske. Svrha osnovnog dokumenta Strategije razvoja kulture Republike Srpske nudi preliminarnu procenu potreba koje su prepoznate na početku izrade ovog dokumenta. Poseban naglasak se stavlja na javne kulturne politike, sa posebnom pažnjom na razvoj kulturnih industrija a u skladu sa određenim opisom zadataka projekta. Prema tome, posebna pažnja je usmerena na tri područja i to: modernizaciju upravljanja kulturnom, mobilnost umetnosti i umetnika i jačanje potencijala Republike Srpske za razvoj kulturnih industrija. Istaknuto je da su navedena područja interesovanja u skladu sa međunarodnim trendovima i prioritetima zemalja članica Evropske Unije.

Opšti cilj Strategije je podizanje zajedničkog razumevanja i poštovanja među pojedincima, zajednicama i ljudima, promovisanje kulturnih različitosti, kao i usklađivanje politike i zakonodavsta Republike Srpske sa relevantnim zakonima Evropske Unije (*acquis Communitaire i EU politikama*). Vodeći princip politike bi bila politika zasnovana na dokazima u kojoj se kombinuju subjektivni (kritički) i objektivni (zasnovani na dokazima) pristupi gde god je to moguće. Cilj implementacije kulturne strategije zasnovan na dokazima trebao bi da obezbedi podizanje kvaliteta upravljanja kulturom, sprovođenja lokalne kulturne

vitalnosti i kulturnih aktivnosti na jasan i održiv način, kao i pokretanje ekonomskih potencijala kulture.

Ističe se da su stvaraoci i učesnici prilikom izrade Strategije kulture Republike Srpske saglasni da su transverzalne teme neophodne da bi se uticalo na celokupni kulturno-politički model kako u Republici Srpskoj tako i u Bosni i Hercegovini. Da bi do toga došlo neophodno je identifikovati glavne zakonodavne, institucionalne i ljudske nedostatke koji su prepreka jačanju kulturnog sektora i njegovih institucija. Navedeni nedostaci trebali bi da se posmatraju kao izazov za opsežne akcije, koje bi trebale da obuhvate različite mehanizme, od novih fondova do potencijalnih novostvorenih struktura za njihovu raspodelu i ocenu, uključujući i moderne demokratske procedure koje stvaraju (profesionalnu) transparentnost, (ekonomsku) efikasnost i (političku) delotvornost. (Strategija razvoja kulture Republike Srpske 2010-2015, 2009:2)

Strategija je podeljena na pet osnovnih ciljeva gde svaki cilj sadrži po četiri priotiteta i određeni broj inicijativa, mera i očekivanih rezultata. Shodno tome nude se brojne teme za akciju svih organizacija i kulturnih radnika koji rade u ovoj oblasti. Svakako, svi ciljevi i planirane aktivnosti kroz prioritete treba da prođu proveru kreativnosti, finansijske odgovornosti i uticaja na sredinu, bez obzira na organizacionu strukturu i kao i svaku drugu na koju se primenjuje startegija razvoja kulture.

Takođe, ističe se i da je revitalizacija kulture u Republici Srpskoj od presudne važnosti za njenu budućnost i da predstavlja imperativ u kontekstu društvenog, političkog i ekonomskog razvoja. Tako da je osnovni cilj ove strategije da zaštiti, osnaži i izvrši promociju kulturne raznolikosti, što pored književnosti i umetnosti podrazumeva i stilove života, načine suživota, sisteme vrednosti, tradicjiu i verovanja. Shodno tome, spajanje tradicije i nasleđa sa modernim čini bit kulturnih industrija a cilj stvaranje i promocija novih ideja, čime se stvara novi pristup suštini kulturnog identiteta, odnosno nasleđu, stvaranje novih radnih mesta i na taj način osnaženje ekonomskog razvoja. Jedan od ciljeva Strategije je da pokaže da kultura nije samo trošak već da bavljenje kulturom i umetnošću predstavlja jednu od razvojnih grana koja, u sprezi sa drugim privrednim granama, promoviše interkulturalno i međukulturno razumevanje i čini stub socio-ekonomskog razvoja Republike Srpske. (Strategija razvoja kulture Republike Srpske 2010-2015, 2009:3) Navodi se i da pokretačka snaga modernog pristupa kulturi podrazumeva jačanje i osnaživanje kulturnog razumevanja putem dijaloga svih zainteresovanih u polju kulture, u okviru njihovih zajedničkih ciljeva poput poboljšanja pravnog okvira kulturne politike; izgradnje novog pristupa kulturnom nasleđu (učiniti ga

pristupačnijim i zanimljivijim za sve kategorije i uzraste); obrazovanja za umetnost i stavljanja nasleđa u kontekst održivog razvoja; poboljšanja mađukultuarlnog razumevanja putem međukulturalnog dijaloga; osnaženja kulturne industrije; promovisanja raznolikosti kulturnog izražavanja; i uključenja manjina i osetljivih grupa.

Ciljevi Strategije razvoja kulture Republike Srpske:

1. ***Doprinos održivom razvoju Republike Srpske kroz kulturu i umetnost – kreativna industrija***
2. ***Decentralizacija - Kulturni razvoj Republike Srpske (podsticanje građana po opštinama na veće učestvovanje u umetnosti i kulturi stvaranjem nove publikeili stvaranjem aktivnih učesnika u kreiranju i promociji kulturnih sadržaja)***
3. ***Održivost kulturnih organizacija (kulturnih javih ustanova udruženja, umetnika)***
4. ***Međunarodna i regionalna kulturna saradnja***
5. ***Obrazovanje u kulturi***

Prioritet 3 u okviru ***Cilja 1*** Strategije za razvoj kulture Republike Srpske najbitniji je deo ovog dokumenta za ovaj rad, jer je fokusiran na razvoj kulturnog turizma putem promocije i ponude integrisanja kulturnog i prirodnog, materijalnog i nematerijalnog nasleđa, kao i kulturnih manifestacija u turističke svrhe, u menadžment turističkih destinacija. Daje nam na znanje da se fokusira isključivo na promociju kulturnog turizma Republike Srpske. Sastoji se od nekoliko ***inicijativa*** i to: izrada nacrta kulturne mape Republike Srpske; razvijanje partnerskih odnosa sa opštinama od interesa za ovakvu vrstu projekata; podrška izgradnji i rehabilitaciji kulturnog nepokretnog nasleđa s ciljem povećanja kulturnog turizma u lokalnim zajednicama koje imaju takav kapacitet; razvijanje partnerskih odnosa sa Ministarstvom za trgovinu i turizam kao i sa lokalnim turističkim organizacijama; promocija turizma Republike Srpske. ***Mere*** kojima se služi prilikom sprovođenja planiranog su sledeće: istraživanje i mapiranje kulturnih destinacija u Republici Srpskoj; potpisivanje sporazuma o saradnji sa opštinama koje poseduju kapacitete i viziju za razvoj kulturnog turizma; u saradnji sa Ministarstvom za turizam razviti kulturno-turističku mapu i utvrditi finansijske obaveze svakog ministarstva na ovom polju; osigurati mesto kulturnim turističkim destinacijama na svim promotivnim materijalima Republike Srpske, kao i svim ostalim kampanjama koje se bave promocijom Republike Srpske; realizovanje niza prezentacija o kulturnim turističkim destinacijama u ambasadama, predstavništvima Republike Srpske i BIH u inostranstvu radi

promocije, prezentacije i popularizacije, gostovanja, razmene kultrunih sadržaja. Navode se i očekivani rezultati a to je, pre svega, kulturna mapa Republike Srpske, a potom i potpisani sporazumi sa opštinama, povećanje publike i broja turista, bolja i uspešnija kulturno-turistička promocija Republike Srpske u inostranstvu.

Možemo da zaključimo da se nigde ne navodi rad na uspostavljanju kulturne razmene niti zajedničkih kulturnih projekata između Republike Srpske i Federacije BIH, u cilju promovisanja entiteta i čitave Bosne i Hercegovine. Svakako, ista situacija je pristutna i u sličnim dokumentima Federacije BIH, ali za razliku od Republike Srpske Federacija BIH donosi Program rada na jednogodišnjem nivou, pa se u ovogodišnjem Programu rada Ministarstva kulture i sporta FBIH (2011. godina) posvećuje velika pažnja kulturnom nasleđu, ali se, takođe, ne inicira međuentitetski razvoj kulturnih projekata unutar BIH.

Bitno je istaknuti i to da se u okviru Cilja 5 Strategije za razvoj kulture Republike Srpske ističe da kulturno nasleđe, kao jedno od najdragocenijih nacionalnih dobara, kao rezultat isprepletene istorije može da definiše više naroda i kultura, ne treba biti prepreka nego most za povezivanje. Stoga, lokaliteti kulturnog nasleđa nude ispunjenje potencijala koji je sadržan u prethodno pomenutom, u cilju postizanja pomirenja i povezanosti društva. „Nasleđe može da proslavlja kulturnu i religioznu raznovrsnost i da deluje kao pozitivan dinamični faktor koji oblikuje heterogene zajednice i ispoljava regionalni kulturni identitet. Stoga je neophodno uključiti obrazovanje o kulturnom nasleđu u edukativne planove i programe kulturnih organizacija radi podizanja svesti i informisanja o značaju kulturnog nasleđa.“ (Strategija razvoja kulture Republike Srpske 2010-2015, 2009: 34)

Strategija razvoja turizma Republike Srpske

Nacrt strategije razvoja turizma Republike Srpske, za period od 2010. do 2020. godine, usvojen je ne tako davno, u decembru 2010. godine od strane Narodne skupštine Republike Srpske.

Na osnovu istrazivanja Svetskog ekonomskog foruma BIH je zauzela 105 mesto od 130 rangiranih zemalja, daleko iza zemalja u okruženju. Navedeno zauzeto mesto nije dobijeno prema kriterijumu turističkih lepota i atraktivnosti pojedinih destinacija, nego prema potencijalu neke zemlje za razvoj turističkog sektora (turistička infrastruktura, kadrovi, kvalitet usluga, bezbednost, prezentacija turističke ponude i slično). Shodno tome, turizam u BIH, a samim tim i u Republici Srpskoj, zaostaje za mnogim evropskim zemljama, ali i za

susednim zemljama. Na primer, prema broju turističkih noćenja po stanovniku Republika Srpska zaostaje za turizmom Evrope 15 puta, dok je učešće turizma u BDP manje 13 puta. Takođe, boravak turista je kraći četiri puta od proseka Evrope, a smeštajni kapaciteti se koriste 2,5 puta manje.

U strategiji razvoja turizma Republike Srpske navodi se da vrednost ovdašnjeg turističkog nasleđa ne leži u njenoj monumentalnosti niti reprezentativnosti, nego je značajan turistički resurs najpre zbog, već pomenute isprepletenosti i raznolikosti raznih kulturnih uticaja. Tako da se na osnovu navedenog potencijala za turizam može promovisati verska i etnička raznolikost teritorije kao prednost i osnov za dijalog u razvoju, sa posebnim naglašavenjem značaja kulturno-istorijskog nasleđa koje bi dalo doprinos u socijalnom razvoju stanovništva kroz dodatnu edukaciju, prekvalifikaciju i obuku kako bi u oblasti turizma bilo omogućeno povećano zapošljavanje. Poboljšanje životnih uslova na temelju turizma uticalo bi i na razvoj svesti za zaštitu nasleđa kao vrednog izvora mogućnosti za kvalitetniji život, dok bi korišćenje kulturno-istorijskog nasleđa kao turističkog resursa omogućilo interakciju sa drugim oblastima privređivanja, poljoprivredom, razvojem uslužnih delatnosti, saobraćaja, ali i očuvanjem i jačanjem tradicionalnog zanatstva (obrade metala, tekstila, drveta, kulinarstva, itd.).

Strategija za razvoj turizma Repulike Srpske navodi nekoliko ograničavajućih faktora u korišćenju kulturno-istorijskog nasleđa kao turističkog resursa, i to:

- neizgrađenost infrastrukture – u prvom redu saobraćajnica;
- nepostojanje pratećih turističkih sadržaja – hotelski ili drugi vidovi smeštaja, informacioni punktovi, trgovački sadržaji..
- loša očuvanost i stanje nekih spomenika u konzervatorsko-restauratorskom smislu;
- nedovoljno razvijena svest o značaju očuvanja kulturno-istorijskog nasleđa kod lokalnog stanovništva, ali i, primetno, u strukturama lokalne i entitetske vlasti u okviru BIH;
- nerazvijenost ideje o mogućnosti plasiranja bogatog kulturno-istorijskog nasleđa Republike Srpske u smislu razvojnog resursa u oblasti turizma;
- neuvezanost takozvanog aktivnog ambijenta, manifestacija, i nematerijalne komponente kulturnog i istorijskog nasleđa.

Na osnovu prethodno navedenih ograničavajućih faktora u korišćenju kulturno-istorijskog nasleđa navode se sledeći zaključci:

- Republika Srpska nema nacionalni brend na osnovu koga bi bila prepoznatljiva turistička destinacija za turiste što je uzrokovano između ostalog i niskim budžetom za promociju njenih turističkih proizvoda;
- Nedovoljno uspostavljena, i iznad svega osmišljena, prostorno urbanistička regulativa, većine postojećih i budućih turističkih sadržaja (uzrok je nedovoljna saradnja Vlade RS i interesnih grupa u turizmu);
- Nedovoljna zaštita i održavanje glavnih kulturnih resursa, kao i pravno i organizaciono pozicioniranje i finansiranje institucija koje su vezane sa svojim delatnostima za ove resurse;
- Nedostatak kvalitetnih puteva i turističke putne signalizacije;
- Nedostatak kadrova u novim turističkim zanimanjima (poput animatora, zabave, manifestacija), kao i vrhunski obrazovanih turističkih menadžera.
- Kao odgovor na negativno stanje u turizmu po pitanju kulturno-istorijskog nasleđa, navode se sledeće mere za povećanje kvaliteta korišćenja istog kao potencijala u razvoju turizma:
- Istraživački radovi i mapiranje destinacija sa kulturno-istorijskim sadržajem (posebna pažnja evidentiranje objekata tradicionalne arhitekture u ruralnom području, identifikovanje starih zanata, itd.);
- Sanacija i restauracija (potrebno – izvršiti sanaciju i restauraciju najznačajnijih spomenika graditeljskog nasleđa tj. utvrđenih gradova; urgentno izvršiti sanaciju i konzervaciju sačuvanih objekata etno arhitekture, kao i pokretnog nasleđa arheološkog i etnološkog značaja);
- Prilagođavanje novoj nameni (prilagođavanje objekata za promociju kulturnog nasleđa – turistički info punktovi, galerijski prostori i slično; na osnovu arheoloških istraživanja formniranje arheoloških parkova kako bi se prestavilo određeno razdoble građevine; raznorazne muzejske mini postavke autentičnog etno graditeljstva);
- Razvijanje partnerskih odnosa između republičkih institucija, lokalne vlasti i potencijalnih nosilaca projekata razvoja kulturnog turizma;
- Prezentacije kulturno-turističkih destinacija Republike Srpske u ambasadama Bosne i Hercegovine, i u predstavništvima RS i BIH u inostranstvu;
- Uključivanje kulturno-istorijskog nasleđa, kao turističkog prizvoda, u razvoj tranzitnog, manifestacionog gradskog turizma;
- Edukovanje turističkih vodiča.

Ciljna tržišta su:
Primarno: domaće;

Sekundarno: Srbija, Crna Gora, Hrvatska, Slovenija;
Tercijalno: Zapadna, Srednja i Istočna Evropa.

Nakon svega prezentovanog možemo da zaključimo da se primećuje nedovoljna povezanost sa Federacijom BIH a samim tim i sa BIH, usled čega je fokusiranost na istinski značaj kulturno-istorijskog nasleđa postavljen u drugi plan. Strategije za razvoj turizma unutar etniteta BIH ne doprinose razvoju nego trenutnom korišćenju kulturno-istorijskih resursa za trenutne potrebe, ali u nedovoljnoj meri zbog svih navedenih ograničenja za njihovo korišćenje. Tako da, tvrđava Kastel zajedno sa mnogobrojnim kulturno-istorijskim spomenicima služi izričito korišćenju za trenutne potrebe okoline koje nije u skladu sa principima održivog turizma.

Zakonodavstvo u kulturi i turizmu

Trenutni zakoni povezani sa kulturnim nasleđem su sledeći:

- Zakon o sprovođenju odluka komisije za zaštitu nacionalnih spomenika ustanovljene u skladu sa Aneksom 8. opšteg mirovnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (2002)
- Zakon o kulturnim dobrima (1995)
- Zakon o izmenama i dopunama zakona o kulturnim dobrima (2008)
- Zakon o bibliotekačkoj delatnosti (2001)
- Zakon o izmenama i dopunama zakona o bibliotekačkoj delatnosti (2008)
- Zakon o muzejskoj delatnosti (2008)
- Zakon o arhivskoj delatnosti (2008)
- Zakon o turizmu (2007, 2011)
- Nacrt zakona o spomenicima i spomen-obilježjima oslobodilačkih ratova (2011)

Kao što se može zaključiti, većina zakona donesena je 2008. godine, naravno u skladu sa prethodnim zakonima iz doba bivše Jugoslavije (SFRJ), što je karakteristično i za susedne zemlje. Zakoni se ne fokusiraju na korišćenje kulturnog nasleđa toliko koliko se fokusiraju na zaštitu istog. Takođe, izostavljena je težnja za zaštitom i unapređenjem nematerijalnog nasleđa počev od pejzažne arhitekture, pa do modernije arhitekture.

Glavni zakon koji definiše glavne aktere i pravila delovanja (zakonodavstvo, organizacija, finansiranje, aktivnosti, promocije, proces registracije spomenika kulture) na

polju kulturnog nasleđa jeste **Zakon o kulturnim dobrima** donesen 1995. godine, a koji je izmenjen i dopunjen 2008. godine.

Prema **Zakonu o sprovođenju odluka komisije za zaštitu nacionalnih spomenika** ustanovljene u skladu sa Aneksom 8. opšteg mirovnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, Republika Srpska, kroz svoje nadležne organe, treba da ulaže sve napore da preduzme odgovarajuće pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mere neophodne za zaštitu, konzervaciju, prezentaciju i rehabilitaciju proglašenih nacionalnih spomenika, i suzdržava se od namernog preduzimanja bilo kojih mera koje mogu oštetiti takvo dobro. Ministarstvo uzima u obzir sve relevantne nalaze, obrazloženja i odluke koje Komisija izdaje u skladu sa članom V(4) Aneksa 8.[103]

Zakonom o turizmu određuju se i turističke usluge u sledećim oblicima turizma: seoski turizam, lovno-ribolovni turizam, turističke usluge na vodama, turističke usluge koje uključuju sportsko-rekrativne aktivnosti, ostale turističke usluge i turističke usluge koje se mogu pružati u zdravstvenom, kulturnom, kongresnom, omladinskom, planinskom, vjerskom, banjskom i u ostalim oblicima turizma. Neophodno je napomenuti da se ne posvećuje posebna pažnja kulturnom nasleđu, i kulturnom turizmu, kao proizvodu turizma, pa je jedini zakon koji veliku pažnju posvećuje pravilima za korišćenje i čuvanje nepokretnog i pokretnog nasleđa već pomenuti Zakon o kulturnim dobrima.

Valorizacija, klasifikacija i zaštita kulturnog nasleđa

Valorizacija kulturnog nasleđa na nivou BIH dodeljena je već pomenutoj Komisiji za očuvanje spomenika kulture Bosne i Hercegovine, ali je zaštita i očuvanje kulturno-istorijskog nasleđa na teritoriji Republike Srpske dodeljena Republičkom zavodu za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasleđa Republike Srpske koji je pod nadležnošću Ministrarstva za obrazovanje i kulturu. Zavod je osnovan 1976. godine kao regionalni zavod u tadašnjoj SFRJ, ali nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma 1995. godine, organizovan je na republičkom nivou pomenutog entiteta BIH.

Zadužen je za:

[103] Član V (4) „Komisija će u svakom pojedinom slučaju izdati pisanu odluku koja sadrži sve utvrđene činjenice koje drži primerenim i potanko objašnjenje njene odluke. Odluke Komisije će se donositi većinom članova njenih članova. Odluke Komisije bit će konačne, a primjenjivat će se u skladu s unutrašnjim pravom.“, http://www.kons.gov.ba/main.php?id_struct=1&lang=1

- čuvanje kulturnog i prirodnog nasleđa, u okviru čega se obavljaju sledeći zadaci: evidentiranje nasleđa; prikupljanje dokumentacije; valorizacija kulturnih i prirodnih dobara; predlozi rešenja za proglašenje spomenika kulture koje potvrđuje Komisija za očuvanje spomenika kulture Bosne i Hercegovine.

- zaštitu kulturnog i prirodnog nasleđa, u okviru čega se obavljaju sledeći zadaci: izrada projekata, elaborata i studija za zaštitu kulturnih i prirodnih dobara; izvođenje arheoloških terenskih radova i konzervatorsko-restauratorskih radova; pružanje pomoći pri izvođenju radova na kulturno-istorijskim i prirodnim dobrima, takođe pri izvođenju radova na kulturno-istorijskim i prirodnim dobrima; kao i izdavanje rešenja o preduzimanju mera tehniške zaštite i saglasnosti na projekte, koja su vezana za očuvanje i revitalizaciju dobara.

- izdavanje dozvola za izvoz kulturno-umetničkih dela;

- razmena informacija između svih relevantnih institucija u BIH i Evropi;

- popularizacija nasleđa, kao i nauke i naučne etike u oblastima koje se bave istraživanjem i zaštitom nasleđa.

Strategija razvoja grada Banja Luka

Na samom početku Strategije za razvoj grada Banja Luke stoji sledeće: „Od ove Strategije se očekuje da pokrene sve raspoložive razvojne potencijale Banja Luke, i otvori novu stranicu u njenom razvoju, na dobrobit svih njenih građana, koji su životno zainteresovani za dobro osmišljavanje i vođenje razvoja svog Grada.“ (2008:7)

Vizija Strategije glasi:
„Moderan evropski Grad i prepoznatljiv centar u regionalnom okruženju, utemeljen na ljudskim pravima, u kojem građani i posjetioci imaju jednake mogućnosti da aktivno učestvuju u njegovom životu, i u kojem mladi imaju istaknuto mjesto.
Bezbjedna, humana i urbana sredina zdravog života, sa bogatim kulturnim i sportskim sadržajima, u kojoj se prepoznaju i valorizuju preduzetništvo, znanje, sposobnpst i rezultati.“ (2008:16)

Socio-ekonomska analiza Strategije razvoja Banja Luke 2007-2015. godine ističe ključne probleme vezane za kulturu. Prvi od njih navodi da s obzirom na postojanje trenutnih problema u gradu, sa ekonomskog aspekta, usled kojih trenutno postoje skromne mogućnosti i uslovi za razvoj kulture, naravno, u pravcu stvaranja kreativne industrije u ovoj oblasti, kultura je još uvek potrošač a manje nosilac razvoja regije. Nakon toga navodi da je primetna nedovoljna podrška razvoju scene nezavisnih stvaralaca, koji je preduslov za nastajanje segmenata kreativne industrije, kao i nedostatak finansijskih sredstava za poboljšanje kvaliteta rada kulturnih institucija i manifestacija. Potom se navodi da je primetna slaba koordinacija i saradnja entitetskih i gradskih vlasti, posebno kada je reč o očuvanju spomenika kulture, gde se prvenstveno navodi tvrđava Kastel, kao i sanaciji i održavanju objekata, ustanova i institucija. Slaba uključenost kulturnih i sportskih sadržaja u turističku ponudu grada je takođe spomenuta u pomenutom dokumentu, ali se mora istaknuti da se na tome aktivno radi i da su rezultati tih aktivnosti u poslednje dve godine primetni. Tvrđava Kastel se navodi, na šestom mestu, u jednoj rečenici među prethodno navedenim problemima u kulturi, kao „zapušten istorijski spomenik“[104], zanemarujući njeno eksploatisanje uprkos zapuštenosti spomenika što potvrđuje totalnu nebrigu o njoj. Među ciljevima razvoja grada ne navodi se među prioritetima obnova tvrđave Kastel, tako da njen potencijal za razvoj grada trenutno nije prepoznat.

Navodi se da turistički potencijal Banja Luke sa okruženjem predstavlja značajan razvojni resurs, koji nije ni približno iskorišten, što je karakteristika za mnoge okolne zemlje. Ističu se odlike pomenutog potencijala i to: geografski položaj, saobraćajna infrastruktura, rijeke, termomineralni izvori, arhitektura, biodiverzitet itd. koji svi zajedno daju realne šanse za bogatu turističku ponudu na regionalnom nivou. Nakon toga se ističe da kultura i sport, oboje, predstavljaju razvojne resurse sa više aspekata i to najpre jer raste interesovanje građana za kulturnim i sportskim manifestacijama najvišeg ranga, jer postoji i duga tradicija i značajni rezultati u ovim oblastima, jer turistička ponuda traži obogaćivanje Grada u sportskim i kulturnim sadržajim, jer postoji realna mogućnost da kultura i sport umesto potrošača budžetskih sredstava postanu visoko komercijalni izvor zarade.

Strategija se sastoji od 5 strateških ciljeva a svaki od njih sadrži par operativnih ciljeva. Zasnovana je na održivom razvoju i Lokalnoj Agendi 21[105] koja se provlači kroz sve strateške

[104] Strategija razvoja Banja Luke 2007-2015. godine (2008:11).

[105] „...svaka lokalna vlast treba da uđe u dijalog sa svojim građanima, lokalnim organizacijama i privatnim preduzećima i da usvoji Lokalnu Agendu 21. Kroz konsultacije i postizanje konsenzusa lokalna vlast bi učila od građana i lokalnih građanskih, društvenih, poslovnih i industrijskih organizacija i sakupljala informacije potrebne za formulisanje najboljih strategija.“ Agedna 21, Poglavlje 28.3

ciljeve pomenute strategije. Za ovaj rad najbitniji je strateški cilj broj 2, Diverzifikovana ekonomska struktura koja obezbeđuje punu zaposlenost, a u okviru nje operativni cilj O5 - obogaćeni kulturni, sportski i turistički sadržaji.

Već nekoliko puta spomenuta je duga tradicija u kulturnom i sportskom životu Banja Luke, pa ovaj operativni cilj strateškog cilja br.2 ističe činjenicu da su u poslednjih desetak godina mnoge od sportskih i kulturnih aktivnosti grada Banja Luke, kao i njenih institucija sa decenijskom tradicijom, ugašene. Trebalo bi da se teži stvaranju prepoznatljivog imidža Grada slično vremenu kada je bio poznat po olimpijskim šampionima i koji je plenio kulturnim događajima. Ističe da turizam, kao privredna delatnost, ima veliki značaj za Banja Luku, posebno kroz uključivanje istorijskih znamenitosti, kao i kulturnih i sportskih manifestacija u kompleksnu turističku ponudu, sa posebnim naglaskom na integrisanje turističkih potencijala Banja Luke u širi okvir regionalne turističke ponude. Rezultati obavljenih anketa sa građanima Banja Luke pokazali su da su građani ovog grada ponosni na svoj grad i nasleđe i da među zahtevima za poboljšanje imidža grada u svetu jeste želja da se uredi tvrđava Kastel, izletište Šehitluci/Banj brdo, kao i da se u boljem svetlu prikaže ono što ovaj grad nudi u smislu etno-turizma.

Kada je reč o turističkoj ponudi grada Banja Luka Strategija ističe da je pozitivna novina u njoj avanturistički sport-turizam tj. rafting na Vrbasu na čemu bi se trebalo istrajati i promovisati Banja Luku, kao destinaciju energije i kreativnosti, sporta i životne radosti. Potom, razvoj turizma u okviru ove Strategije se zasniva na selektivnom pristupu tj. razvoju odabranih grana turizma u kojima kulturni sadržaji nisu prioritet nego su na listi grana turizma među zadnjima dok mu prethode kongresni turizam (za koje Banja Luka nema dovoljan kapacitet za smeštaj turista), zdravstveni, avanturistički, etno i religijski turizam, te lov i ribolov, i posete vezane za edukativne sadržaje i sport.

Obogaćivanje turističke ponude Banja Luke trebalo bi da se realizuje zadovoljenjem trenutnih potreba poput izgradnje turističke infrastrukture i drugih potreba, kao i uvezivanjem turističke ponude Grada sa ponudom šireg regiona.

Snažniji izlazak Banja Luke na svetsko turističko tržište trebao bi da se, prema Strategiji Razvoja Banja Luke, ostvari putem fokusiranja na sportske i kulturne sadržaje, izostavljajući graditeljsko kulturno nasleđe a samim tim i tvrđavu Kastel. Prema tome, grad Banja Luka ne prepoznaje istinski potencijal tvrđave Kastel za razvoj grada i regije, iako se nastoji povezati kroz turističku ponudu sa ponudom regiona, što dalje potvrđuje da je graditeljsko kulturno nasleđe još uvek, kao turistički resurs za razvoj sredine, neodovljno korišten u okruženju.

Prirodna bogatstva

Već navedeni epitet grada Banja Luke <<grad zelenila>> govori sam za sebe o njenom prirodnom bogatstvu, kako unutar nje tako i u njenom okruženju. Takođe, već pomenuta važnost reke Vrbas za ovaj grad, njena lepota i njena važnost u turističkoj ponudi ovoga grada potvrđuju da Banja Luka odiše prirodnim bogatstvima. Potom, prirodno nasleđe oko tvrđave Kastel, ispred njenih zidina u samom centru grada takođe potvrđuje rečeno.

Stari grad Šeher (najstarije banjalučko naselje), sadašnje naselje uz predivnu obalu Vrbasa prema Kanjonu Vrbasa ističe se okolnim zelenim brdima i još zelenijom rekom među njima. Na pomenutom području prisutno je mnoštvo rečnih brzaka i nekoliko mostova za prelaz sa jedne obale na drugu obalu Vrbasa. Nekada je ovaj deo imao veliki značaj za Banja Luku, i prema istorijskim činjenicama na njemu je bilo utvrđenje u kojem su se odigrale mnoge bitke tokom osvajanja grada Banja Luka prilikom najezde Turaka na ove prostore. Navodi se i da je najveći otpor pružan iz utvrđenja u Jajcu i ovog Starog grada Šehera prilikom pomenutog osvajačkog pohoda, zbog dobrog strateškog položaja, ali da je nakon pada utvrđenja u Jajcu i ovaj deo pao pod tursku vlast. Sadašnje prirodno bogatsvo na ovog području, bez tragova prošlog vremena ipak bi trebalo da bude značajno istovremno i kao prirodno i kao kulturno-istorijsko bogatsvo, jer bi se na njemu mogle organizovati šetnje turista sa vodičem koji bi im objasnio kulturno-istorijsko bogatstvo Banja Luke i sukobe u njoj. Trenutno ne postoje planovi za uvrštavanje ovog područja u turističku ponudu grada, a staza za šetanje nije prilagođena u najboljoj meri turistima (nema putokaze, šeta se po trotoaru...) a jedino što je za sadašnje vreme značajno za ovaj deo grada jeste banja Srpske toplice (služi za odmor i rekreaciju).

Takođe, iako u ovom gradu postoji obilje prirodnih bogatstava u samom centru grada i njenoj okolini, staze za šetnju obalom Vrbasa trebaju da se obnove i urede za turiste, pa se može zaključiti i da je prirodno bogatstvo za razvoj turizma „grada zelenila“ nedovoljno iskorišteno. Međutim, u Strategiji razvoja grada Banja Luke se navodi da je trenutno veliki problem ovog grada narušavanje prirodnog bogastva reke Vrbas i njenih obala usled nedostatka novih prečišćivača voda.

Okolina Banja Luke takođe je bogata prirodnim nasleđem i lepotama, među kojima se posebno ističe sadašnje izetište Krupa na Vrbasu sa mnoštvom slapova na reci Krupa i izvora reke Krupe, kao i stare građevine (manastir Sv. Ilije iz XII veka, srednjevekovna ruina Greben i crkva brvnara), što potvrđuje da je grad Banja Luka isprepleten sa mnoštvom

prirodnih i kulturno-istorijskih bogatstava pa se i na primeru tvrđave Kastel može videti navedeno.

Kulturno-istorijska bogatstva

Nakon prethodno objašnjenog značaja Banja Luke u istoriji ovog područja možemo samo da ponovimo da obiluje mnoštvom kulturno istorijskog nasleđa u kome se ističe različitost po pitanju kulture i religija. Na njenom tlu, kao i u čitavoj Bosni i Hercegovini ističe se prisutnost srednjevekovnih građevina, kao i raznolikost religijskih građevina što sve zajedno daje sliku Banja Luke kao grada različitih epoha na njenom tlu.

Građevine koje se najčešće spominju u literturi vezanoj za istoriju ovoga područja su tvrđava Kastel, Ferhad-pašina džamija (Ferhadija), Sahat kula, Safikadin grob, Samostan Marija zvijezda i Banski dvori, pa će poslužiti u ovom radu za prezentovanje kulturno-istorijskog nasleđa Banja Luke.

Tvrđava Kastel

Najstariji deo grada kao što je već mnogo puta spomenuto u ovom radu, pa u ovom delu rada neće biti detaljnijih opisa nego će o njoj biti više reči u narednom delu rada koji će se fokusirati na srednjevekovna utvrđenja u BIH. Sada je potrebno ponoviti to da je nezaobilazni deo turističke ponude najpre zbog njenog mesta nalaženja (strogi centar grada) kombinovan sa njenim kulturno-istorijskim nasleđem i značajem za područje grada Banja Luke i njenim prirodnim nasleđem. Zbog toga što se naslanja na reku Vrbas, koji je glavni vodotok grada i koji odiše prirodnim lepotama ima potencijal za razvoj grada jer bi svojom obnovom mogla da ulepša obalu Vrbasa što bi bilo značajno za turističku ponudu ovog grada. Svakako bi se sadašnja turistička ponuda obilazak tvrđave Kastel obogatila novim sadržajima na njenom novoobnovljenom tlu, što bi donelo gradu Banja Luka nova zaposlenja i veći priliv sredstava za ovaj grad.

Ferhad-pašina džamija (Ferhadija) i Sahat kula

Najpre je potrebno spomenuti par istorijskih podataka i to da „Na području Banja Luke arheološki nalazi koncentrisani su na dva lokaliteta: u Gornjem Šeheru, oko 3-5 km južno od centra grada i u centru grada, u kojem je u drugoj polovini XVI vijeka počela

intenzivna izgradnja urbanog jezgra i Tvrđave Kastel.“[106] Prema tome, za vreme vladavine istaknutog predstavnika Otomanske imperije Ferhad-paše Sokolovića tokom XVI veka, koji je vreme njenog najvećeg vojnog i političkog uspona, izgrađene su Ferhad-pašina džamija o kojoj je bilo par reči u uvodnom delu ovog rada spominjući neke od legendi koje su nastale tokom njene izgradnje. Pomenuta džamija predstavljala je centralni objekat banjalučke čaršije. Nalazila se u blizini tvrđave Kastel, podignuta na prostoru između potoka Crkvine i reke Vrbas, u nekadašnjem Donjem Šeheru. Ferhad-paša je podigao najvrednije objekte je u Banjaluci, gde je u vremenu od 1579. pa do 1587. godine sagrađeno ukupno 216 objekata. „Uvidjevši da je stara Varoš (Gornji Šeher) stiješnjena u kotlini Vrbasa, te da ne može dalje da se širi, pristupio je izgradnji Donjeg Šehera. Tu je podigao tvrđavu koja je u prvo vrijeme služila kao tophana (arsenal). Sa Ferhad-pašom Sokolovićem otpočelo je novo poglavlje razvoja Banjaluke.“[107] Ferhadija je nekada bila na listi spomenika svetske baštine pri UNESCO-u kao nulta kategorija kulturnog spomenika.

Potom, Sahat kula se smatrala bitnom građevinom za ovaj grad, jer je prema istorijskim podacima, najverovanije nastala nakon izgradnje Ferhadije u XVI veku. „U pronađenoj Ferhat-begovoj vakufnami može se zaključiti da je podignuta oko 1587. godine. Istina, to u vakufnami nije izričito spomenuto, ali je navedeno da se određuju materijalna sredstva za plaćanje službenika koji mora voditi računa o održavanju javnoga sata, a posve je jasno da je taj sat mogao stajati jedino na sahat-kuli. To je najstarije spominjanje jednoga sata na ovim prostorima, tako da postoji vjerojatnoća da je banjalučka sahat-kula najstarija sahat-kula u Bosni i Hercegovini.“[108]

Pomenute građevine pretrpile su ratna razaranja kao i mnoštvo drugih građevina kulturno-istorijskog nasleđa u Bosni i Hercegovini sa svim njenim odlikama različitosti među njenim stanovnicima. Trenutna obnova džamije Ferhadije je u toku, dok se Sahat kula trenutno ne smatra bitnom. „Nije moguće doći do pomirenja ili graditi mir ukoliko svugde oko nas postoje jasna podsećanja na nepravde. Razoreni spomenici postaju spomenici nepravde, podsećanja da se nikada ne zaboravi i ne oprosti.“ (Sjostedt, M. 2006:123) Naravno, ova tvrdnja se odnosi na mnogobrojne spomenike širom BIH i nekoliko njih na tlu Banja Luke (poput Saborne pravoslavna crkva „Hrista Spasitelja“ o kojoj će biti reči).

[106] http://www.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2474 pristupljeno 10.8.2011.
[107] http://www.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1326
[108] http://www.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1823

Safikadin grob

Safikadin grob počiva na legendi večne ljubavi između Safikade (koja je prema nekim istorijskim izvorima bila unuka Ferhad-paše Sokolovića, dok je prema trenutno korištenim izvorima, kao kulturno nasleđe Banja Luke koje se nudi u turističkoj ponudi grada, bila banjalučanka bez daljih preciziranja) i austrijskog vojnika koji je boravio po službi na tvrđavi Kastel. Legenda je opisana u uvodnom delu rada, pa nema potrebe za ponavljanjem, ali je neophodno istaknuti da je ovaj kulturno-istorijski spomenik zapušten i da ne postoje vidljivi putokazi ka njemu. Čak je i sam natpis lošeg kvaliteta. Kao dokaz ove tvrdnje poslužiće fotografije na kraju rada.

Saborna pravoslavna crkva „Hrista Spasitelja“

Ova pravoslavna crkva doživela je mnoge promene koje su se dešavale u periodu pre i tokom II svetskog rata kada je srušena, a potom se, nakon poslednjeg rata na ovim prostorima, ponovo pristupilo njenoj gradnji prema istom projektu. Crkva je prvobitno izgrađena (u srpskovizantijskom stilu, koji se na ovim prostorima javlja krajem XIX i početkom XX veka) 1929. godine a svečano osveštana 1939. godine. Nakon II svetskog rata na njenom tlu je postavljen spomenik palim borcima tokom Narodno oslobodilačke borbe, a tokom i nakon poslednjeg pomenutog rata pristupilo se njenoj ponovnoj gradnji koja je trajala od 1993-2004. godine. Njena unutrašnjost još uvek nije završena, ali je bitna kao deo turističke ponude grada jer pokazuje razne periode vlasti na ovim prostorima.

Samostan Marija zvijezda – Trapisti

Navedena opatijska crkva nalazi se u neposrednoj blizini Banja Luke, već nekih tridesetak godina je župna crkva i na celom prostoru Bosne i Hercegovine ne postoji niti jedna slična njoj. U turističkoj ponudi grada Banja Luka navodi se da je „izgrađena za neobično kratko vreme: 20. avgusta 1925. godine je udaren temelj, a već godinu dana kasnije gradnja je bila gotova i urađen je svod.“ Trapisti pripadaju monaškoj porodici koja sledi Isusa Hrista živeći po Pravilu sv. Benedikta iz Nursije, oca zapadnog monaštva, utemeljitelja samostana Subiaco i Monte Cassino.

Nadimak "trapisti" dobili su po reformskom pokretu koji je započeo u 17. veku u francuskom cistercitskom samostanu Notre Dame de La Trappe u Normandiji. Tim se pokretom nastojalo

uticati na promenu dotadašnjega labavog načina života monaha u mnogim francuskim samostanima. [109]

Banski dvori

Banski dvori su izgrađeni nakon što je formirana Vrbaska banovina 1929. godine i kada se, nakon što je za prvog bana postavljen Svetislav Tisa Milosavljević, stvorila potreba za izradnjom prepoznatljivog sedišta. Predstavlja aritektonsko nasleđe objedinjenog klasicizma i elemenata srednjevekovnog srpskog graditeljstva, i kao takvo danas se koristi za slične namene – Administrativne službe grada Banja Luke i njenog Gradonačelnika, dok je sa druge strane Banski dvor zadržao kulturnu funkciju, pa se u njenim prostoima održavanju razne kulturne manifestacije. Značajno za ovaj rad je pomenuti da je navedena ustanova kulture trenutno zadužena za upravljanje tvrđavom Kastel o čemu će u narednom poglavlju biti reči.

2. Fotografije tvrđave Kastel

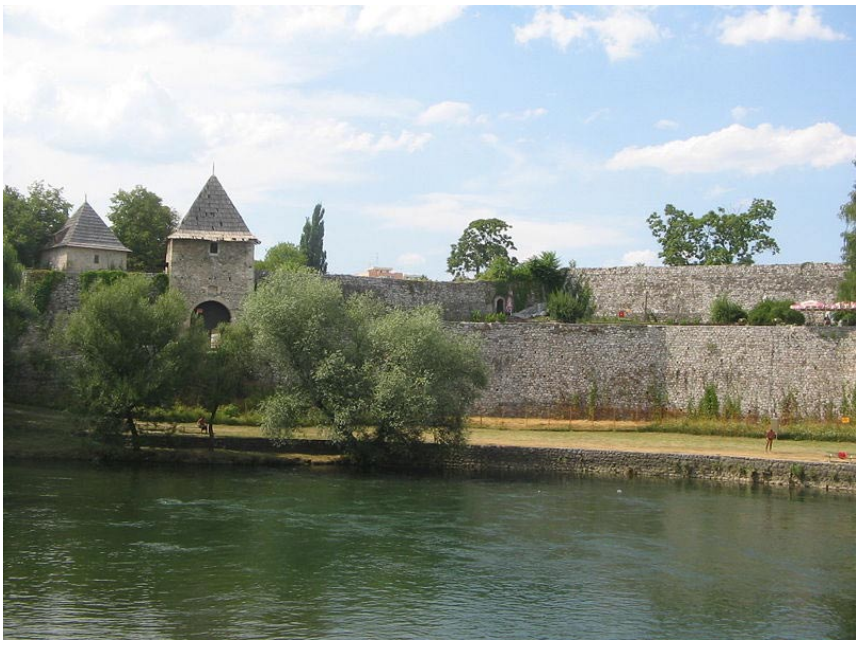

[109] http://trapisti-banjaluka.org/o-nama.html pristupljeno 18.8.2011.

www.aneks8komisija.com.ba

www.aneks8komisija.com.ba

www.aneks8komisija.com.ba

www.aneks8komisija.com.ba

www.aneks8komisija.com.ba

www.aneks8komisija.com.ba

www.aneks8komisija.com.ba

www.aneks8komisija.com.ba

www.aneks8komisija.com.ba

www.aneks8komisija.com.ba

www.aneks8komisija.com.ba

3.Fotografije kulturno-istorijskog spomenika Safikadin grob

4.Aneks 8

ANEKS 8

SPORAZUM O KOMISIJI ZA OČUVANJE NACIONALNIH SPOMENIKA

Republika Bosne i Hercegovina, Federacija BiH i Republika Srpska (strane) su se složile kako sledi:

ČLAN 1
USTANOVLJENJE KOMISIJE

Strane ovim ustanovljavaju komisiju za očuvanje nacionalnih spomenika. Komisija će imati svoje sjedište u Sarajevu, a može imati svoje urede na drugim lokacijama, kako to bude smatrano potrebnim.

ČLAN 2
SASTAV

1. Komisija će biti sastavljena od 5 članova. U roku od 90 dana nakon što ovaj sporazum stupi na snagu. Federacija BiH će imenovati 2 člana, a Republika Srpska jednog člana svaki na period od tri godine. Generalni direktor Organizacije za obrazovanje, nauku i kulturu UN će imenovati ostale članove, svakog na period od pet godina i jednog od tih članova odrediće za predsedavajućeg. Članovi komisije mogu biti ponovo imenovani. Ni jedno lice koje izdržava kaznu izrečenu od Međunarodnog Tribunala za bivšu Jugoslaviju i ni jedno lice protiv koje je podignuta optužnica od strane Tribunala i koja se nije u skladu sa nalogom pojavila pred Tribunalom ne može raditi u komisiji.

2. Članovi koji su imenovani nakon transfera opisanog u članu 9 dolje biće imenovani od strane Predsedništva BiH.

ČLAN 3
OPREMA, OSOBLJE I TROŠKOVI

1. Komisija će imati odgovarajuću opremu i profesionalno, kompetentno osoblje, uglavnom predstavnika etničkih grupa koje se nalaze u BiH, da bi joj pomagali u izvršavanju njenih funkcija. Osobljem će rukovoditi izvršni službenik kojeg će imenovati komisija.

2. Plate i troškove komisije i njenog osoblja zajednički će utvrditi entiteti i oni će ih pođednako snositi.

3. Članovi komisije se neće smatrati krivično ili građanski odgovornim za bilo koje radnje koje vrše u okviru njihovih dužnosti.

Članovi komisije i njihove porodice koji nisu državljani BiH će imati privilegije i imunitete kakve uživaju diplomatski predstavnici i njihove porodice prema Bečkoj konvenciji o diplomatskim odnosima.

ČLAN 4
MANDAT

Komisija će primati i odlučivati o peticijama za dezignaciju imovine koja je od kulturne, istorijske, verske ili etničke važnosti kao nacionalni spomenici.

ČLAN 5
POSTUPCI PRED KOMISIJOM ZA UTVRĐIVANJE IMOVINE

1. Svaka strana ili svako zainteresovano lice u BiH može podneti komisiji peticiju radi utvrđivanja imovine kao nacionalnog spomenika. Svaka takva peticija će izložiti sve relevantne informacije u vezi s tom imovinom, uključujući:

a. određenu lokaciju imovine,
b. njenog sadašnjeg vlasnika i stanje,
c. troškove i izvore sredstava radi bilo koje potrebne opravke imovine,
d. neku poznatu predloženu upotrebu i
e. osnove za utvrđivanje nacionalnog spomenika.

2. U odlučivanju o peticiji, komisija će pružiti mogućnost vlasnicima predloženog nacionalnog spomenika, kao i drugim zainteresovanim licima ili entitetima da prezentiraju svoje stavove.

3. U toku perioda od jedne godine, nakon što takva peticija bude podnesena komisiji, ili dok odluka ne bude donesena u saglasnosti sa ovim aneksom, ma koje da se prvo dogodi, sve strane će se suzdržati od poduzimanja bilo kakvih namjernih mjera koje bi mogle oštetiti imovinu.

4. Komisija će doneti, u svakom pojedinačnom slučaju, pismenu odluku koja će sadržavati sve nalaze činjenica, koje budu smatrala odgovarajućim, kao i detaljno objašnjenje osnova svoje odluke. Komisija će donositi odluke većinom svojih članova. Odluke komisije će biti konačne i provedive u skladu sa domaćim zakonom.

5. U svakom slučaju, u kojem komisija izda odluku o određivanju imovine kao nacionalnog spomenika, entitet na čijoj teritoriji se nalazi imovina a) nastojaće što je moguće više da poduzme odgovarajuće pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mere potrebne radi zaštite, konzerviranja, prezentacije i sanacije imovine, b) uzdržaće se od bilo kakvih namernih mera koje bi mogle oštetiti imovinu.

ČLAN 6
KVALIFIKOVANOST

Sledeće će biti kvalifikacija za imenovanje nacionalnim spomenikom; pokretna ili nepokretna imovina velike važnosti za grupu ljudi sa zajedničkim kulturnim, istoriskim, religioznim ili etničkim nasljeđem, kao što su spomenici arhitekture, umetnosti ili istorije, arheološka nalazišta, grupe zgrada, kao i groblja.

ČLAN 7
PRAVILA I PROPISI

Komisija će donositi takva pravila i propise koje će biti u saglasnosti sa ovim sporazumom, a kako to bude potrebno radi izvršenja svojih funkcija.

ČLAN 8
SARADNJA

Službenici i organi strana i njihovi kantoni i opštine i svaki pojedinac koji radi po ovlaštenju tog službenika ili organa će u potpunosti sarađivati sa komisijom, uključujući pružanje traženih informacija i druge pomoći.

ČLAN 9
TRANSFER

Pet godina nakon što ovaj sporazum stupi na snagu, Vlada BiH će preuzeti odgovornost za kontinuirano funkcionisanje komisije, ukoliko se strane drugačije ne slože. U ovom drugom slučaju komisija će nastaviti da radi kako je navedeno gore.

ČLAN 10
OBAVEST

Strane će valjano obavestiti o uvetima ovoga sporazuma u cijeloj BiH.

ČLAN 11
STUPANJE NA SNAGU

Ovaj sporazum će stupiti na snagu po potpisivanju.

Potpisi:

Za Republiku BiH .....
Za Federaciju BiH .....
Za Republiku Srpsku .....